

RPR

BIBLIOTECA CENTRALA
A
UNIVERSITAȚII
DIN
BUCUREȘTI

No. 16824.1

T

Inv. 22448

No.

S. _____

D. _____

R. _____

Rectori magifico
Titu J. Maiorescu
RESPUNS ^{autoru}

~~Num.~~ 16824. LA

~~Inv.~~ 48496

„CARTEA NEGRĂ“ (A FEKETE KÖNYV),

scrisă de br. Ștefan Kemény jun. 1849,

și publicată de

Hentaler József

n numerii 121—131 din Mai 1895 a lui

„Magyarország“ din Budapesta.

DE *Donațiunea* Maiorescu

AXENTIE SEVERU.

BRAȘOV, 1896.

TIPOGRAFIA A. MUREȘIANU.

949.84 „18“ (093)

8448
2248

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

T 15443A

CONTROL

2c 223/12

1956

1961

B.C.U. Bucuresti

C22448

Cetitoriule bune!

Décă Francisc I. al Franciei după bătaia ce a pierdut'o în 1525 la Pavia va fi avut cuvânt să scrie mamei sale Luisa de Savoia: „Dés toutes chos ne m'est demeuré que l'honneur, et la vie qui est sauvé,” apoi și noi Români din Dacia superioară — Transilvania, Bihorul și Bănatul — avem drept și rațiune de-a ne plânge că: totu', și tóte sunt pierdute afară de Viuetă și Onóre! care e salvată?

Pierduți sunt 40,000 tineri și bătrâni, dar toți români verđi ca stejarul, a căror sânge a îngrășat în 1848/9 câmpiele, văile și munții Daciei superioare. Pierdute sunt multe milioane ce am sacrificat noi, frații și fi acestora, pe tóte câmpurile de răsboi și pre tóte căile, alergând când la Blașiú, când la Clușiú, când la Sibiiu, când la Insbruk, chiar și la Pesta și mai pre urmă la Viena pentru a ne ridica la starea și statul, din care ne-a scos astuția și perfidia adversarilor, pentru a fi cunoscuți prin lege

de națiune politica, cu egale și asemenea drepturi, acasă, la comitat, în dietă etc. ședând, mâncând, bênd, consultând și legiferând voile și nevoile țerei.

Pierdut e comitetul de pacificațiune, pierduți morți înmormântați sunt cei 13 prefecți ai legiunilor române cu tribunii, vice-tribunii — centurionii și legionarii lor!

Pierdută, mórta, și înmormântată e acea pleiadă frumușică de funcționari c. r. cari dela opincă până la Vlădică, dela notariu până la consiliariu de curte și vice-gubernator, administra dreptate egală la toți întocmai ca străbunul, despre care și adversarii noștri de mórte dic: *Megholt Mátyás király nincsen igazság!*"

Pierdute sunt tóte speranțele și nălucirile, care și-le făceau unii români, sêrbî, croați în urma înflatelor promisiuni ale maghiarilor.

Pierdută a fost și aprópe înmormântată până și onórea nóstră, și alor noștri, căreia calumniile adversarilor seculari îi săpase o profundă grópă, și cu nerușinarea, cu care o spunea, scriea și propaga, ajunseră să convingă și facă chiar și pe cu-

noscuții și consângenii noștri, să se ferescă de noi, ca de niscari leproși, ca de niscari bandiți, de carii, decât nu vrei să te arăți complice, nu numai că trebuie să fugi, ci trebuie să-i și prinzi și predai pe mâna justiției.

Dér precum aurul cu cât îl arunci și arzi mai de multe ori în foc, cu atât mai curat și mai strălucitor apare, așa onórea, onestitatea, humanitatea, sinceritatea, modestia, virtuțile și gloria noastră a eșit mai pre sus și a dat de minciună toate columniile lor și va străluci pe cât timp va trăi némul românesc pentru a cărui drepturi am încins și purtat în tinerețe sabia, am împlântat, și ținut de córne plugul, am încercat a învêrti negoțul și comerțul, și acum la bêtrânețe, când numai am putere a continua acelea, scriu, scriu, și voi scrie până voi mai putea ținea péna a mâna, voi scrie, că după-ce toate sunt pierdute să reînvie să se înalțe și strălucescă numele, onórea, și gloria némului românesc: Sêrbători fericite! și la mulți ani cu bine copii.

Brașov, în ajunul Crăciunului românesc 1896.

Auctorul.

R E S P U N S

1 a

„Cartea neagră,”

scrisă de br. Ștefan Kemény jun. în 1849.

De Axentie Severu.

Unde dai și unde crepă.

Prov. român.

Dela 1848, până după depunerea armelor vitejilor Maghiari în mâinile urgisiților Muscali, de multe și nenumărate-ori am fost atacat, tras prin toate gunoieele, ba în 1848 și 49 de multe-ori prins, împușcat, spîndurat, tăiat în patru părți, ca Dozsa și Horia, de gurile și gazetele Maghiarilor, — și tot mai trăesc!

De trei-ori am fost tras în cercetare criminală și închis mai multe zile și săptămâni, și nici tribunalul militar din Sibiiu, condus de căpitanul auditor Nahlik, nici județul criminal al țerei, tot în Sibiiu, avînd cel mai strict și sever referent, pe Camilo Wagner: nu m'au putut condamna;

dér nici înfocatul asesor de tribunal Szalantzi, care mă ținù mai multe zile închis în 1862 la Aiud și mă preâmbilă de câteva ori pe dinaintea faimoșilor colegiști de acolo, cu tótă dorința de rës bunare ce o avea, nu mi-a putut da de cap, — și au rëmas redactorii lui „Magyarország“ și ai lui „Brăsoi Lapok“ sã-mi strige ca Cicerone lui Catillina: „*ast ille vivit, vivit, imo in senatum venit!*“

Până la 1890 am auzit, am cetit multe injurii, nenumërate blăstëmuri, scornituri și minciuni órzene aruncate cu vorba și în scris în contra mea și a națiunei mele, — și am tăcut credënd, că adversarii noștri se vor osteni și, rușinându-se de cele ce le-au scris și publicat contra nóstră, — sciind ei înși-și mai bine decât noi, că tóte au fost tendențioșe, — vor înceta și, avënd mare lipsă de brațele și amicia nóstră, ne vor recunósce de ceea ce am fost, adecã de *parte beligerantă*, și așa vor judeca din alt punct de vedere faptele nóstre.

Rëu m'am înșelat. Pentru-cã pofta lor de-a injura, a calumnia și denatura faptele a mers și, precum vedem, merge crescënd,

ca și a celor ce se pun la masă fără a-le fi fâme și mâncând le vine apetitul.

Așa pe la începutul anului 1890, comitele-colonel Teleki Lászlo din incidentul, că pe acel timp murise un honved din 1848 într'un grajd și într'o stare miserabilă — poate beat, — începe să scrie, ca din bun senin, că vedeți Dómne nu muri așa și Axentie Severu, care are 600 jugere catastrale de pământ la Cricău, păduri întinse și pe lângă acestea mai are și o pensiune de nu mai țin minte câte sute de floreni la an, — acel Axentie, care a omorât 450 Maghiari la Presaca, 270 la Șard și 250 la Cricău; acel Axentie, care a incendiat Aiudul și a măcelărit și acolo pe nevinovații orașeni etc.

La toate aceste aserțiuni tendențioase, calumniilor veninoase și minciunii fără rușinare, eu am dat la timpul său un răspuns obiectiv într'o broșură, care cred, că va fi ajuns și la mâinile lui Hentaler Jozsef și a redactorilor dela „Magyarország“; broșură care, tipărindu-se în mai multe sute de exemplare, a fost distribuită gratis de administrațiunea tipografiei archidieceșane la toate

redacțiunile gazetelor, ce apar în toate limbile în această țară, la toate jurisdicțiunile și la toate notabilitățile cunoscute mai de valoare în patriă; broșură, care a fost publicată în traducere nu numai de „Gazeta Transilvaniei“ din 1890, ci chiar și de-un țiar fruntaș din Pesta, fără vre-o reflexiune său combatere; broșură, în fine, care nu numai de publicul românesc, ci și de cel maghiar a fost gustată și bine primită, cel puțin așa s’au declarat toți Maghiarii, cu cari am convenit la Ighiu, Alba-Iulia, Teuș și Aiud, dintre cari voiū cita pe emeritul prețor Köblös Miklos din Ighiu, care mi-a ȃis în plină cancelariă: „már ez jo volt“.

După ce în restimp de cincī anī, cât a trecut dela publicarea acelei broșurī până acum, pe cât știu eu nu s’a aflat nimenea să facă vre-o replică la acel răspuns al meu, să nege scrisele mele, mă cred dispensat în cele ce mă privesc pe mine și persóna mea a mai da vre-un alt răspuns la inculpările, ce le repetă din nou „Magyarország“ prin autorul Kemény. Cei ce ar dori a afla și cunósce adevărata stare a

lucrurilor, incriminărilor și desmințirilor, caute și aștepta acea broșură și apoi judece.

Ceea ce mă îndemnă și mă determină pe mine a descinde de nou în arenă și a lupta contra celor publicate în „Cartea cea neagră“ a baronului Kemény, sunt afirmațiile, calumniile și acușățiunile, ce le aduce autorul acelei „Cărți negre“ colegilor mei Iancu, Balint, Dobra, Buteanu etc.

Sunt unele afirmațiuni, cari se prind cu mâna și se dovedesc ele pe sine de minciuni, cari nu pentru puritatea caracterului meu și al colegilor mei, ci pentru restabilirea adevărului istoric trebuiesc rectificate și aduse la adevărata lor ființă și valoare.

Să vedem dără, cum au venit, cum au ajuns redactorii lui „Magyarország“ la publicarea „Cărții negre“.

Dela 1890, când a vădit lumina răspunsul, ce am dat eu comitelui-colonel Teleki Sándor, până la faimosul decret al ministrului Perczel, prin care se confiscă cele miișóre de floreni, ce contribuiseră într'un an de zile câteva sute de Români, cari se află în acest stat, și se interdice sub glóbă

de 100 fl. și 15 zile închisore colecta ulterioară, am avut pace. Deși apostrofările de „Hore“, „Vankui“, „vad oláh“, „büdös oláh“, „dacoromanista“ nu încetară și se mai aușiau aprópe și de și, noi acestea le consideram ca niscari stropi, cari scapă din gurile celor înverșunați, turburați séu aprópe turbați, cari în turburarea și veninul lor nu pot vorbi fără să stropescă pe cei din giurul lor. Asemenea stare sufletescă nenaturală o compătımiam și ne durea inima auđénd asemenea insulte, cari după una sută și dece ani tot se mai repeșesc și cari, de nu s'ar pomeni așa des, póte ar trăi și muri sute și mii de Români fără să scie cine a fost Horea, cine Iancu și ce au făcut ei, ce însemnézá „vad oláh“ și „daco-român“... Ce să-i faci? Pasérea cu ciripitul își descopere cuibul, și găina cu cârăitul își tradéză oul.

Tótă diaristica maghiară și maghiarónă, fără deosebire de partid, a cântat Osana lui Perczel, înainte de a-și da séma de însemnătatea insultei, ce a făcut'o ministrul prin ordinul séu națiunei române, — și vedénd durerea, ce au exprimat toți

Românii într'un glas, ér diarele lor în mii de glasuri, a amuțit și a tăcut, ér noi am fost aprópe induși în erórea de-a crede, că ea nu apróbă ordinul ministrului.

Dér ce să veđi? Vine „Kolozsvar“ dela Clușiu și într'un număr al său declară, că Iancu a fost „bandita-vezér“, adecă conducător de bandiți; pentru aceea Inălțatul Impérat în călătoria sa de pacificațiune, ce a făcut'o în 1852 în Transilvania, nu a vrut să-l priméscă în audiență, de care se învrednicise chiar și cunoscutul în adevér căpitan de hoți și bandiți Rozsa Sándor.

„Kolozsvar“ nu ne spune, că acésta o face ca să legitimeze séu motiveze órecum ordinul ministrului, dér noi, și cu noi mulți alții așa au priceput și înțeles acea revelațiune. Décă Iancu a fost conducător de bandiți, atunci nicī eu nu mă pot subtrage dela asemenea onóre. Dér și toți Românii pe carī i-au condus Iancu, Balint, Dobra, Butianu, Solomon, Bradu, Morariu, Pinciu și Secărean, Micașiu, Vlăduț și Moldovan, și pe carī aveau să-i conducă Roman și Baternai, sunt bandiți; cu alte cuvinte: toți Românii din Transilvania au fost

„bandiți“. Ce păcat, că luptătorii pentru libertate, adecă rebelii (să fiu bine înțeles, nu ȕic Maghiarii, pentru-că nu toți Maghiarii au fost rebeli, ci s'au găsit și atunci ómenī, cari au nebunit, când au vėđut pe ce cale au plecat unii séu cei mai mulți ai lor) nu au reușit să învingă și să aducă pe Kohuth să-l încoroneze cu coróna Sf. Stefan, să taie, să spēndure, să-i arunce în Tisa, în Mureș, Olt și Têrnave pe toți Româniī din Transilvania, ér în locul lor să aducă Nemți și Șvabi, ca să le lucre moșiile și ca atât mai curēnd să ajungă aceștia dela Rin până la gurile Dunării, ér cei ce i-au adus să ajungă, precum în mare parte au și ajuns, fără de a ne stîrpi pe noi, în cea mai mare parte a Ungariei și Transilvaniei servitorii noilor óspeți.

Dér să ne oprim aici. Prea m'am abătut dela obiect și, în durerea sufletului meu, am ajuns la aiurări.

Vorba era, că Iancul nostru a fost declarat ȕa conducător de bandiți, și eu, care l'am cunoscut în persónă, care am lucrat cu el împreună, l'am avut pe la 1861 mai multe sēptēmăni óspe în casa mea;

eu, care i-am cunoscut curăţenia şi nobleţea sufletului său, l'am luat în apărare afirmând şi probând, că n'a fost conducător de bandiţi, ci luptător pentru susţinerea Dinastiei Habsburgice, al constituţiunei ce o promulgase acea glorioasă Dinastiă şi pentru independenţa Transilvaniei, — ér cumcă în adevăr pentru acestea şi nu pentru Dacoromânia — cum ne acuşă adversarii — ne-am luptat, probă a fost şi mai sunt stindardele noastre, cari nu au fost naţionale trei-colori, ci negre-galbine austriace, precum se pôte convinge veri-ce necredincios, visitând magazinul de antichităţi din fortăreţa Alba-Iulia, unde se află.

Odată acest adevăr istoric stabilit, am arătat, că Iancu nu numai n'a fost admis şi respins dela audienţă de Înălţatul Împărat, ci dimpotrivă mai de multe-ori, prin principele-guvernator Schwarzenberg şi adjutantul Majestăţii Sale br. Grüne, provocat, ca să se presente.

— Şi să vedeţi minune! Adversarii noştri prin organele lor, în loc să mérégă să vadă stindardul ce l'a purtat Filimon-ul meu în Blaşiu şi de-acolo prin Turda,

Clușiu până la Huedin, prin Alba-Iulia, Auraria și Abrud — în loc să producă nouă probe, nouă documente, că cele ce le-am scris eu în apărarea amicului și comilitonului meu nu sunt exacte, vin cu „cartea neagră“, în care sunt înșirate o sumă de omoruri și atrocități comise de oameni particulari și aglomerări fără conducători; și după-ce în 8 Nr. înșiră acestea toate, fără a proba, că acestea s'ar fi comis la ordinul meu, al lui Iancu său cel puțin al vre-unui căpitan de sub conducerea noastră, în Nr. 131 încheiă exclamând; „eddig tart a fekete könyv. E néhány sor elég bizonyosság arra, hogy a magyar nemzet a föld legtürelmesebb népe. Igen, mert máshol nem élvezhetné Axentye Szever véres tetteivel jól kiérdemelt penzioját. Máshol vagy a nép verte volna agyon, mint szokás a veszett ebet, vagy annak rendje és módja szerinti törvényes formák közt akasztották volna fel“.

Trăescă redactorii dela „Magyarország“. Unde dai și unde crépă!

După acéstă mică introducere, să luăm anume mai de aproape „fekete könyv“-ul

baronului Kemény, despre care Hentaler afirmă, că e scrisă în limba germană, ceea ce credem bucuros, și scim dintr'un proces criminal, ce mi-l'a intentat Susana Kabos din Aiud afirmând, că 'i-ași fi tăiat și omorât bărbatul și feciorul aruncându-le membrele unul câte unul din podul casei prin ferestrele aceluia în stradă, prădându-i casa și luându-i tótă averea etc. etc.

Înainte însă de-a pune pe hârtia istoria mea cu Susana Kabos, să vedem cine a fost br. Kemény István junior, mărturisitul autor al cărții negre.

Baronul Kemény era la 1848 comite suprem în comitatul Albei-inferiøre, având o frumósă moșiă comassată în Ciumbrud, fată 'n față cu Aiudul, pe malul stâng al Mureșului, care desparte unul de altul hotarul acestor comune. Moșiă baronului nostru era moșiă de model, îndeștrată și provăduță cu tóte rechisitele trebuincióse, precum și cu vite necesare nu numai lucrării pământului, ci și pentru producerea de gunoiu, fără de care în acele părți nu prosperază producțiunea. Ba avea și o mică spanie, grânarele pline de bucate și ce-

larele de cele mai bune și aromatice vinuri.

În 1863, când se făceau alegerile pentru dieta din Sibiiu, baronul Kemény a fost candidatul partidului unionist, adversarul meu la Bichiș, unde se ținù alegerea de deputat pentru dieta din Sibiiu. Pe când noi nu scieam încă, ce însemnază cuvântul „corteș“, el cu ai săi, o minoritate nici de țece la sută, corteși așa de bine, încât făcând din numele meu 12 nume, reuși a fi declarat ales cu majoritate de voturi și putù astfel participa și protesta cu deputații unioniști în contra ținerii acelei diete. Acéstă apucătură fină merită a fi cunoscută, ca să pôta servi de cinosură în viitor, când vor lua și Români odată parte la alegeri.

Alegătorii mei, în număr de 10 orî mai mare, decât ai baronului, nu erau disciplinați, eu n'am avut prindere a-i puté conchiâma la un loc și a-le arăta programul etc. etc. Așa ei în simplitatea lor votară: *a)* pentru Onoratul Domn Axentie Severu; *b)* pentru Axentie Severu; *c)* pentru Domnu Axentie; *d)* pentru Axentie

dela Alba-Iulia; e) pentru Domnu Sen-
tea etc.

Prin urmare comisiunea, ținându-se de
formă ca orbul de gard, trecu ușor peste
majoritatea sdrobotóre a mea, declarând pe
baronul Kemény István jun. de ales cu
majoritate de voturi.

În speranță, că binevoitorii lectori
nu se vor supăra, decât mă voi abate pu-
țințel dela obiect, însemn, că după-ce de-
putații maghiari aleși pentru dieta dela
Sibiiu nu intrară în acea dietă, ci numai
protestară contra ținerei ei, ca nelegale,
și se reîntórseră pe la casele lor, se es-
criseră și se făcură în cercurile respective
alte alegeri, prin urmare se făcu și în cer-
cul unde cădusem eu; dér alegerea nu se
ținù în Bichiș, ca prima dată, ci în Sali-
nele Uiórei în extremitatea cercului, cu
scop în adevăr cortేశesc și mișelesc, ca
alegătorii români și unguri foști iobagi —
cari încă votaseră pentru mine, — fiind în
depărtare de 10—15 kilometri de locul de
alegere (Salinele Uiórei), se nu se presente,
și așa cea mână de Maghiari proprietari,
arêndatori și sărântocii de nemeși se pótă

alege unul de ai lor. Decât-că, precum socotéla de acasă nu se potrivește cu cea din târg, așa nu isbuti nici planul și socotéla lor; pentru-că alegătorii se prezentară, și aflând cauza, pentru care nu s'a verificat prima alegere, au votat toți pentru „Domnul Axente dela Bělgrad“. Așa comisiunea nu avu încătro și mă proclamà de ales.

Dér sciți, că unde e așa mai subțire, acolo se rupe; puțin deputați români erau în dietă ómenî resoluți și în adevăr liberali, majoritatea constând din funcționari — nu voiú să ȕic, că erau servili, voiú ȕice însé că erau dependenți, — și majorității acestora nu îi convenea, ca să intre în dietă un om cu capul amână. S'a întêmpat, că fiind eu încă în 1860 ales Epítrop — Curator — primar la biserica din Lipoveni în Alba-Iulia, din a cărei casă și fondurî Popa Gusti păpase 4200 fl. m. c., după ce se făcù inventariu și nu se predete averea, ornatele și alte scule de aur și argint ale St. biserici, — am pretins, și membrii Comitetului au încuviințat, ca cheile bisericei să fiă la mine, de unde să le ia

clisierul, ca să deschidă biserica, când i-a fi lipsă de vre-un serviciu, lucru la care Popa Gusti nu s'a învoit, ér eu fără învoirea Sântiei Sale am luat cheile la mine. — Adversarii mei și ai noștri au știut exploata acésta, făcând Popa Gusti arătare la magistrat, că eu l'am împiedecat dela îndeplinirea serviciului bisericesc și am comis o crimă, ce e de a-se pedepsi după óre care ș. Făcând magistratul arătare la presidiul înaltei diete, comisiunea verificătoare a respins alegerea, escriind altă alegere, care până se se facă, s'a încheiat și îndeplinit și ancheta luărei cheilor, din care s'a vădut, că nu am fost așa de violent, ca să împiedec pe preot dela oficiarea alor sale și așa numai pe finitul acelei diete fui verificat și am intrat astădî, ca să eșim cu toții mâne póte pentru tot-déuna? — ceea-ce încă tot nu cred.

Le-am scris ácestea drept școlă și cinosură pentru viitorii aspiranți de deputat, ca să vadă și scie cu ce adversari exacerbați vor avé de a lupta, și că decă aspiră și doresc a fi aleși de popor — nu de guvern — se la măsuri de timpuriu, ca

22448

să atragă asupra lor atențiunea poporului, arătându-se și fiind cu el compătitorii, drepti și apărători, nu cum au fost până acum o sumă de preoți, protopopi și D-ni advocați, cari l'au stors cum storce economă cea bună lămâia, uitând că „summus jus, summa injuria“. Mai lăsați ceva din „dreptate“ D-lor și fiți siguri, că poporul nostru vă va alege și pe Voi odată, de două-trei ori, cum a probat alegându-mă atunci pe mine și pe Dr. Ioan Major din Tâmpăhaza în Teuș și al cărui nume încă îl împărțise comisiunea în 7 Dr. ne-Dr. Major și Maier; Vă va alege în butul tuturor celor ce se tem de corupțiune, și vă îndemnă și mână la alegeri, acum când nu se mai fac alegeri, ci denumiri.

Și acum cu voia stimaților lectori să vedem, cine a fost Kiminya-Kemény.

Despre acest Kemény G. Barițiu în „Părți alese pentru Istoria Transilvaniei“ ne spune, că a fost cel mai declarat și neîmpăcat vrășmaș al Românilor²⁾. Și nu e mirare, pentru-că în 48/49 pierdù nu numai

---

²⁾ Veđi „Părți alese“ etc. vol. II pag. 364.

înaltul și unsurosul post de comite suprem, ci și totă averea mișcătoare, ce o avu la Ciumbrud, supărarea lui deci era legitimată. Atâta numai, că nu eu și ómenii, pe cari îi conduceam eu, prădară și răpiră acea avere, lucru despre care br. Kemény ar fi scris cu mare foc al inimei sale, de nu ar fi știut, că soldații împărătesci au spart și sdrobit ușile grânelor și ale celarelor sale, luând și bând cât le trebuia lor și dând libertate și îndemnând, ca să facă și sătenii și toți câți treceau pe acolo asemenea. Soldații au început a vinde caii, mânzii cei frumoși și de rassă ai baronului cu câte 2—3 fl. la cine avea bani.

Acésta însă d-l baron nu o putea scrie, pentru-că Măria Sa nu scria istoriă, ci un Memorand, menit să ajungă în mânila Majestății Sale împăratului, cu care să-i mai stimpere nițel dorul și bunăvoința, ce o arătase dela 1850 încóce cătră Români. Nu-i venia să denunțe pe cei culpabili, ca nu cum-va cu acésta să strice efectul incusărilor și grozăveniilor, ce le pune pe hârtie în Memorand.

Écă cum s'a întemplat deprădarea și

răpirea averei din cestiune. Fiind-că nu am la mână diarul cu toate ordinațiunile și scriptele, ce am avut eu începând dela 11 Sept. 1848, când se ținù adunarea grănițerilor români din I-ul Regiment la Orlat, până la 19 Ianuarie 1849, când trecând Tețiu (Czecz) cu 2000 infanteriă, 800 huseari și 12 tunuri ce comanda prin Blașiu și apucă și căruța mea în Mănărade, nu pot numi precis ziua când am plecat din Blașiu la comanda căpitanului Gratze¹⁾ cu toți ómenii câți îi aveam acolo, cu 4 tunuri și 2 habițe, pe cari le escortau 2 companii miliție împăratéscă și tunarii necesari la acea bateriă.

Ajungând, când înséra, la Ciumbrud, tunurile se postară dinaintea caselor baronului Kemény István jun, ér căpitanii cu miliția se încuartirară în curtea cea mare și frumoasă a lui și la vr'o câte-va case din vecini. Eu cu ómenii mei, trecând pe dinaintea caselor și de-alungul curții ba-

---

¹⁾ Veđi Bariț, op. cit. Vol. II p. 791. Ich habe während meine operationen im Monate November 1848, die prefecten Iancu, Butianu, Axentie etc. etc. unter meinem Befehle gehabt.

ronului, am eșit afară din sat spre Sâncraiu și m'am postat pe o colină cu un platou înalt, care dominază satul și împrejurimea. Și acesta din cauză, că c'o lună mai înainte, — îndată după 18 Octomvre, când am comis imprudența de a merge cu 2000 de lănceri, dintre cari cu 1000 m'am postat eu de-asupra Sâncraiului, cu altă mie teologul tribun Todoranu la Ciumbrud, — am fost pățit'o foarte prost. Suprinđându-ne un escadron de șvaligeri cu 2 companii de milițiă împărătéscă (căpitan Novak) și garda națională din Aiud, valorosul și curajosul tribun Todoranu și-a pierdut viața, fiind împușcat de Aiudani. Desastrul s'a întâmplat așa :

Publicându-se proclamația baronului comandant Puchner din Nr. 18 Oct. 1848 și începând a-și face Români lănci, comunicațiunea cu Aiudul s'a sistat, și ómenii, — a căror cămară cu bucate și grădină este piața, — ne mai ducându-le Români, ba chiar și Ungurii foști iobagi până în 1848 victualii la oraș, ca să nu móră de fóme au început să iésă la sate, ca parte să cumpere, parte să recuire victualii și vite

pentru tăiat. Comunele Mişcreac, Lörinţ, Têmpăhaza, Sâncraiă, Ciumbrud, Păjida etc., situate pe malul stâng al Mureşului, erau  i de  i visitate de Aiudani  i pr adate de aceştia. F ain , slănină, pui, ouă, ra e, g asce, oi, vi ei, vacă  i boi erau parte cump arate, parte recuirate f ar  ban   i chitan e. Se prea  n telege, că aceşt i cumpărători nu veniau unul c te unul, ca de altădată, ci în grupur  de câte 20—30,  i toţi armaţi. Despoiaţi  i sărăciţi, locuitor i din aceste ţinutur  alergară la Blaşiu,  i ar t nd pr d ile ce le făceau cei din Aiud  i descriindu-le cu color  mult mai vii decum erau, mă  nduplecar , ca să merg pentru ap rarea lor. D c  am fi fost noi — adecă de astădată numai eu  i Todoranu -- a a de s ngeroş , a a de lacomă  i bandi i, cum le place adversarilor a ne feşteli, am fi putut în acel timp st nge lumina  ilei la toţi marii proprietari, arendator   i provisor  etc. de ai lor în Crăciunel, Bucerdea, Păjida, Ciumbrud, Ognişora, Cisteiul-unguresc, B g u, S ncrai , L rin , T mp haza, Mişcreac  i a tuturor celor dintre T rnave  i Mureş; să le luăm t te

bucatele, vitele etc., să le dăm celor adunați și sērăciți de Aiudani, — dér n'am făcut'o.

Stând eu la Sâncraiu, Todoranu la Ciumbrud trei zile, și informându-se Aiudanii, că nu avem arme de foc și nu suntem disciplinați, — îmbătându-ne anteposturile, ce le aveam pe malul Mureșului, într'o bună dimineță ajutați și acoperiți de-o ceta cum se pune toamna pe Mureș, ne surprinseră și ne luară la fugă — care deși e rușinosă, dér e sănătoasă.

Acésta a fost lecțiunea, care m'a determinat a nu rămâne cu ai mei în sat la Ciumbrud, ci a mă urca pe platou, a-mi ține ómenii concentrați în jurul meu pentru a nu se mai repeți scenele de mai înainte, cari au fost cu atât mai rușinoase și mai funeste, pentru-că pe mine mă învitasă d-na Pogány la dejun în sat, și eu am fost atât de neespert și necunoscător de intrigele și apucăturile adversarilor, de am primit și m'am depărtat de lagărul ómenilor mei, ca de 1 chlm.

Pe când husarii unguresci și Aiuda-

nii trecură Mureşul¹⁾ cu luntre şi prin apă şi se apropiau de lagărul meu, eu luam cafea cu vinars de prune şi cu friptură de găscă după ea la d-na Pogány. Norocul meu, că pe când mâncam mai cu poftă, mă prinde Ioan Nemeş, căpitanul din Roşia, de gulerul surducului şi răstindu-se la mine, ca un părinte la fiul său pierdut, mă trage dicând: „hai, că suntem încunjuraţi de Unguri!“ Apoi norocul, că cei-ce jucară intriga, nu o sciură juca deplin. Ei adecă nu sciură a-mi deslega şi ascunde calul, pe care am călărit, şi pe care aflându-l unde l'am lăsat, asvêrlindu-mă pe el şi dându-i pintenî, am ajuns la lagăr de-odată cu şvaligerii. Ne mai avênd timp a dice cel puţin: „staţi, colonne formaţi“, eu am fost ultimul în care nefericiţii şvaligeri descărcară carabinele lor.

Norocul meu şi a lor noştri, că bieţii şvaligeri erau aşa de beuţi, încât nu conduceau ei caii, ci caii îi conduceau pe ei. De nu ar fi fost aşa, dintr'o miie ómeni n'ar fi scăpat nici două sute neplezuriţi,

¹⁾ Mureşul prin August până în Noemvre se póte trece pe multe locuri cu piciorul.

neciocârțiți. Eu în depărtare de ei ca de 20 pași, am scăpat cu pităria găurită și téca sabiei tăiată în două de câte o ghiulea, ér ómenii scăpară téfări în viile și răzórele din apropiere.

Se vede, că Aiudanii, ça se înduplece pe șvaligeri să vină să spargă lagărul nostru, i-au îmbetat, și numai cu prostia acesta a lor am avut noroc, de am scăpat. Unde dai, și unde crépă.

Dér se ne reîntórcem la platoul dela Ciumbrud, unde pe la 12 óre din nópte vine éráși Ioan Nemeș, căpitanul din Roșia de pe Secaș, aducênd cu sine o ólá plină cu vin, — și ce mai vin, să-l porți în póla cămășii — și îmboldindu-mé díse: „D-ta sgriburi de frig aici în dél, ér cătanele fac bal în curțile baronului, înótă în vin prin pivniță, cântă și jócă, ca la nuntă. Écă ți-am adus și d-tale o ólá cu vin, ca să veđi și să cređi“.

Căpitanul meu avea dreptate, pentru-că deși poruncisem să-mi aducă din sat o sarcină de paie pe care mă culcasem îmbrăcat, totuși de-o parte frigul (era târđiu în Noemvre), de altă parte grija, ca

să n'o pățim ca 'nainte c'o lună la Sâncraiu, nu lăsară să mă prindă somnul.

E de sciut, că noi venisem, ca să desarmăm pe Aiudani, cari dăduseră înainte de asta probe strălucite de vitejiă, alungându-mă pe mine dela Sâncraiu și împușcând pe Todoranu la Băgău; ei mai incendiaseră și prefăcuseră în cenușă Cacova și Măgina, doue sate românesce, dér mâncașeră și o bătaia cum se cade la Cricău. Așa având a-ne bate cu niscari adversari atât de dibaci strategici și amarnici, nu mă prindea somnul, și căpitanul meu venise tocmai când eram determinat să mă ridic de pe paie să dau o rôtă în jurul lagărului, ca să ved, decă anteposturile sunt la locul lor — că, dice o vorbă: „de domn, domn să fii, dér de frică tot să scii“. Mare și greu lucru fû a conduce o massă de 1—6000 ómeni luați dela córnela plugului, înverșunați și împinși de durerea, ce o suferiseră 4—500 de ani, asupra opresorilor și despoților lor, și a-i puté reținea dela răsbunare, a-i conduce și comanda numai la luptă față 'n față, la luptă pe dreptate.

Sculându-mă, am alergat la curte. Cum și cum, nu știu, dăr căpitanii noștri cu locotenenții și tunarii lor improvizară o petrecere cum se cade. Mesele toate încărcate de fripturi, uscățele și prăjituri; o musică de câți-va țigani dela Aiud și câte-va fete — cari veniseră din Aiud după depărtarea baronului la Clușiu, ca să-și vadă prietenele — bucătăreasa, fata de casă a baroniței jucau și petreceau de minune.

Eu apropiându-mă de căpitanul-comandant și poftindu-l mai la o parte, i-am arătat cele ce se petreceau cu averea baronului, rugându-l, să dea ordin, ca să înceteze acestea.

— Ce vrăi D-ta? îmi răspunde căpitanul. Noi nu am venit aici, ca să pădăm curcile și vitele baronului. El, decât ar fi om de omenia, ne-ar fi așteptat și ospătat de bunăvoină. După-ce însă a fugit la Clușiu, și noi am venit să prindem pe cei vinovați și să-i pedepsim. Vino ședă, mănâncă și bea, cine știe, nu mâncăm acum mai pe urmă?

Ne-am așezat cu adevărat la o masă, dăr eu am ședut numai până-ce căpitanul

în focul jocului se depărtă, — îndată am eşit şi am trimis după biroul satului, dându-i poruncă să adune toate vitele câte le va mai afla, vândute nevândute, la un loc, să le dea în grija şi paza ómenilor, pe cari îi voiú ordina eu.

Cu acéstă poruncă plecà biroul dimpreună cu căpitanul meu, şi adunând vr'o 40 capete de vite, vaci, viţei, bivoliţe, cai, mânzi — diminęta le-am trimis la Blaşiu, ca vite fără stăpân. Am rugat pe administratorii denumiţi de comanda generală din Sibiiu, căpitanul de cavaleriă George Popa de Viste şi Petru Maniu, să dispună de ele cum vor crede, că e mai bine.

Tot în acea nópte venise şi Iancu cu căpitanul c. r. Gratze la Teiuş cu 20,000 lănceri şi înaintase anteposturile până la făgădăul Roşu, $\frac{1}{2}$ óră depărtare de Aiud.

Aiudanii, vedënd aceste masse venite în contra lor, se depărtară binişor cătră Turda, lăsând în oraş aprópe numai bętrâni, femei şi copii.

A doua ñi căpitanii cu companiile lor şi tunurile plecară şi se duseră la Alba-Iulia, ér eu, după-ce visitaiú pe Iancu

și pe Gratze la Teiuș, la ordinul acestuia mă reîntorsei cu ai mei la Blașiu. Iancu cu ai săi continuă mersul asupra Vințului de sus și Turda, trecând prin Aiud.

Revenit la Blașiu, administrațiunea provizoriă arătată mai sus mă însărcină în scris, ca să public licitațiune și să vând vitele baronului Kemény la cine va da mai mult — ceea-ce am și îndeplinit, și 2000 fl., cât am încassat, i-am administrat la mâna căpitanului George Popa de Viste pe lângă chitanță în formă. *Hinc illae lacrimae.*

Din acestea a urmat ura, calomnia și pofta de răsbunare a baronului contra mea și a națiunii române întregi.

Scriind acestea acum după aproape 50 de ani, chiar mie mi-se par ca un roman. Lectorii, cari ar fi aplecați a crede acesta, n'au decât să cerce și afle potocolul ce l'a luat auditorul Nahlic în Noemvre 1849 cu mine în Sibiiu, ținându-mă 5 săptămâni de zile închis în casarma cea mare. In acel protocol obvine: 1) ascunderea de arme; 2) incendiarea Aiudului; 3) prădarea și răpirea averii baronului Ke-

mény dela Ciumbrud. Domnul baron îmi aşternuse la timp patul, dér n'a găsit móşa, care se mă adórmă.

După aceste descoperiri, pe carî le-am cređut indispensabil necesare, ca se se pótă preţui după adevărata ei valóre „Cartea cea négră“ de br. Kemény, se esaminăm şi mai de-aprópe aserţiunile cuprinse în acéstă carte.

Cartea, în original scrisă nemţesce la 1849, după ce într'un stil tragi-poetic ne spune — ceea ce nu am sciut şi cređut nicí-odată — că garda naţională maghiară a tras primele focuri la Zlagna asupra Românilor, carî incendiaseră niscai case ; cum acéstă gardă a plecat cu armele la mână, cu femei cu copii, cum unii din cei plecaţi s'au reîntors dela Petrâneni, ér alţii dela Galaţi şi Feneş fără a li-se atinge un fir de pèr ; cum mai pe urmă acéstă gardă se învoi a preda armele, dér a continua mersul până la Presaca : ne arată cum au fost măcelăriţi 640 de indiviđi acolo.

Étă aci, în traducere pe cât s'a putut mai fidelă, descrierea acelei catastrofe :

Măcelul îngrozitor al Zlăgnenilor.

(Scrisă în 1849).

După-ce Duminecă în 22 Octomvre 1848 s'a lăţit scirea, că se apropie o bandă de hoţi valahî, Nemegyei János a învitat garda naţională la un consiliu de resbel, în care cu unanimitate s'a hotărît, că: Décă Valahii se apropie însoţiţi de miliţiă, conduşi de vre-un ofiţer împărătesc, care s'e-i ţină în ordine şi s'e-i înfrêneze, atunci se predau, dér hórdele conduse de tribunî şi de popii valahî numai peste trupurile lor mórte le vor lăsa în oraş.

Zlăgnenii întrebuintăseră armele primite din Alba-Iulia numai spre apërarea proprie, prin urmare, îndată ce s'ar fi prezentat o putere apërătoare, înarmaţii, cari în partea cea mai mare constau din oficianţi cesaro-regesci, fără îndoélă ar fi abdis de apërarea proprie.

După sfătuirea amintită, femeile s'au adunat în biserică, bărbaţii au rămas tótă nóptea în arme. Valahii afară din oraş şi-au petrecut cu larmă mare.

Luni diminéţa, cu legături de paie în vârful lancilor, hórda întrégă a năvălit în

oraș cu scop ca să-l aprindă și dela plebanul din Zlagna pretinseră predarea armelor, rezervându-și să facă perchisițiã domiciliară, bine înțeleș cu scopul de-a prăda.

Parlamentarii dintr'o parte erau administratorul Nemegyei, asesorul Császár, Borza și Dr. Knöpfler; din altă parte asesorul Angyal, oficiantul camerarial Nemeș și doi popi valahii. Despre Angyal este sigur, că s'a alăturat de parlamentari cu intențiunii pacinice. Detaiurile tocmelilor din cauza sgomotului prea mare nu puteau fi audite, dér se putea considera aprópe ca sigur, că Valahii au pretins eșirea Maghiarilor fără esceptiã, predarea armelor și desarmarea gardei naționale.

Este însă de observat, că pertractările decurgeau în mai multe locuri; așa, de pildă, într'un loc, pretindeau 5 buți de vin și armele primite în primăvară prin miliția împărătésã, în sfirșit pretindeau și aceea, că Ungurii sub jurământ și în scris sã-i asigure, că afară de Șaguna și afară de episcopul din Blașiu, Românilor sã nu le pótã porunci nici comitatul, nici guberniul.

După-ce au părăsit lucrurile de consultare, Valahii strigau „Pace“, Ungurii fălăiau batiste albe pe armele lor, dăr înzădar. Acest joc de împăciuire plictisia și supăra pe Valahii, cari în mai multe locuri deteră orașului foc. Atunci garnisóna începù a pușca asupra tăciunarilor, cari o luară la fugă din oraș, dăr incendiul, care se lăția, și căldura au silit pe locuitorii să se refugieze din oraș. Locuitorii plecară spre Alba-Iulia, în starea cea mai tristă, așa cum îi ajunsese nefericirea pe neașteptate. Multe femei și copii nu aveau haine calde și deja lângă satul Pătrânjenii au fost împresurați și au trebuit să se oprască. Câți-va funcționari valahii, spre pildă Angyal și Sașii, cum au fost Kain și Konrad, s'au reîntors în oraș, ceilalți și-au făcut drum cu forța continuându-și calea cu intențiunea, ca în calitatea lor de oficianți împărătesci să pótă străbate în cetate.

Intre Feneș și Galați, dr. Knöpfler și Barra (Császár și Nemegyei au rămas cevași mai înderēt) s'au învoit cu conducătorii valahii astfel, că Ungurii se predau, ei să îngrijescă de 20 de trăsuri pentru

femei și pentru arme, ca să le transporte la Alba-Iulia. Dér în loc de 20 au sosit numai 2 trăsurī, pe carī au încărcat armele și așa au plecat mai departe.

Lângă Presaca *am fost siliți să petrecem nóptea* pe un câmp mocirlos: Acésta a fost cea mai de pe urmă și cea mai îngrozitoare nópte a nefericiților. Istoviți de plóiă și de vânt, trebuiau să asculte, cum Valahii se sfătuiau, că óre să-i omóre pe toți séu să-i ducă la Blașiu.

Intr'acestea prin cea mai nerușinósă cercetare au descoperit la Bihari Iuliana 1000 de galbinī. Pentru acéstă pradă hoții au început a-se certa și bătaia, iritațiunea servi ca semn pentru măcelul general. Unde este condeiul, care ar puté descrie faptele îngrozitoare ale turmei sălbătécite?

Pe administratorul, care-și conducea soția, l'au împușcat; atunci băiatul lui de 4 ani i-a căđut din brațe. Femeia au junghiat'o cu sulița și pe băiatul ei de opt ani l'au rănit greu. Când biata femeia s'a desmetecit din ameteală, simți ceva rece pe față, — era o bucată de os din craniul copilului mai mic al ei, care a murit după

două săptămâni; cel mai mare încă trăese.

Asesorul camerarial Császár și soția lui au fost omorîți prin împunsături de sulițe și prin bătăi cu bâta. Sdravénul bărbat a fost supus unor chinuri îngrozitoare.

Femeia Decani, după-ce au junghiat'o cu lancea, se tăvălia pe pământ și se apăra cu mânilor tăiate, până ce un monstru furios îi înfipse sulița în pânțele.

Cine ar fi în stare să înșire toate numele celor uciși? Numai atâta e sigur, că dintre toți locuitorii abia câțiva fruntași au scăpat și că vre-o 640 de Unguri au fost măcelăriți. Chiar și în raportul lui Iancu cătră Escelența Sa D-1 general-comandant Puchner încă se vorbește de 640 de jertfe.

În sfîrșit amintesc încă-odată, că Zlăg-nenii numai pentru apărarea proprie au prins armele și ei, decă li-ar fi venit miliția întru ajutor, numai decăt și-ar fi depus armele. În acest înțeles au scris și la Sibiiu, dér n'au primit răspuns.

Proclamațiunea Escelenței Sale a D-lui general-comandant, prin care a abrogat

legile din Martie, a apărut în 18 Octomvre, măcelul s'a întâmplat în 23 și este fapt, că comunicațiunea a fost întreruptă, astfel pedepsa cea aspră i-a lovit cu atât mai pe nedrept pe nefericiții Zlăgneri. . . .

De altfel ne-am depărta prea departe de scopul nostru, decât prin accentuarea acestui măcel lectorul ar fi dus în rătăcire și ar ajunge la convingerea, că Valahii chiar numai în acest ținut s'au răsvrătit. Durere, acesta nu este așa! Căci în comunele, ce sunt situate între Sibiiu, Blașiu și Alba-Iulia nobilimea întrégă — afară de aceia, cari au putut scăpa nóptea — a fost măcelărită. In comunele locuite de Ungurii au ucis pe mulți; acolo, unde locuiau mai puțin, au ucis pe mai puțin, dér în cele mai multe casuri i au ucis pe toți. Tot astfel și celelalte părți ale țării au fost t-atrul unor asemenea monstruosități; cu deosebire în comitatele Târnavelor și în cel al Albei-Superióre sângele curgea siroiū. In comitatul din urmă aprópe toți funcționarii publici au fost uciși.

Pentru ce se înșirăm aici uciderea

îngrozitoare a unora, cari au căzut jertfă morții celei mai grozave? Acesta zgudue sufletul; în inventarea torturilor Valahii au întrecut gradul de sălbătăcie, în care de fapt trăiau. Ei își omorau jertfele cu o cruđime de canibali, de care nu putem auzi nici la ómenii sălbatici, nici la „pieile roșii“. Intre cei uciși în uest chip au fost și cei doi fibirai ai comitatului Albei-Inferiore, fruntașii administrațiunii, cari au fost întăriți din locul cel mai înalt.

Pe unul, pe Mato, un moșneag încăruntit în slujba statului, de viu l'au tăiat în două, pe celalalt, cu numele Miske, l'au orbit cu fer ferbinte (roșu), l'au legat de un stêlp și după aceea l'au întrebat: „Veđi-ti pădurea?“ Ne înghetă sângele în vine, decă auzim de atrocitățile Valahilor săvârșite fără nici o deosebire în decurs de luni întregi! Valahii, cari au stat sub comanda oficerului cesaro-regesc Șandru (care după-ce a devenit oficer c. r. s'a numit „Schöndruck“) și sub cea a lui Iancu au ucis în cetatea Alba-Iulia pe locuitorii maghiari ai satelor de sub póla munților apusenii, care zace așa đis în gura tunurilor;

numai preotului reformat din Ighiu i-au dat pardon, cu acea observare malițioasă: Pe tine te iertăm, ca să poți vesti posterității, în ce chip au fost estersinați Ungurii din acest ținut!

În nr. 122 dela 4 Maiu ne arată „Cartea négră“, că ar fi omorît Românii 200 Maghiari în scóla de călărit dela Cri-cău, ér ómenii lui Axentie, la cari a fost detașat și un oficer c. r., ca pe vre-o 90 i-au legat tot trei cu trei, apoi trăgênd o funiă lungă și grósă printre ei, și trăgêndu-le încălțămintele, ca să-i mâne desculți la Blașiu, — la căpêtul satului Uióra rênd pe rênd i au împușcat; un popă valah le cetia iertăciunile, apoi îi arunca în Mureș.

La Cucerdea ómenii Iancului au su-grumat („gyilkolták“) 60 Maghiari, așa încât notarul satului, care de frică și spaimă s'a ascuns în podul casei, în desperațiune s'a spênđurat acolo. — La Grind, unde lângă Mikas a fost și un oficer c. r. cu numele Rörich, s'au omorît 200 de Maghiari.

Mai încolo ne arată, că toți acei criminali, cari în urma acestor fapte au fost

închiși parte la Clușiu, parte la Gherla „sub guberniul actual“ (adecă sub guberniul din 49—52) au fost eliberați.

Continuând scrie, cum am trimis eu în 8 Ianuarie 1849 doi tribuni la Aiud, ca să pregătască quartire pentru 6000 ómeni, și cum părintele dela Măjina, Prodan, i-a asigurat pe Aiudani, că nu va intra picior de Român în Aiud, și reproduce în traducere scrisórea mea, tot din 8 Ianuarie dto Ciumbrud, prin care arătam primarului, ca să nu ne aștepte în acea séră la Aiud, fiind-că rămânem în comunele vecine. Și în urmă cum eu, cel mai păcătos, care e acum în oficiu de stat, pe lângă tóte acestea la câteva óre am atacat orașul cu hórdele mele și l'am incendiat la mai multe locuri. Și așa, scrie cu mare durere sufletésă, pustiirea Aiudului, omorurile și prădările lui, la cari a venit și a luat parte și garda Sașilor din Mediaș. Acésta a tocmnit caré și a dus cu ele averile Aiudanilor.

Intr'aceea a venit d-sa dela Turda cu baronul Paget, cu Wesseleny, cu Szilvási Miklos și comitele Tholdi, și după ce

au adunat pe toți refugiații din păduri și satele vecine, încărcând pe 70 de caré pe câți nenorociți au aflat, i-au dus la Turda.

Förte frumos descrie, cum acești magnați cu vre-o 40 călăreți, 2 companii de honveđi și cu vre-o câți-va gardiști din scaunul Arieșului au atacat și bătut la Vințul de sus hórdele valahe și călăreții, ce-i persecutau, și cum óstea împărătéscă, care se afla la Uióra depărtare de $\frac{1}{2}$ óra, se uita cu sufletul la loc, cum hórdele române îi atacau și masacrau pe ei.

După-ce termină cu descrierea înfricoșatului desastru, ce l'a suferit Aiudul și o mică parte din locuitorii lui — cea mai mare fugise în 15 Noemvre 1848 la Turda, — ne arată cu numele 44 femei și copii, pe cari Români i-au masacrat în 10 și 19 Octomvre la Sângătin*) (Kis-Ényed) Nu ne spune însé, cum și de ce s'au adunat acolo atât' amar de Unguri chiar și din unele comune învecinate, — acésta o

---

*) Nu a fost chiar așa. Cum a fost, vom arăta noi mai târđiu. — *Aut.*

voiŭ arăta eu după ce voiŭ fi reprodus în estras tot cuprinsul Cărții celei negre.

La pag. 14 Nr. 124 din 4 Maiŭ ne comunică autorul „Cărții negre“ rugarea d-nei Laszlo Carolina, predată înălțatului împărat cu ocasiunea venirii sale, la 1852, în Transilvania. Acesta ne spune, că ea în 1849 locuia în Aiud și cum, pe lângă tóte asigurările lui Axentie și Prodan, Aiudul fŭ incendiat, și cum „Axentye“ din Ciumbrod, care e numai $\frac{1}{2}$ óră departe de Aiud, de pe o prismă se uita cu sufletul odihnit, cum arde orașul și cum sunt sugrumați locuitorii lui.

În nr. 125 ne comunică autorul plân-sórea văduvei Daniel Török, dată tot în 1852 înălțatului împărat, și această văduvă mărturisesce, că eu de pe o prismă de lângă Ciumbrod m'am uitat, cum arde Aiudul.

Altă văduvă, Amalia Török, spune numai, că eu am ordonat quartire pentru 6000 ómenī și în urmă i-am asigurat, că nu vom intra în Aiud, și totuși pe la mie-đul noptii hórdele au intrat și au început a pustii orașul.

La pag. 13 altă văduvă, a lui Veres Mihai, spune, că ea cu bărbatul său, după ce a aflat de pustiirea Zlagnei, unde au pierit *mai mult de 100 Maghiari**) și după măcelărirea celor dela Sângătin, a fugit la Turda, dér s'a reîntors cu generalul Varderer**) și așa la 8 Ianuarie 1849 se afla la Sându, când eu am orânduit locuința la 6000 ómeni. Majestatea Sa póte să-și închipuéscă, că după ce hórdele omorîră ca la 2500 inteligenți, tot omul s'a grăbit a-și îngropa puțină avere și a aștepta pregătit mórtea. Dér curênd după acestea sosind scrisórea lui Axentie adresată primarului, că nu va lăsa să intre nici un om în Aiud, s'a culcat și pē la 11 óre o miiă de ómeni de-ai lui Axentie și Prodan ***) au incendiat orașul, făcênd o baie de sânge, au omorît și sugrumat. Se rógă decī, ca

---

*) Atâta cred și eu, dér nu 640, cum susține autorul „Cărții negre“. — *Aut.*

**) Da, când acesta retera bătut de Bem la Ciucea. — *Aut.*

***) Ba de-ai lui Mânzat, care petrecea cu mării proprietarī în Stremț și cu cei fugiți de gróza insurgenților dela Clușiu, Turda și din alte părți.

Axentie, — care și-a trimis hórdele să aprindă Aiudul și dela Ciumbrud se uita cu sufletul odihnit cum arde, — să fiă pedepsit și ea, care și-a pierdut tótă averea, să fiă ajutată și miluită.

In nr. 126 din 9 Maiú pag. 12 aduce plânsórea văduvei Rosalia Péterfi, care arată, că pe bărbatul ei dimpreună cu alți 60 i-au omorît Români la Bucerdea*), și Bonz, care era prieten cu Popa olah, i-a luat banii.

Măcelăririle dela Sângătin séu Auraria întru atâta au spăriat'o, încât în Noemvre și-a părăsit locul nascerii, Aiudul. Dér cu escortă dela Urban éráși s'a întors înapoi și, după ce la 1 Ianuarie 1849 trupele împărătescî s'au retras, s'a prezentat Axentie înaintea Aiudului și a ordonat cuartire pentru 6000 ómenî. Orășenii, spăriați, tóte i au promis numai să rămână încuarterarea, ceea ce Axente a promis, după cum se póte vedé din scrisórea lui, ce se păstrează în archivă.

---

*) Noi scim și afirmăm cu tótă positivitaea, că la Șard. — *Aut.*

Aşa, încredându-se în promisiunea lui, încetară de a-şi ascunde şi în groapa în pământ tesaurile, şi se culcară cu sufletul odihnit; dăr după puţină trecere de timp se deşteptară prin strigătele şi văietele, şi prin flacărele incendiului, şi aşa desculţă, luând trei copii, pe doica lor şi pe mama ei de 75 ani, se depărtară într'o pădure, de unde a doua zi s'a reîntors la Bucur Zador, care primit'o cu drag, dăr a venit Istrate şi i-a luat toţi banii, ce-i avea la sine, încă şi 100 fl., ce-i dăduse în păstrare Românei, la care trăsesese în gazdă. Ca nenorocirea să fiă deplină, omorîră şi pe fiul său Albert. Se rógă deci, ca Majestatea Sa să dispună, după anchetă, să fiă silit Istrate să-i redea banii prădaţi, — dăr nu spune câţi.

Tot la pagina 12 aduce autorul plânsórea văduvei Kis Gergely, dată împăratului în 1852, în care se plânge, că „a vérszomjazó vad oláh rabló hordák“ (sălbaticile hórde valahe însétate de sânge) au ispăsit în Sângătin, în Ighiu şi Zlagna pe Maghiarii nearmaţi, cu femei şi copii, ér în Stremţ, Szúts Georgiu, care se da

de căpitan, i-a arestat. Nu vré să arate Majestății Sale câte a suferit dela Olahî, cari după câte-va ȃile i-au liberat, dér în 28 Octomvre 1848 i-au prins din nou locuitorii din Cetea*) pe toți Ungurii din Stremț cu muierî, cu copii cu tot, în număr de 24 suflete și i-au escortat în șanțurile Cetății dela Alba-Iulia, unde i-au ținut două ȃile sub ceriu și n'au căpătat alt-ceva de mîncare, decât prefunt, odată la ȃi. Intr'aceea a venit acolo un adjutant al lui Iancu și secretarul lui Prodan (a vér szomjas Prodan dühöngö Wagner⁴), care în numele lui Prodan a dat Românilor peruncă „să ne țină între lănci, că peste două ȃile toți ne vom spăsi și vom căpăta pedepsa meritată. Noi însă am mai sperat, că prin magistrul postei, care mai trăesce, vom dobēndi dela generalul Horak grația și vom fi apērați. El a și promis, că pe bărbați ii va escorta cu miliția la Sibiiu și nu vom fi supērați de Români.

„Dér s'a întēplat cu totul dimpotrivă, pentru-că oficerul cel vērsător de

*) Diminutiv din *Cetatea*, ca și *păcel* dela *pat* și *Săcel-Săcele* dela sătucel, sătucele. — *Aut.*

sânge al lui Iancu și Prodan pe bărbatul meu Kis Gergely și pe Gál Laszlo nu i-au escortat la Sibiiu, ci la Blașiu, și la Órda de jos i-au omorît Românii, cari îi escortau.

„N'ar trebui omul să credă, că și din cetate, unde era auditoriat, să fiă predați ómenii pe mânilor Românilor celor durî, dér în acel timp s'au întemplat, pentru-că atunci nimic nu era cu neputință“.

Aici înșiră cu numele, cu locul nașterii și etatea 114 indiviđi, pe cari i-au omorît Românii la Cricău. Incheiă cerênd, ca cei vinovați să fiă pedepșiți, — dér nu spune cari — și să-și capete averea înapoi, — fără a spune câtă avere.

La Nr. 127 dela 10 Maiu pag. 12 ne comunică autorul „Cărții negre“ plânsórea vêduvelor Benedek (föszolgabiro) și a d-nei Szölösi (szolgabiro). Se bucură, că a venit Majestatea Sa, ca să se convingă de nenorocirea lor și a altor, în număr de vre-o 2500, pe cari hórdele vandale i-au nenorocit împrejurul Aiudului. Se bucură, că deși cu inima frântă, pot să așternă plângerea lor înaintea Majestății Sale. Arată apoi, că ele (femeile) în Octomvre 1848 fiind la

Șard pentru culesul viilor și vedând pregătirile Românilor, pentru mai marea siguranță s'au dus la Alba-Iulia, dér și acolo a doua zi Români au atacat orașul și l'au incendiat*) așa dicând în gura tunurilor (?), ceea ce se vede a fi de necređut, dér totuși așa a fost. Ce era de făcut? S'au întors éráși la Șard, dér acum și Șardul l'au asediat Români, pe bărbații lor i-au închis într'un celar, pe ele le-au bătut. Când a venit tabăra lui Iancu, pe bărbați i-au scos și în urmă i-au omorît, ér pe ele le-au târit prin noroiu până la Alba-Iulia, luându-le toți banii, cu cari cereau să-i facă mai cruțători.

În urmă la porunca iubitorului de ómeni general Wardener s'au dus la Aiud cređând, că au scăpat de tóte suferințele, dér atotputernicul Dumneđu a voit, ca ele să vadă și pustiirea acestuia. Lai mari probe au fost espuse, dér au mare speranță, că Majestatea Sa le va asculta rugarea, pe ucigătorii bărbaților lor îi va pedepsi și-i va obliga a-le despăgubi de daunele, ce sue la mai multe mii de flor.

*) Ce aserțiune obrasnică dela o dómná! — *Aut.*

Nu pot întrelăsa, a nu aclude lista numelor măcelăriți, dimpreună cu bărbații lor. (Aci urmază numele și etatea a 31 persoane, cari au fost în adevăr măcelărite fără vină la Șard. La alt loc vom vedé, care a fost cauza acestei măcelăriri).

Comandanții au fost Balazs controlor camerar, Ioan Papp din Cricău, Ioan Pap din Șard și doi oficeri împărătesci: Muntzath și Schöndruk.

Urmază plânsórea femeii Anica Varodi, văduva lui Benjamin Seres. Acesta era notar la Benic și, după ce au început Români a se mișca, a voit să se depărteze de-acolo, dér Români l'au asigurat, că nu 'i se va întembla nimic rău. Intr'aceea au venit într'o nópte mulțime mare*), i-au ridicat cu patru copii, i-au dus și i-au închis într'o casă, unde nu puteau nici răsufila, fiind-că erau mai mult de 70 acolo. A doua zi i-au scos la aer curat și i-au aședat lângă o grópă. Acolo Savu Mitru a întreat'o pe ea (pe văduva), unde sunt banii, ce i-a căpétat pentru vin. Eu i-am spus — dice femeia, — dér el nu s'a mul-

*) Da, după bătaia dela Cricău. — *Aut.*

țămît, ci m'a tras la o parte. Atunci s'a început măcelărirea. Mai întâi pe bărbatul meu l'au lovit în cap, apoi pe ceilalți, numai pe d-ra Maria Pál au cruțat'o, pentru-că s'a învoit să fiă nevasta unui fecior român, anume Toma George.

Cu ocasiunea asta câți-va bătrâni și femei au rămas cu viață în sat, dér mai târziu un hopșitar, anume Istrate George, după acesta Savu Mitru, Bucur Mitru și Kerekes Marton i-au omorît și pe aceștia. Lista numelor celor omoriți e următoarea: (Urméază cu numele și etatea 64 de masacrați, între cari 6 Jidani; mai încolo urméază numele văduvelor și a orfanilor, pe cari suplicanta nu i-a numérat.)

Pentru măcelărirea celor însemnați în listă, numai Kerekes Márton și Istrate sunt în închisóre, ceilalți ucigași sunt liberi. După-ce s'a restabilit ordinea, Savu Dumitru nu a negat, că i-ar fi luat banii, dér a afirmat, că i-a dat la popa din Galda, însă fiind-că acesta încă a fost amestecat în lucru, ea nu și-a putut redobândi banii. Se rógă, ca vinovații să se pedepsescă și să-i despăgubescă.

Declarațiunea lui Iancu făcută în lagărul dela Alba-Iulia d-rului Knöfler, privitoare la uciderea administratorului c. r. Nemegyei János.

Décă ar fi fost el (Iancu) la Zlagna, măcelărirea nu s'ar fi întemplat. Altmin-trea scie bine cine a lovit și omorît pe Nemegyei, pentru-că respectivul i-a dat lui pughilarul (zsebkönyv), ce l'a luat din pusunarul lui Nemegyei, care pughilar și acum e la el. Dênsul a și dăruit pe făptuitor.

Urméază învoirea, ce s'a făcut în 31 Octomvre la Ighiu de-o parte între șapte mari proprietari și Români, pentru cari e subscris numai preotul greco-unit Pap Miklos*), de altă parte prin care Ungurii sê légă a depune armele, adecă puscile cele milităresci, ce le căpëtaseră din cetate, rezervându-și cele private, ce le avură și până atunci. Prin acésta autorul „Cărții negre“ vré sê probeze, că proprietarii din Ighiu, în urma învoelei, au predat armele și că, fiind desarmați, au fost uciși. La acéstă observare vom reveni.

*) Noi scim, că paroch unit la Ighiu a fost Nicolae Străjian sêu „popa Cula“, ér Pap Miklos sêu „popa Culiția“ era la Șard. — *Aut.*

În nr. 128 din 11 Maiu la pag. 12 arată autorul „Cărții negre“, cum după proclamațiunea Gubernatoriului, prin care se scutia persóna și averea tuturor, au omorît 6 tribuni călări, pe diregătorul Escelenței Sale baronului Banffy Miklos la Băgău, asemenea și pe feciorul de casă („inaș“) al lui Boér Ferencz la Hopârta, cari amândoi aveau cu sine carte de salvagarda dela comanda c. r. și pașapörte în regulă.

Între tribunii pomeniți mai sus probabil a fost și Muszui*) dela Lörinczmeran, care a fost spaima a tot ținutul. Acesta a fost negreșit, care a pustiit în cel mai crunt mod pe bogatul econom Nagy Pál din Șoimuș. „Orî-cât a stăruit autorul, ca ucigătorii diregătorului dela Gânbas și ai feciorului de casă din Hopârta să fiă trași în cercetare și pedepsiți, nu a putut isbuti, pentru-că țeranii (maghiari?) nu vréu să mărturisescă, ca să se strice cu Românii și să se espună la rēsbunarea

---

*) De acest tribun nu am mai auzit, orî cetit unde-va până acum. Va fi fost un hoț de profesiune. — *Aut.*

acestora. În asemenea împrejurări încă și astăzi (1855), cum s'ar pute afla în siguranță proprietarul de pământ în ținuturile acestea?

Mai departe sub titlul „Măcelărirea lui Dobi și a lui Bányai“, căci aveau pașaporte în regulă dela Wardener, ne arată baronul Banffy, cum aceștia, venind în 1848 pe la finitul anului la „Buzás-Kocsárd“, care e situată aproape de Blașiu, abia ajunseră acolo și îndată îi duseră la popa valah și, în mânia pașaportelor și a „salvus conductus“-ului, ce aveau, îi măcelăriră înaintea porții preotului și în prezența lui. Ucigașii principali au fost: Nicolae lui Adam, Opuian Iuon și Adam, pe complici nu-i știu numi. Acești nenorociți au fost fără arme și Bányai încă și azi e schilav (nyomorék).

În urmă trebuie să amintesc, că frațele ucigătorului Nicolae lui Adam acum, în 1850, e funcționar c. r. Cercetarea, dăr ar curge cu greu, Popa însă, Iosif Adam și Nicolae lui Adam, au căpătat cavaleriă

și Crucea pentru merite, în loc de a fi fost pedepsiți*).

„Siralmas elpusztulása az abrud-bányai lakosoknak, és több szomszédos bánya városokból oda menekülteknek 1848 Majus hovában“.

Am scris anume acest titlu în limba, în care a fost tradus din originalul nemțesc, ca să pótă ori-cine judeca, cu câtă ușurință și fără de genă scriu Maghiarii istoria.

Autorul „Cărții negre“, îndată după ce pune în titlu data de 1848 Maiu, când adecă s'ar fi întemplat pustiirea Abrudului, scrie, că în Iunie 1848 prin legea dietei întărită de principele Ferdinand al cincilea(?) s'au șters jobăgia, și că Românii în loc de a fi mulțămitori nobilimei pentru acesta, au început a se purta rău, fiind sumuțați dela Blașiu. Mai ales Muntenii — continuă autorul „Cărții negre“, se purtară așa de rău, încât Guberniul pentru ca să prevină certe mai mari, a fost ne-

---

* Cum se potrivește anul 1855, de mai sus și 1850, din acast loc cu „iratott 1849?“ Crucile și cavaleriile s'au dat în 1850, nu în 49. -- *Aut.*

voit a trimite o comisiune la Abrud, cu putere militară. Acésta îndată s'au convins, că locuitorii sunt sumuțați de turburători (buitogatok), cari i-au amețit spunându-le, că și pădurile li-se vor da.

Comisiunea a tratat poporul cu cruțare, nu a aplicat bățai, ci lăsând lucrul într'atât s'a mulțămit să prindă și aducă la Aiud în prinsóre preventivă pe Balintu Samuel*), care a devenit vestit prin masacrarea atâtor femei și copii și pe care după puțin timp îl lăsară din Aiud, nu din lipsa probelor, pentru-că sēblătēcia și pornirile cele rele ale acestui om erau cunoscute, ci numai din îndurare îl eliberară.

Fia-mi iertat a semna, că Guberniul c. r. pe acest rēu făcētor nu numai l'a împărtășit din cele 24 mii fl., cari în 1852 s'a împărțit între conducētorii români, ci l'au și decorat. Iși pōte cineva închipui, cu ce sentimente amare vor fi vēdut puținii Maghiari, cari au mai rămas în Abrud

*) Ce păcat a descrie cine-va faptele unui om așa de „cu colóre négră“, și a nu-i cunósce nici numele. Sē credeți, că precum e fals numele așa sunt false și cele ce le scrie baronul — *Aut.*

și Auraria, pe acest criminal decorat, care se laudă: „*Io me laud dupe Dumne „dieu sitentu che nime nu e murit, atâta un-gurii ca tiar jo¹⁾*“ — dăr la obiect.

În 20 Octombrie 1848 s'a lățit faima, că Iancu, vrând să mērgă la Blașiu, are să trecă cu óstea lui prin Abrud, Abrudani, deci, au trimis la Iancu pe Boér János, *Gulutz Simeon*²⁾ și încă pe un al treilea ca să înduplece sé-și ducă corpurile de lănceri pe altă cale. Trimișii s'au re-întors cu scirea îmbucurătoare, că Iancu e aplecat a-și alege altă cale, dăr cu condi-țiunile următoare: 1) Dēcă îi dă orașul 5000 fl. bani gata; 2) Dēcă predau armele; 3) Dēcă îi vor preda lui prinși pe câți-va orășeni.

Orașul a primit condițiunile, înmânându-i a doua și prin Gelei Josef lui Iancu suma cerută.

Așa-dăr primul pas al lui Iancu fū

1) Vre să dīcă: „Eu mă laud după Dumne-dea Sântul, nimeni n'a omorit atâția Unguri câți eu“. — *Aut.*

2) Nu Gulutz, nemernicule, ci Șuluțiu Simeon, care a dat masă și lui Dragoșiu. — *Aut.*

stórcere și jaf, dér la ce scop i-au servit lui acești bani, pentru-ca masacrarea a 2000 și atâtea sute de femei și copii nu l'a costat bani? Dimpotrivă, câștig, pentru-că începând dela fiscul regese, dela care a ridicat cu grosul aurul și argintul în Auraria și Abrud, pe fiă-care l'a despoiă, fără deosebire de naționalitate, precum se va vedé la Memorii, unde catastrofa e descrisă deosebit.

Armele, după îndrumărea lui Iancu, s'au depus la Boer Janos în Abrud²⁾ In loc de-a duce în prinsóre câți-va orășeni, după cum a fost condiționat s'a mulțămit cu noua organizare a magistratului, și cu câte-va admonițiuni la câți-va pîrgari (polgárok).

După aceste întêmplări, cari au decurs pe la finele lui Octomvre 1848 nenorocitul oraș până în 1849 a vegetat între cele mai grele suferințe. Să ne închipuim; cât de plină de chin a fost vieța Abrudenilor,

²⁾ Primarul Abrudului, căsătorit cu o maghiară, care și după organizare a rămas primar și a murit după restaurațiune ca vicespan în Aiud. — *Aut.*

prin trecerea și de multe ori rămânerea acolo pentru mai mult timp a Olahilor amenințatori! Spaima cea mai înfricoșată i-a cuprins, când la ordinul lui Iancu, Tyok Todor, primarul Câmpenilor a lăsat să împusce la Abrud pe Ajtai János la Corna pe Földvári Daniel, și la Roșia pe Nemeș, fără ca să se scie vina lor.

Pe la începutul lui Mai 1849, un încrezut al lui Kossuth, deputatul Dráguss, de origine olah, a sosit aici. După ce acesta s'a înțeles mai întâiu în secret cu conducătorii Românilor Iancu, Balint Samuel și cu alții, cum și cu noi, a mers în biserică și a ținut o cuvântare Muntenilor, ce se adunaseră acolo, prin care li-a explicat, că nu e drept, cumcă Kossuth ar vré să restabiléscă iobăgia, și că ar avé de cuget să îngrópe libertatea, ce am căștigat'o de curênd. Cuvântarea lui Dráguss a fost puternică, și nicî, unul din conducătorii și popii cei mulți, ce era de față, nu i-a contradis. Și e faptă, că încă în acea di Valahii au început a depune armele. Prin acésta Draguss în adevêr a fost con-

vins, că a răspuns chiămării sale și rescu-
larea olahă a potolit'o.

Dér étă se împrăștiă faima, că vine
maiorul maghiar Hatvani dela Brad, Dra-
guss îi iese călare înainte¹⁾, ca să-l indu-
plece a se reînturna cu corpul său înapoi,
fiind-că Olahii s'au supus lui Kossuth.

Inzadar i-a spus Draguss lui Hatvani,
că Olahii au început a depune armele, în-
zadar i-a arătat plenipotența dela Kossuth,
și l'a ascurat, că ia asupra sa tótă răs-
ponsabilitatea. El totuși a intrat în Abrud.
Acésta s'a întêmplat într'o Duminecă.

Lunea următore nu s'a întêmplat ni-
mica, Marți a trimis Hatvani o avangardă
puternică la Roșia, al cărei comandant
mergând înainte, a fost resturnat la pământ
cu o pușcătură venită din ascuns. Acéstă
împregiurare a produs mare turbu-
rare. pentru-că Boér, care pe semne se da
de Român, precum și Dobra Petru și Bu-
teanu au garantat cu vieța lor înaintea lui

¹⁾ Nu e adevărat, Dragos se afla în biserică
cu Dobra, Buteanu, Iancu etc., când a intrat Hat-
vani în Abrud. — *Aut.*

Draguss, că Românii se vor reține dela orî-ce ata :

Intrevenirea lui Drăguss s'a nimicit și prin aceea, că garda re'ntórsă — bătută — dela Roșia, a străpuns cu baionetele pe un Român, care în piața Abrudului se bucura de perderea Ungurilor ¹⁾. Acéastă întem- plare a fost comunicată lui Iancu prin cei doi călăreți, pe cari dênsul tocmai atunci îi trimisese cu óre-care misiune. Aceștia nu au descoperit lui Draguss scopul veni- rei lor, ei s'au re'ntors cu faima, că Ma- ghiarii sugrumă pe Olahi.

Acum Iancu a trimis îndată ómenî în tóte părțile, spunênd, că armistițiul încheiat cu Draguss e nimicit și ordonă, ca armele să nu se predea.

---

¹⁾ Acesta a fost un nebun nevinovat, anume Crișanuț din Roșia. Nu l'a străpuns garda, ci in- suși Hatvani cu mâna propriă. Tradiția ȃice : că Cri- șanuț, nebun cum era, nu fugi ca altă lume de gróza trupelor maghiare, ci stete în piétă și au- dînd cum Hatvani comanda „lábra!“ „jobra ka- nyarogy!“ „indni!“ ȃise: Lasă, că vine Iancu și vè dă vouè „jobra konyorogy“. Atunci Hatvani îl tocă în cap și îl omorî — *Aut.* (Veđi Raportul lui Iancu pag. 36).

Aşa s'a nimicit învoirea, ce o făcuse Draguss cu conducătorii olahă, pe care preoţimea şi poporul a primit'o, şi prin parţiala prèdare a armelor s'a fost şi pus în lucrare.

După ce s'a împuşcat la Roşia acel oficer şi un husar ordinar din Suita lui Hatvani, acesta a ordinar, ca Boér, Dobra şi Buteanu, fiind-că au garantat despre Olahă, să fiă închişi¹⁾.

Joi séra Hatvani a însciinţat pe locuitoră, că el se re'ntorce în Ungaria, şi cară sunt aplecaţi a pleca cu el, să se alăture la dènsul, cu ocasiunea acésta pe Buteanu şi pe Dobra îi scóseră din temniţă, dér în încurcătura şi întunerecul ce era, acesta din urmă a fost omorît. Nu ne pòte pàré destul de rău, că Dobra a murit ne ascultat²⁾.

Dér în acest timp mai mult de 3000 Maghiară, cară s'au ţinut de societatea domnilor, au murit într'acest chip. Furia

---

¹⁾ Nu e adevèrat, pentru-că i-a arestat înainte de-a merge la Roşia. — *Aut.*

²⁾ Dórá pentru-că a fost nobil? Da pe Morariu, Buteanu şi Roman cine i-au ascultat? — *Aut.*

Maghiarilor a mai mărit'o și împregiurarea, că Auraria (Zlagna), fiind numai de p[ar]t[re] de 3 óre de Abrud, locuitorii lor erau înrudiți unii cu alții. Pe Buteanu duc[en]du-l la Halmagiu, l'au predat tribunalului marțial („*vérbiroság*“) și ca unui șef al măcelariilor române în puterea probelor i-au făcut finit ¹⁾.

Hatvani retrăg[en]du-se au mers cu d[en]sul o parte din locuitorii, dér după-c[er] Olahii au început să pușce din pădurile cele dese, o parte din aceștia s'au re[nt]ors. Cu ocasiunea ac[er]sta, cea mai mare parte din aceștia au fost măcelăriți, cei mai mulți chiar în casele lor.

În Marța următoare, după Joia asta, Hatvani s'a re[nt]ors la Abrud cu 1200 de cătane, 60 și ceva mai bine husari computați în cele 1200, și cu 4 tunuri. Scopul lui era, ca să ducă cu sine pe Ungurii rămași la Abrud în Ungaria, din Halmagiu încă au venit mulți Zlăgneni, ca să ia parte la eliberarea consăngenilor lor.

¹⁾ L'au sp[en]durat de-o salcă dér nu la Halmagiu, ci la Gura Honți și nu atunci, ci după a doua catastrofă. — *Aut.*

Duminecă ¹⁾ după acésta, Hatvani des de diminéță a plecat din Abrud cu 2000 locuitorî maghiarî și nemți, cu un cuvânt neromâni, spre Zlagna, fiind-că Olahii au baricadat căile și strîmtoarele, pe cari venise.

El mergea înainte călare cu husarii, după aceștia pedestrii și după ei veniau nenorociții locuitorî ai Abrudului, unii pe jos, alții în căruțe între cari erau mulți bolnavi femei și copii, în urmă 4 tunuri și ariergarda. În apropierea Abrudului e o livadă (rit), pe care o taiă calea ce duce spre Zlagna în două. Pe acésta cale mergeau Maghiarii.

Pe ambe părțile căii, în asemenea pas cu ei, mergeau Români, prin păduri, în depărtare unde nu străbate glonțul ²⁾. Armele Maghiarilor, în urma plóei torențiale, nu se puteau folosi. Era ușor de prevădut, că îndată ce va ajunge primul

¹⁾ Ce a făcut Hatvani de Marți până Duminecă, nu ne spune baronul, ne spune însă Vasile Moldovan la pag. 140 din Memorii. — *Aut.*

²⁾ Minciună, de o poți prinde cu mâna. Distanța din drum până în pădure nu face 300 pași.

despărțemânt la strimțórea podului, și tot șirul cel lung al trupei va apuca în strimțórea drumului, vor fi atacați de Români, dér n'au avut ce face ¹⁾., pentru-că tot proviantul a fost consumat. În Abrud n'au mai putut rămâne.

Ceea ce s'a prevăduț s'a și întemplat. De ambe părțile muntelui s'au slobođit 30,000 olahí pe ei, în vale, și după ce i-au încungiurat de tóte părțile, s'a început masacratul, din care numai Hatvani cu husarii și 300 de pedestrii au scăpat, ceilalți toți s'au pierdut. E fapt, că membrii legiunei vieneze, ca să nu cadă în mâna Românilor, s'au împușcat unii pe alții ²⁾. Strimțórea acésta a muntelui nu e mai largă decât calea, ce trece prin stânci înalte, cari sunt acoperite cu păduri. Fiăcare piétră mișcată dela loc nemeresce ca o ghiulea îndreptată din tun. Din cauza plóiei torențiale și a baricadelor; Maghiarii nu s'au putut apăra cu armele de foc în potriua Olahilor, cari i-au pustiit cu bucăți

¹⁾ Pentru-ce nu au capitulat? — *Aut.*

²⁾ Cum s'au uscat așa de curênd pușcile, ér mai înainte nu se puteau folosi? — *Aut.*

de piétră în strîmtórea, în care apucaseră mai mult de 2000 bărbați, femei și copii au cădut jerftă, înzadar s'au predat Maghiarul, înzadar a cerut grațiă, înzadar a impresurat mama cu amóre pe fiu, au trebuit sã se pustiéscă toți.

Acéstă masacrare a condus'o Iancu și Balinth Samuele, și oficerul c. r. Ioanóvits, sub a cărui comandă tactică erau supuse hórdele lui Iancu și Balinth.

La pagina 21 dela 12 Maiú, nr. 129, autorul „Cărții negre“, sub titlul „O scenă“, ne comunică din dílele de uróre ale Abrudului urmátórele :

„Joi diminéța după prima ducă a lui Hatvani, după ce Olahii masacrará pe mai mulți, cari nici n'au poftit pe majorul unguresc sã vină, nici retragerea nu i-au cerut'o, ca la 300 femei s'au refugiat la preotul olah de-acolo. Amos.¹⁾ Dér acest popă human tocmai pentru acésta a fost expus rësbunării poporului. De aceea preotésa lui a invitat pe cele 300 femei sã se

¹⁾ Așa-dér Românií n'au omorít și femeile, ci numai pe bărbați. — *Aut.*

depărteze dela casa lor, căci altminteri o vor aprinde Români și pe aceea.“

„In acéastă strîmtóre bietele femei, nesciind ce s'e facă, s'au retras în învecinatul cimiteriu, unde Olahii le-au încunjiurat și le-au atacat cu împunsături de lănci. Unele din ele observară pe Iancu, care cobora de pe un deal călare și se apropia de ele. Iancu avea multe cunoscute între aceste nenorocite, cari îi strigau: „Vino, vino! Eu sunt cutare, acum nu mă cunoscî? Eliberéză-mă din acéastă stare, séu mă ucide îndată, căci veđi, cum mă maltratéză ómenii aceștia!“

„Iancu de câte-va orî s'a uitat într'acolo, dér s'a făcut, că de plóia și vânt nu le observă, și și-a întors capul, ca să nu vadă, ce s'e întêmplă. In urmă, când femeile au strigat mai tare, Iancu s'a dus călare acolo și așa a đis: „*destul mórte pina acuma, ne slobod mai multa!*“ La acestea răspunse un Român cu voce sacă: „Dér de ce ne-ai jurat mai 'nainte, ca necum un suflet maghiar, dér nicî o pisică să nu mai rămână în viétă. Pe Dumneđeul meu,

eu voiŭ omorî!“ Si numai decât a și început“.

„După enararea acestora, își pôte închipui fiă-cine, ce impresiune durerósă au făcut asupra locuitorilor din Abrud, Zlagna, de sub póla munților și a tuturor Maghiarilor multele „cavalerii“, baní, darurile, oficiile, cu cari au fost premiați conducătorii hórdelor olahe, precum Iancu, Moga și Balinth Samuel. Fiă-care scia, că asupra capetelor lor pica vërsarea sângelui nevino-vaților, pentru-că ei au împuternicit poporul neînvățat să facă acestea“.

Altă arătare despre plănuita masacrare a nobilimei și inteligenței unghuresci în 1848.

Sub acest titlu scrie baronul următoarele:

„Indată după masacrarea Abrudeniilor¹⁾ la Cerbu, adunându-se într'o séră la Golyoezzaka în Abrud ca să cineze mai mulți popi și alți conducători de hórde române, s'a început și petrecut între Iancu și Balinth Samuel următoarea vorbire asupra masacrării celor 2000 Maghiari:

¹⁾ Spune d-le baron: și a armatei cu patru tunuri a lui Hatvani. — *Aut.*

„Iancu: „Nu-i iertat a se face mórte, pentru-că acum îmi înghetă sângele în vine“.

„Balinth: „Măi, gunoiule (lasă-mă să te las, nehotărîtule) Pagubă în veci. că ți-s'a dat ție acest nume, rang și putere și te-au făcut mai marele nostru!“

„Iancu: „Orî e pagubă, orî ba, dér cu voia mea altă mórte n'are să se mai facă!“¹⁾

„Balinth: „Dér ai uitat pe ce-am jurat la Blașiu? Pe aceea am jurat, că să nu cruțăm pe Ungur nici în pântecele mamei sale“.

„Acest dialog a decurs în limba română“.

Sub titlul „Masacrări diferite și la părere de necređut“ scrie, că primarul Sion Tasu cu Depan Vasily au ridicat din așternut pe Apaty Clara, văduva lui Hodor, de 80 ani, și ducându-o în curte, au aruncat paiă sub ea, le-au aprins și atâta le-a suflat vântul, până ce biata bătrână a ars de viuă. Că în ce loc și în ce comună séu cătun s'a întemplat acésta, d-l baron nu ne arată. Mai departe spune:

¹⁾ Nici celelalte masacrări nu s'au făcut cu voia, scirea, orî la porunca lui. -- *Aut.*

„Pe proprietarul de pământ Petrikovits l'a omorît Aleman Todor, care nu a fost primar, dér nici pedépsă nu a suferit. Pe proprietăreasa văduvă Datzó a masacrat'o Ciofroiú, țeran olah cu nume rău, fórte crudel, fără a fi fost pedepsit. La diregătorul comitelui Redei (?), între înjurături dure doi țeranî români, Onu Pavel și Costya Todor, i-au tăiat amêndouă picioréle și așa între cele mai gróznice dureri și chinuri l'au lovit în cap“.

„Acéstă tratare, de care 'i-se scólă la om përul în cap, a văđut'o popa din loc, Pap Tamás, din început până în finit, și în loc de-a mustra pe credincioșii săi, era aprópe să-i întrécă în dejosirea și maltratarea, ce se petrecea“.

Tóte acestea nefapte s'au petrecut în capul și péna baronului cu atâta turburare, încât nici nu ne arată locul, unde s'au îndeplinit.

În cele din urmă, la Nr. 131 din 14 Maiú pag. 12, ne comunică Hentaler Lajos sub titlul: „Befejező közlemény“ séu — cum am đice românesce — „cunună de piétră scumpă“, cum s'a stêrpit familia

Veres în Hosszutelek, care pe limba românească se ȳice Gusu și mai ales, cum pe o fetișoră de 13 ani, pe care o încredințase mumă-sa unei române, ca să-o ascundă și scape de mórte, cum acea Română, îmbrăcându-o în haine românesci, a ținut'o și îngrijit'o mai mult timp, pe urmă vedând, că mănâncă pré mult, și, după omorul părinților ei ne mai având speranță la vre-o răsplătire, într'o bună dimineță a chiămat la sine pe mișelul și vestitul de Dinu și, promițendu-i o cupă de vin, acesta a scos'o la capul satului și atâta a strîns'o de gât, până a sufocat'o, după aceea, desbrăcându-o, a aruncat'o, ca să o mănânce câni, într'o rēstocă. Dinu în urmă a fost tras în cercetare criminală, dér și procesul contra lui, ca și tóte alte procese de felul acesta, s'a sistat și Dinu umblă până în ȳiua de astăȳi în voia lui.

Asta e poveste bună sémă însē, nu vor fi fost adevērate cele ce le scrise baronul mai cu privire la acest cas.

Până aici e conținutul cărții celei negre.

De ici încolo începe raționamentul

séu mai bine ȃis sfătoșia redactorilor lui „Magyarország“ scriind:

„Aceste câte-va șire sunt de-ajuns pentru a proba, că pe fața pământului nu există o națiune mai răbduriă, ca némul maghiaresc, veđi bine, pentru-că airea nu și-ar puté gusta Axentyé Sever pensiunea, ce a câștigat'o cu sângéroșele-i fapte. In alt loc séu l'ar fi lovit poporul în cap și l'ar fi omorît ca pe-un câne turbat, séu l'ar fi spândurat într'un chip și mod óre-care. „sonst keine andere Schmerzen?“¹⁾

Ce mai probă eclatantă dau redactorii dela „Magyarország“ despre răbdarea, séu paciența națiunii maghiare!!

Dér îndată, ca și cum s'ar fi îngrozit înși-și de enunțiațiunea, ce au făcut, se móiă și ne scusă, fiind-că la spatele nóstre a stat armata, — și că Urban, jurând pe tinerii români, ca să fiă credincioși împăratului Austriac, le promitea iertare de contribuțiune, pe doi ani, și că moșiele Domnilor maghiari le pot împărți între sine.

Mai încolo, ne comunică redactorii lui „Magyarország“ un Memorand de dato

¹⁾ Incă nu e prea târđiu. Pofțiți. — *Aut.*

30 Decemvre 1849, care s'a făcut în Alba-Iulia, și originalul e scris de mâna canonicului romano-catolic Raduly, ér îndreptările, séu corecturile sunt făcute de Macedonffi. Cu acest Memorand și-au motivat Românii pretensiunile lor ce le făcură pe la finitul anului 1849, arătând, că în timpul răsboiului au fost omorîți și spându-rați 4 prefecti, 2 vice-prefecti, 54 de popi¹⁾ 20—24000 poporenî. Cu cei ce au căduț mortî în diferite loviri și bătăi mari în castre și regimente cu tot 35—40,000, ceea ce representă a 40-a parte dintr'un milion și 600,000 cât face numêrul total al Românilor în Transilvania.

Arată Memorandul mai încolo, că au fost incendiate și prefăcute în Cenușă aprópe 230 sate; și anume: în scaunul Sibiului 2, lângă Năsêud 6, în Sêlagiu 7, pe calea dela Deva spre Sebeș 7, în ținutul Mărișelului 8, împrejurul Mureșului și Têrnavelor 9, în comitatul Solnocului 10, împrejurul Alba-Iuliei 12, în comitatul Zarendului 15, în ținutul Chiorului 24, prin

¹⁾ Pe tribuni și căpitani au uitat sê-i numere autorii Memorandului? — *Aut.*

urmare la 100 de sate arse și prefăcute în cenușă total.

Mai încolo incendiate numai în parte: în Sălagiu 18, aprópe de Solnoc 80, între Mureș și Têrnave 40, în ținutul Chiorului 50, în Zarand 75. Așa-déră 230 sate incendiate și prefăcute în cenușă numai în parte.

Memorandul încheiă așa, că decă s'ar computa dauna unei case numai cu 100 fl. și decă s'ar număra numai 80 de case la un sat — cu tóte că sunt sate și cu 200 case, — suma daunelor suie la 1.260,000 fl., adecă un milion două sute șese-șeci mii fl. Decă mai încolo cugetăm, că tótă familia românescă (sunt 360,000 familii), că parte în bani, parte în produse, și în vite, a suferit o pagubă de cel puțin 50 fl., atunci la suma de mai sus mai vin 18,000.000 fl. Mai încolo sě presupunem, ca din cei 40.000 Români căduți, cel puțin tot al patru-lea a fost tată, séu cap de familie, prin a cărui mórte familia a pierdut un capital cel puțin de 1000 fl.

Copii popii Roth capetă 400 fl. pensiune, — capitalul acestei pensiuni e 10.000 fl. — așa-dér, decă capul unei familii săsesci

se prețuesce cu 10.000 fl. atunci și capul unui Român face 1000 fl.¹⁾ Prin urmare totă dauna, ce au suferit Românii, se urcă la 29,260.000 fl.

Și acum să ȃicem Dómnne mulțămes-cu-ți, că cu cartea cea négră, cum i-ar ȃice un Negri, Alexandri, orí alt poet român cu „Inșiră-te mărgărite“, am terminat.

Inse fiiind-că mărgăritarul comunicat de Hentaler Lajos e defectuos, necomplet, tendențios și neesact, dați-mí voiă să vă arēt și eu un cas din acele timpurí grele, ca cunoscēnd acesta, să puteți judeca și despre cele, ce ni-lea lăsat drept moștenire Kemény, și, ca pe niscai arome bine mi-rositoare, ni-le trage pe sub nas deputatul Hentaler în gazeta lui Bartha Miklos.

Tot cu ocasiunea venirii Majestății Sale împératului, a dat cu mânilé proprii și Susana Kabos din Aiud, Majestății Sale, în Clușiu, o suplică séu plânsóre, într'un chip și mod înscenat tocmai ca la teatru. Décă greșesc, rog pe Dumneȃeu să mă ierte. Dér cred, că predarea și totă scenă-

¹⁾ Próstă și amară satiră. — *Aut.*

ria făcută cu ea, a fost pregătită și premeditată.

Eu credeam, că cu alergarea mea dela Orăștia pe la Alba-Iulia la Câmpeni și Găina, de-acolo pe la Detunata la Alba-Iulia și Sibiiu am dat destulă probă de lealitate și supunere înălțatului împărat, și doream se mă întorc la locul, postul și quartirul meu, în Orăștia cu atâta mai virtuos, pentru-că dela Alba-Iulia luasem și nevasta cu *féta ei în pěr*¹⁾ cu mine la Sibiiu, mai aveam și trăsura cu trei cai — unul plesnise pe drum, la Albele²⁾, alergând nebunesce după împăratul. Éra de povara celor 10.000 fl., cari îi primisem 2 luni înainte dela Schwartzenberg, mă ușurasem, pentru-că cu 2500 am plătit la Lucaciu bogatul din Auraria datoria, ce-o făcusem în 1849,

¹⁾ *Fétă în pěr* se chiamă, care nu-și mai taie pěrul, ca copilele de pe Olt, ci-l lasă lung și l pörtă legat în cosițe, așa se purta mai de mult, acum însă imităm pe țigani și umblăm cu el lăsat pe spate — *Aut.*

²⁾ Albele un sat dincolo de Mercurea și dincoce de Conța, care s'a pustiit și prăpădit de tot în timpul bătăilor turcesci. Așa spune trudiția.

operând cu 800 feciori aproape 4 luni de zile în Auraria, la gura Ampoitei, la gura Ursului etc. în munți. Apröpe 2000 i-am dat lui Balint și Moldovan pentru cele 300 galbeni ce mi-a împrumutat când am luat cu arendă Cenadea dela Banfi Iosef, cu 2000 cumpërasem casele dela „Chipul lui Nepomuc“ în Alba-Iulia, una miiă o depusesem la cassa de păstrare a Sașilor din Sibiiu, pentru înființarea Academiei de drept, idea fericitului Bărnăuțiu, și așa mare meșter, cam cum sunt toți Românii în cheltueli, eram pe isprăvite, — și nu aveam nici un dor de a mai alerga, se prea înțelege cu trăsura cu 3 cai, la Clușiu, ca să-mi iau iertăciuni dela Majestatea Sa împăratul.

Ei, dér intriga și clica e mare magistră. Acéstă a lucrat.... și Șiuluțiu, fiă iertat, care până în timpul din urmă a trăit în bună înțelegere și a menagiat pe Maghiari, atâta m'a rugat, atâta a tribulat, și mi-a oferit 100 fl. de spese, până m'a înduplecat să alerg și eu la Clușiu, unde mă aștepta Susana Kabos, cu dor de a juca o scenă teatrală, care a jucat ea

aşa de frumos, ca în teatru. Când mă vădû, că întru în anti-camera salei de audienţă cu deputaţiunea cea de 80 protopopi, preoţi etc. conduşi de Şiuluţiu, leşină, se trânti jos şi, arătând cu degetul spre mine, strigă cu glas apăsător şi deschis, — nu cum strigă cei ce leşină de supărare. — „Ez ölte meg a férjemet és a fiamat!“ Eu însă, ca *justus semper tutus*, am trecut fără a şovăi séu a mă turbura înainte, şi leşinul Susanei nu a avut rezultatul calculat, de-a pătrunde larma până la urechile împăratului, şi ca un fulger din senin am dis în mine; ah, acum pricep pentru ce a stat, stărunit şi tribulat atât de mult bietul Şiuluţiu, ca să alerg la Cluşiu. Prea bunul şi prea zelosul Episcop căduse jertfă clicei, care a compus şi prezentat în formă de Memorand „Fekete könyv“-ul cu aclusele lui.

La un an şi câte-va luni după această comediă tragică, mă chiamă consiliarul de judeţ al ţerei, Camilo Wagner, în biroul său, la Sibiiu, unde funcţionam şi eu, ca adjunct de concept, şi, arătându-mi plânsórea, ce a dat Susana Kabos cu atâta scenăria înălţatului împărat, la Cluşiu, îmi

dice față cu doi cetățeni (bürger) din Sibiu și cu un cancelist, ce ședé cu condeiul a mână la masă. „Susana Kabos dela Aiud, te acusă, că D-ta în 9 Ianuarie 1849 pe bărbatul și fiul său, cari se ascunseseră de frica Românilor în podul caselor, i-ai tăiat cu propria-ți mână în pod, și după ce li-ai aruncat de-acolo una câte una părțile trupului și capetele prin feréstră în stradă, ai incendiat casa și li-ai prădat tótă averea. Ce răspundă D-ta la acestea?

Écă pe scurt ce am răspuns: În 6 Ianuarie 1849 am primit dela căpitanul Vever din Mediaș ordin, ca să plec îndată cu toți ómenii, despre cari dispun, să cuprind rîpa stângă a Mureșului dela Mihalt până spre Iernut. Esact, cum are să fiă un militar totdeuna, după ce am conchiămat ómenii din jurul Blașiului, am plecat în 8 Ianuarie pe la Petreni (Peterfalva) la Ciumbrud, de unde aveam să-mi împart și trimit ómenii pe linia Mureșului în sus, până la Uióra și în jos până la Căpud. Mergênd înainte spre locul arătat și fiind un frig de 20 grade, am cređut, că nu voiú puté încuartira cele 6000 de ómenii, cu

cară mergem, în 2—3 sate de pe rîpa Murşului, prin urmare, ca să nu piără de frig am trimis pe căpitanii Ioan Neagoi din Broşteni şi pe Ioan Hulea din Henig, actualminte paroch în Cisteiŭ, la Aiud, ca în înţelegere cu primarul oraşului să pregătască quartire şi mîncare pentru 6000 lagherani, apoi de-acolo să dispun a doua di ocuparea rîpei Murşului. Dér fatul Aiudului a făcut, ca alunecând calul, pe care călăream, la Beţa unгурéscă şi rěsturnându-se cu mine, mi-a strucit piciorul cel stîng. La moment nu am simţit vre-o mare durere, dér după ce m'am suit érá pe cal, mergënd înainte, a început a mă junghia, cuprinđendu-mă nisce dureri crân-cene.

Prevěđënd, că voiŭ fi nevoit a sta 2—3 zile pe loc şi a nu mai poté umbla, séu călări, am trimis îndată scrisóre la primarul dela Aiud, spunënd, că să nu mă aştepte, pentru-că în acea séră nu vom trece la Aiud.

Când am ajuns în Ciumbrud, însérase binişor, încuartirarea ómenilor am încredinţat'o căpitanului de vênători Ioan Pro-

copiu și tribunului Ioan Major, ér pe mine mă introduse biréul satului în locuința preotului reformat, care fugise încă în Noemvre cu baronul Kemény Istvan la Clușiu. Instalat în casa caldă a preotesei, care nu fugise cu bărbatul său, îndată m'am desculțat, și desbrăcând și pantalonii, mi-am băgat piciorul într'un vas cu apă rece, ca să-mi aline durerile. Din această casă nu am eșit până a treia zi, când urcându-mă, încă tot cu durere, pe cal, am alergat la Uióra, de unde o companiă de honvedți isgonise pe ai noștri.

Prin urmare eu nu am putut fi în două locuri, și în casa preotesei și în a Susanei Kabos și cred, că preotésa, biréul și jurații Ciumbrudului, fiind întrebați, vor mărturisi aceste.

Camilo Wagner, de origine din Austria de sus, trecea atunci de cel mai mare jurist și mai strict judecător. Dictând la protocol, cum am produs eu acestea. El mă puse să subscriu de-a rëndul toate cólele protocolului, și mă dimisă.

Cercetarea odată începută se continuă și sentința din instanță la instanță

ajunse în cele din urmă la Curia dela Viena, și fiind-că, pe lângă toate probele de nevinovație, tribunalul suprem din Sibiiu — transpuse procesul la Clușiu, care mă condamnase, nu sciu la furcī orī la țépă, cum doresc cei de-acum, Curia avea să facă revisiunea, și apoi să fiu executat. S'a găsit însă un Croat consiliar de Curiă, pe care l'a durut inima să vadă condamnat pe un nevinovat, și acesta a făcut propunerea, să se retrimită actele la tribunalul primei instanțe, ca să cerce, că e așa de mare ferestra podului caselor arse ale lui Kabos, ca să încapă un cap de om adult prin ea.

Casele era cu adevărat arse, ca cele mai multe din Aiud, dér zidurile și frontispițiul spre stradă mai sta, ca să dea de minciună pe Susana Kabos cu tot némul ei. Comisiunea esmisă, prin ingineriul, ce-l luà cu sine, constatà, ca pe acea ferestră, necum un cap de om mare, dér nicī al unui copil de 2—3 ȃile nu ar fi încăput, și nu ar fi putut fi aruncat în stradă.

Écă, D-lor dela „Magyarország“ cum era să se facă, atunci și se face până în

diua de astăzi dreptatea, unde sunt partide, cari nu vor să se convingă, ci să se stîrpească unele pe altele.

Écă cum sunt tóte acusele și incusările a lor voștri, cari totdeauna au făcut din țînțariu admisariu, pot fără nici o remușcare a conscienții striga și eu cu Virgil, „Ecce crimen Danaum et ab uno disce omnes!“ Vai de capul nostru! Contemporanii, cari au știut, cu câte greutate și în ce împregiurări ne-am luptat, ne-au părăsit. Ei nu ne mai pot apăra. Generațiunea de acum e nemulțămîtă, ea ȑice, că nu am făcut destul, că nu am făcut aproape nimic. Adversarii nu suferă să se pună la capul celor răposăți o cruce, ca să se știe, unde le putrețesc ósele, ér pe cei vii, să pótă, i-ar omorî ca pe niscari câni turbați, séu i-ar spânȑura, ca pe cei mai mari criminaliști. Atâta numai, că nu e dată braȑilor să crească până la nori, nici ómenilor să pótă face tot ceea ce doresc.

Décă Camilo Vagner ar fi fost așa pătimaș și șovinist cum se arătă asesorul Szalantzi cu ocașiunea ascultării mele în cauza lui G. T. Bunduca, care pentru o

nimica tótă după ascultare mă dete pe mâna haiducului să mă aresteze, ce s'ar fi ales de sănătatea și capul meu, stând 4 ani în închisóre preventivă, și cine m'ar fi desdaunat de perderile ce ași fi suferit în atâta timp? Mare adevăr ne-a lăsat G. Barițiu pus pe hârtie când a ȕis:

Justiția la noi — în Transilvania¹⁾ — se face după naționalitate, religiune și confessiune! Écă deosebire între regimul și justiția nemțescă și unгурescă, Mai bine un absolutism drept, decât un constituționalism fals.

Ca să nu crédă cine-va, că scriem povești orí basme, decopiăm aci rezoluțiunea Curții supreme din cuvânt în cuvânt. Étă-o:

Vom kk: Kreis Gerichte, zu Clausenburg.
Dem Herrn *Axentie Severu* în *Carlsburg*.

Exoffo

Z. 3077

crim.

Der h. kk: Oberste Gerichtshof hat laut h. obergerichtlichen verständigung vom 10-ten November l. I. Z. 11023 mit hoher

¹⁾ Și în Ungaria. — *Nota culeg.*

Entscheidung vom 21-ten Oktober l. I. Z. 9588 die Berufung der kk: Staatsanwaltschaft gegen die obergerichtliche Entscheidung vom 15-ten Juni l. I. Z. 5279 zu folge welcher die vom kk: Kreis Gerichte zu Klausenburg am 21-ten Mai l. I. wider Axentie Severu wegen Verbrechen des Mordes eingeleitete Special Untersuchung eingestellt wurde, zu verwerfen befunden, wovon Sie hiemit verständiget werden.

Oeksner m. p.

Aus dem Rathe der kk: Kreis Gerichtes.

Klausenburg, am 25-tem Nov. 1857.

Kull m. p.

Z. 3077
crim.

L. S.

După toate acestea, deca ași voi să cale și eu, pe calea, care au bătut'o redactorii dela „Magyarország“, cari în loc de-a combate afirmarea mea, — că Iancu nu numai n'a fost respins dela audiență de înălțatul împărat, ci a fost provocat prin mine, prin D-l Moldovan și Episcopul Șuțiu în scris, ca să se prezenteze și să-și arate lealitatea împăratului — au răspuns cu „Cartea neagră“, cu o sumă de incriminațiuni, de cari ți-se scólă përul în cap,

și cari, aduse și reduse la adevăratele cifre, și cunoscând circumstanțele între cari s'au petrecut, nu le-a negat nici Iancu, nici eu, și nici un scriitor român, ba demnul de sempiternă memoriă George Barițiu le-a și stigmatizat după cum se cuvine¹⁾. Aceste atrocități, crime, desastre, incendii, masacrări și omoruri scrise și descrise așa, cum s'au întemplat, vor apărea cu totul în altă lumină, negre cu adevărat, dăr nu și glănțuite și lustruite. Mi-ar fi fost mult mai ușor a mă apăra pe mine, colegii și némul, cărui aparțin, cu asemenea, pôte și mai mari incriminațiuni, și începând cu măcelărirea și tărîrea prin noroiu pe principalele strade din Pesta a generalului trimis comisariu Lambert pe podul dintre Buda și Pesta, nu de sătenî neculți și fără de carte, ci de cel mai cult popor al capitalei Ungariei; să spunem: cum baron Banffy cu Sécuii săi au împuşcat, la Mi-

¹⁾ Veđi „Părți alese din istoria Transilvaniei“. Volum. II, pag. 346. Stefan Kemény, cunoscut ca cel mai înfuriat vrășmaș al națiunei române, cum l'a descris după mörte Ötves dela Arad în „Pester Lloyd“. — *Aut.*

halt 12 Români, rănind pe alți mai mulți numai pentru-că au reocupat o proprietate a lor, ce le-o luase cu puterea diregătorul comitelui Eszterhazi. Cum asemenea br. Toroczky la Lona, prin comisarul Silvasi; împuşcă 23 Români, numai pentru-că unul din ei avuse curagiul să ȳică, că ei dau cătane împăratului, dér lui Kossuth nu; cum Georgiu Apor spândură la Iernut 27 de Români, numai pentru o plăcere drăcéscă.

Să continuu apoi cu incendiarea Reghinului cu mâna lui Berzentzei; să înşir şi eu cu numele pe cei 4425 Români, pe cari neavând arme i-au omorit Maghiarii în 1848—49.

Nu o fac, ci atât redactorii lui „Magyarország“, cât şi pe cetitorii acestora îi îndrept la „Părţi alese din istoria Transilvaniei“ volum II pagina 494—504, scrise pe 10 pagine octav mare, la care loc se găsesce şi numărul Maghiarilor omoriți de Români, fără a fi avut arme, în suma de 165, ér al Saşilor omoriți de Unguri 252.

Bate tare la ochi micul număr al Ungurilor omoriți de Români, pe lângă cele ce cuprinde „Cartea neagră“ a baro-

nului Kemény și pe lângă spusele cocónelor, ale căror plânsori cătră înălțatul împărat le reproduse dânsul ca să-le publice Hentaler după 46 ani.

Décă însă cifrele arătate mai sus, eruat, după cum ne spune Bariț, de pretutindenă, cù liste oficióse publicate de „Wiener Zeitung“, autenticate de tribunalul militar din Clușiu, prin auditoriu Trauschensfels, și la Viena prin Majorul Sauer nu vor fi esacte pentru Maghiari, atunci ele nu sunt esacte nici pentru Români, și decă Români nu ar fi omorît în 1848—49 numai 165 Maghiari, ci de două séu chiar de trei-oră atâția, tot ar puté fi multămiți și destul de rěsbunați acești 3—400 Maghiari cu omorul celor 4425 Români. Cu atâta mai vėrtos, că nu noi séu ai noștri, ci ei și ai lor au început cu „*Unio, vagy halál*“, ei au început cu Mihalțul, Luna, Bradul etc.; ei s’au adunat armați la Sângătin; ei au amenințat pe Români; ei au dat primele focuri la Zlagna; ei au mers de trei-oră nechiămați la Abrud.

Pretutindenea ei și nicăiri noi. Apoi decă ei ne-au atacat și noi ne-am apėrat

și i-am tocat, pentru ce ne mai trag la răspundere? Pentru ce mai desfundă ranile abia cicatrizate?

Da! ei vor să propage ura și să provoace răsbunarea Maghiarilor și Sécuilor asupra Românilor pentru un resboi viitor și sunt atât de scurt vădători, de nu observă, că arma, ce vor s'o folosescă contra noastră, are două tăișuri: un tăiș provacă ură și răsbunare, celalalt pôte încuragia pe cei ce au comis atrocități și omoruri să mai comită și cu altă ocasiune, pentru-că — după cum arată „Cartea cea neagră” — „afară de doi, toți aceștia, nu numai au rămas nepedepsiți, ci au fost și remunerați și distinși cu Cavalerii“.

Unde dai și unde crépă!!

Să vedem acum cu deamăruntul, câtă credință merită „Cartea cea neagră” și cât sunt de neesacte afirmările autorului ei. Cât pentru mine, eu sunt deplin convins, că ea e apocrifă:

1) Pentru-că Hentaler, care o comunică, dice că ea a fost scrisă în 1849, dér apoi în comunicatul al doilea Nr. 122 a lui „Magyarország” pag. 18, descriind

pustiirea Aiudului, ȃice: „A még bünösebb most állam szolgálatban lévö Axentie Severu“. (Adecă: „Cel mai pęcătos — în pustiirea Aiudului — Axentie Severu, care acum e în serviciul statului“.

Ei, bine, domnilor dela „Magyarország“. D-vöstrę, cari aȃi tradus cele ce v'au convenit din articolul meu: „Suum cuique“, nu aȃi vęđut, că eu în 18 Novembre 1850 eram în Cinade, unde am compus și datat declaraȃiunea pentru neprimirea cavaleriilor cătră comitele naȃiunii săsesci Salmen? Și decă aȃi trecut cu vederea, acęsta sę Vę arăt în copiă alt document, care probęză, că eu în 1850 eram arendatorul moșiei comitelui „pecio-vits“*) Banfi Josef la Cinade. Étă documentul în copiă :

Insp. z. 629—1850.

„Onorabile Domnule! După porunka Exellentia Sa Domnului C. R. Gubernatoriu, civil și militariu în Transilvania, Feldmareschallu Locotenentele Ludovicu Baron de Wohlgemuth, kare o am primit prin

*) Astfel batjocuriau „unioniștii“ pe toȃi Maghiarii, cari nu erau de partida lui Kossuth, ci de cea împęrătęcă.

pl. t. Domnu Comes, și supremul comisariu districtual al Districtului Sibiiului din 10 Decemvri Nr. 8338/850, Vă potescu pe Domnia Vóstre negreșit a Vă afla kit de kurind la mine în Sibiiu.

„Sibiiu, 16 Decembre 1850. *Franciscus Simonis* m. p. Inspector cerculului Csinadie.“

Am reprodus acest ordin nu atât pentru a proba, că „Cartea cea neagră“ nu a fost scrisă în 1849, ci mai mult pentru a arăta, cât de echitabil și liberali se arătară oficialii săsesci sub Gubernul lui Wohlgemuth până nu veni ministrul Bach cu sistema centralisațiunei și germanisărei. De-ar fi fost și Maghiarii așa de echitabil și liberali față de noi, și ai noștri față de ei, astădji cestiunea limbei și a naționalității ar fi deslegată, regulată și nu ne-am mai teme unii de Daco-românia, alții de Huno-maghiaria până la Marea-négră, și éráși unii de Germania, care stând astădji cu un picior în Marea de Nord, cu altul la Pojon, înțelegându-se cu Rusia, ușor póte trece peste Ungaria, — plină de Israeliți cu caracter de duplicitate, și de Șvabi — până la Marea-négră. Noi scim, cum chiar unii

marî comercianți și industriași din Turda, Clușiu și Aiud, pe cât timp ținû regimul lui Bach-Schmerling, începuseră a-și aduce fii la Academia din Sibiiu și la universitatea din Viena, cu preterarea celei din Pesta. Plină e și România de Nemți și Evrei, cari ca și cei din Ungaria, deși se arată cu gura Români și maghiari, în profundul inimei lor sunt mai aplecați spre germanism, având cu toții afaceri cu Lipsca, Berlinul, Hamburgul etc.

Décă e constatat, cum s'a văduț din actul de mai sus, că eu în 16 Decembre 1850 eram în Cinade și stam sub jurisdicțiunea inspectorului Simonis, e constat tot-odată, că nu eram în serviciul statului, cum afirmă autorul „Cărții negre“, și-a afară de tótă îndoela, că acéstă Carte a fost compilată după 1851, în care an am fost numit cu 1 Octomvre Secretar la tribunalul corecțional în Alba-Iulia.

2) Autorul „Cărții negre“, descriind tractările de pace ale Maghiarilor din Avaria cu Românii, dice, că aceștia și a condiționat, ca lor în viitor să nu-le po-

runcéscă decât *Şaguna din Blaşiu**). Cine pôte crede, că br. Kemény Istvan, prefectul séu fişpanul comitatului, de care se ține și Auraria și Blaşiu, să nu scie, că scaunul Episcopului Şiaguna n'a fost în Blaşiu, ci în Sibiiu?

3) Cum se pôte, ca autorul „Cărții negre“ să cunóscă și să nă arate numele, connumele, locul nascerei și etatea celor 43 victime, ce-au fost masacrate la Sângătin, care e situat 5 poște depărtare de Aiud, séu Ciumbrud, și să nu fi putut afla, séu să nu fi voit a publica numele, etatea etc. a celor 90 de victime, despre cari afirmă, că i-ar fi legat ómenii lui „Axintye“, trei cu trei și, trăgênd o funiă lungă și grósă printre ei, i-au desculțat, și așa desculți i-au pornit la Blaşiu, dér în capul Uiórei, cetindu-le un popă românesc deslegarea, i-au tocat în cap și i-au aruncat rênd pe rênd în Mureş? Cum se pôte acésta, pe când salinele séu ognele sunt numai o

---

*) „Hogy az oláhoknak, Saguna Balázsfalvi püspökön kívül, sem a megye, se a gubernium, ne parantsalhasson“ (Nr. 121, pag. 13 din „Magyarország“).

fugă bună depărtare de Aiud și Ciumbrud? Apoi decă Românii i-au legat, cum légă și gendarmii de-acum pe criminali, și au voit să-i ducă la Blașiu, calea cea mai scurtă le era pe la Ciunga la Ognișóra, și nu pe la Uióra și Vama sécă, cu atâta încungiur. Drept să spun, despre acest desastru nu am fost auđit și cetit până în „Cartea négră“ și desfid pe autor, orí cine va fi, declarând, că e adevărată minciună boe-réscă. Dimpotrivă, acești 90 de nenorociți au fost Români judecați la mórte de Boer Firi (Ferencz) și Pogány Gyuri. Ei au fost trimiși nóptea din Ocne la Uióra, unde Ungurii i-au aruncat în apă.

4) Cum se póte, ca comitele suprem al comitatului Albei inferióre să scrie: în „Buzas-Kotsard“ au omorît Adamescii pe Dobi și Baranyai. Cum-că un „Buzás-Botsárd“ séu o *Bucerde* există lângă Blașiu, sciu. Pe Nicolae lui Adam, al cărui frate Vasilie Majorescu era în 1850 c. r. funcționar inspector (solgăbiréu) la Vingard, îl cunosc, dér acesta nu a căpétat decorațiune pentru-că a omorît pe Dobi și pe Bányai, ci pentru-că a salvat vieța mea în 25 Iulie 1849

împuşcând, cu alţi trei colegi ai lui, patru husari ungureşti, cari m'ar fi putut împuşca, decât nu ar fi dorit să mă prindă viu, să mă pótă spëndura şi tăia în patru părţi, ca să sparie cu ele pe „afurisiţii“, „mişei“ şi „laşii de Olachi“.

Cum se pôte, ca Kemény István să nu fi cunoscut la Abrud pe hotelieriţa Galgotzi, la care cinând mai mulţi popi valahî cu Iancu şi Balint la o mesă, să-i pună şi scrie numele Galgotzzaka? Acéstă ortografiă, precum şi *Draguss*, în loc de Dragos, cuvânt curat unguresc, nu arată pe un magnat ungur, crescut între Români şi mare proprietar într'un sat românesc, ci sémănă a polecism şi ne arată vre-un Poleac zelos, care va fi compilat acea „Carte négră“ pentru o bună remuneraţiune, în limba germană, cum ne spune Hentaler, că e scrisă.

Décă pe lângă tóte cele şise, „Cartea cea négră“ e genuină lucrare a baronului Kemeny István şi numai un nemernic a scris în fruntea ei „iratott 1849“, atunci ea aruncă o tristă şi supărătoare umbră asupra autorului ei, care tradéză o superficial-

litate de spăriat și arată o răutate, care nu se poate cualifica cu nici un cuvânt din dicționarul limbei române.

Și se vedeți, eu îi sunt mulțămitor, pentru-că un lucru, care a spus și scris de co-naționalii și colegii mei, că adecă Maghiarii ar fi dat primul foc din pușcă la Auraria, nu l'am cređut; dér autorul „Cărții negre“ o spune și mărturisesce lămurit, că după ce s'a pronunțat pacea și Românii au incendiat în mai multe locuri orașul, garda — adecă gardiștii unguri — au început a da focuri din pușci ¹⁾ asupra incendiarilor, cari în urma acésta au fugit mâncând pământ afară de oraș.

Ei bine, D-lor, decă după primele împușcături Valahii au fugit, pentru-ce Maghiarii nu s'au apucat să stîngă focul? Apa nu li-a lipsit, pentru-că de-alungul orașului curge despre apus Ampoiul ²⁾ și despre medă-nópte spre sud îl taie și des-

¹⁾ Ez a békeltető játék untatta és boszantatta az oláhokat, kik a város több helyen felgyújtatták, az örség erre tüzelni kezdet a gyuitagokra kik még futamatamattak a városbol.

²⁾ et remotus Orbe Apulus, scrie Ovid.

parte în două Valea morilor. Nu cunosc nici o localitate în Transilvania, care să fiă așa ușor de apărat prin stînsul unui incendiu, ca Auraria. Pentru-ce nu au rămas în oraș să se fi împăcat și ei, ca Abrudeni?

Diceți, că „Zlăgnenii întrebuițaseră armele primite din Alba-Iulia numai spre apărarea proprieă“, adecă a persónei. Va fi! Afla-se-va óre vre-un Român pe lumea asta așa de hēbēuc, să nu scie, cum-că și cel mai miserabil cismar încă a avut până la 1848 o pușcă ruginită, un „fokos“ și o ciórsă de sabiă, la casa sa? — Nu, nu dragii mei! Maghiarii din Auraria nu au cerut și primit puscile cele cu baionete din Cetate pentru a-și apăra persóna și viéța, care nu li-o amenința nimenea, ci, ca și Abrudanii, ca și Roșianii, ca și Ighiuanii le-au cerut și primit să formeze garda națională, care să apere uniunea și constituțiunea maghiară, croită în detrimentul națiunii române și saxonice, și acésta o probéză pe deplin „Cartea cea négră“, spunēndu-ne, că „după ce în 22 Octomvre 1849 s'a lățit scirea, cum-că o hórdă de

Valahî bandiţi se apropie, Nemegyei János, administratorul minelor¹⁾ a învitat garda naţională la un consiliu de rebel²⁾. Cumcă nu au primit puscile numai pentru apărarea persoanei, probéză şi fapta, că Maghiarii din sus pomenitele oraşe mai mult românesci, decât unguresci, nu le-au ţinut de cuiu, séu în vre-un unghiū al casei, cum se ţin armele pentru apărarea persoanei, ci au paradat şi s'au eserciat, cu ele tótă vara pe „Troian“, prin erburile Românilor, ba un gardist a şi puşcat pe-un Român din bun senin.

Cei ce doresc să cunóscă şi mai de-aprópe, cum s'a întêmpilat incendiarea şi plecarea Maghiarilor din Auraria, să cetéscă Raportul lui Iancu subşternut guvernului central din Viena şi publicat în 1850 în „Die Romänen der österreichischen Monarchie“, de Laurianu, tradus şi publicat de G. Bariţiu în foişóra „Observatoriului“, apoi apărut ca broşură separată în tipografia lui W. Krafft, Sibiiu 1884.

¹⁾ Nu numai administrator, ci şi căpitanul gardei naţionale. — *Aut.*

²⁾ Cei ce ţin consiliu de rebel, apără patria nu persóna, — *Aut.*

Dér fiind-că nici Iancù, nici Kemeny, nici eu nu am fost de față și nu am luat parte la acea catastrofa înfricoșată și gróznică, sê cernem nișel cele ce le vedem negru pe alb scrise în „Cartea négră“, și sê ne luminăm, pe cât se pôte mai bine asupra „causei causati“.

Décă garda séu gardiștii învitați de Nemegyei la consiliul belic a „hotărît, sê nu predea, decât numai morți armele Românilor, decât acei gardiști și-au dus femeile în biserică și au stat tótă nóptea cu arma la braț séu la picior, și decât hórda întrégă a pretins și prin plebanul romano-catolic, înainte de-a fi incendiat, ca Maghiarii sê depună armele, și aceștia nu au voit, ci precum am văđut mai sus, au tras ei primele focuri asupra Românilor; apoi ce om cu mintea la loc si fără pătimă va mai ascrie și pune în spinarea Românilor vina acestei catastrofe .?

Mai mult ! decât gardiștii au fost așa de ambițioși, încât nici cu un preț, fiă și pentru câte-va buți cu vin, nu au vrut sê depună și predea armele și sêlbaticii bandiți români i-au lăsat nu numai pe ei, ci

și pe familiile lor să plece în pace, întregi, cinstiți, sănătoși la Alba-Iulia cu pușcile pe spinare; decă, în fine, au lăsat pe Angyal, pe Kain, Konrad și pe alții să se reîntorcă dela Pătrînșeni înapoi, cum ne arată „Cartea négră“, să ne punem mâna pe inimă și să ȳicem: mea culpa, mea maxima culpa. — Să ȳicem, că aceia nu au fost așa de bandiți, așa de sėtoși de-a vėrsa sėnge, cum îi descrie autorul „Cărtii celei negre“, ci au avut multă și mare paciență și iubire de ómenı; cu atăta mai mare, căci după ce între Feneșiu și Galați Dr. Knöpfler, Bara, Csasár și Nemegyei s'au declarat, că depun armele, s'au învoit ca să le dea și 20 carė, pe carı să-și pótă pune și duce familiile la Alba-Iulia.

Ce e drept, autorul susține, că în loc de 20 au venit numai 2 carė, pe carı s'au încărcat armele. Cine va puté însă crede, că pentru plată bună nu s'a fi căpėtat la Feneș, Galați Pătrînșeni nu numai 20, ci 200 de carė? Ȳră decă Románii au fost perfıdı, și în loc de 20, au dat numai 2 carė; pentru ce garda cea voinicósă, care cu o ȳi

mai înainte hotărîse, că cine va vré să-ia cu puterea armele, numai trecënd peste cadavrele ei le va puté lua? Pentru-ce acéstă gardă voinicósă, vedënd, că Românii nu țin învoiroa făcută, a predat armele și a plecat mai departe ușurată? Nu era mai cuminte să se reintórne cu toții înapoi la Auraria, cum a făcut Angyal, Kain și Konrad mai înainte? Distanța dela Galați, Feneș până la Auraria abia face un kilometru și jumătate, pe când cea de-acolo la Alba-Iulia face 20 kilometri. Noi însă scim, că Românii nu numai li-au dat cele 20 caré, ci cea mai mare parte s'au și întors la Auraria, lăsând numai vre-o 20 inși, ca să escorteze armele la Cetate, ceea ce se prea póte crede și înțelege, pentru-că Auraria incendiată fiă de Români, fiă de Maghiari, ardea. Apoi orî cine scie, cum alérgă lumea la foc: unii ca să casce gura, unii ca să stîngă și alții ca să pună mâna pe ce vor puté. Așa e lumea; eu și Iancu nu am putut'ó îndrepta, unul din Câmpeni și altul din Blașiu.

Palavre! — vor răspunde adversarii; dér palavre scrise de om, care a stat 4

lună de zile pe Valea Ampoiului, la gura Ampoiței, la gura Ursului în Auraria și a avut ocașiune de-a auzi chiar și din gura plebanului rom.-cat. Botnar, care i-a fost profesor la Sibiiu, și din gura lui Lukats Lukats séu Lukats bogatul, cum se petrecură lucrurile până aci. —

Dacă dără Români delà Auraria, Trimpoele, Valea dosului, Vâltori, Feneș și Galați, cari s'au prezentat Duminecă dimineța asupra Aurariei, s'au reîntors din Feneș, apoi numai cei 20 rămași au masacrat la Presaca 640 suflete? Nu, nu, D-lor! De Duminecă dimineța până Marți sunt 48 de ore. In acest timp străcurându-se faima celor petrecute Duminecă și Lună la Auraria, (când adecă garda au tras focuri asupra Românilor și aceștia a fugit mâncând pământ) până la Alba-Iulia, au curs cătră Auraria în ajutorul Românilor, din domeniul Aurariei sătenii, tot Români, delà Gura Ampoiței, Tăuț, Găurenă, Meteș, Poiana, Presaca, din domeniul Episcopiei rom. cat.

Aceștia au întimpinat și masacrat pe cei ce depuseseră armele și făcuseră între Feneș și Galați pace cu Români din Do-

meniul Aurariei. Și acésta fără să scie de cele întemplate, dér bine informați de părinții celor ce conduc și astăzi politica în Ungaria, că fugarii séu fugăriții sunt plini de banși și de giuvaericele, cari sciau prea bine, că au să trecă pentru vinars, inele și mărgelile în pungile lor.

Gróznică, rușinósă și vrednică de plâns a fost acea măcelărire, dér tot nu au fost omoriți 640 de ómeni, pentru-că afară de cele trei, ce le pomenesce cu numele autorul „Cărții negre“, celelalte femei și copii au fost cruțați. Intre aceștia și fostul ministru Lukats Bela, — și fiul mai mare al lui Nemegyei.

Cum-că Iancu ar fi făcut un asemenea rapórt generalului Puchner, nu sciu, dér chiar de-ar fi făcut, el nu a putut sci numai câți au fugit din Auraria în 4 zile, până ce a venit el cu Balint în 26 Octomvre la fața locului, dér nu și câți au fost în realitate masacrați. Érá cum-că Maghiarii din Auraria nu au fost toți omoriți, vedem din „Cartea négră“, care ne arată, că cu óstea lui Hatvani s'au dus la

Abrud din Halmagiu și refugiații din Zlagna, precum și cei ce se refugiaseră la Abrud.

Comitele Teleki, în 1890, când mă atacă pe mine în „Kolozsvár“ pusese numărul celor masacrați la 450 și decă subtragem din 640 ai „Cărții negre“, cele 186 de femei și copii, se vede, că tradiția are dreptate. Dér fiă numărul mic ori mare, fapta o deplângem cu toții.

Cum-că la 18 Octomvre, când a eșit proclamațiunea lui Puchner, care abrógă legile „din Martie“¹⁾ până în 23, Octobre, când s'au adunat Românii în giurul Aurariei și au tractat cu Maghiarii pentru depunerea armelor, comunicațiunea între Auraria, Sibiiu și Deva ar fi fost întreruptă, nu e adevărat. Acea comunicațiune a fost liberă până în 4 Februarie 1849, când se retrase óstea unгурéscă cu generalul Bem, după ce pierdù bătaia la salinele Sibiiului. Ea a fost ținută liberă de tribunul Elia Măcelariu la Miercurea, și de garda Sașilor din

¹⁾ Br. Kemeny sê nu fi sciut, că legile despre cari e vorba nu s'au adus în Martie, ci în Aprile? — Mirósă a apòcrif! — *Aut.*

Săbeș, și atunci întreruptă în 2 zile, până ce alungară împărătescii pe Bem și din Săbeș. S'a ținut, prin urmare, liberă și deschisă până după 11 Martie, când luă Bem Sibiul. Așa-déră pedépsa cea mare din 23 Octomvre la Presaca, n'a lovit pe Maghiari pe nedreptul, cum scrie „Cartea neagră“, seu pe neaștaptate, cum dic eu. Cine cunósce comunicațiunea dintre Sibiiu, Alba-Iulia și Auraria și scie, că proclamațiunea a esit în 18 și se va fi espediat din Sibiiu în 19, când de sigur a putut fi și în Alba-Iulia, — póte să și închipuéscă, că în 20, 21 până la 23 nesmintit a ajuns și în Auraria.

Iancu scrie în raportul său, că „Duminecă în 23 Octomvre domnii din Auraria au chiămat pe Români din Domeniul Aurariei, ca să se consulteze și împace cu ei“.

Fia cum va fi fost, atât e sciut, că faima sbórá; din 18 până Sâmbătă în 21 când se ține târg de săptămână în Alba-Iulia, negreșit ea va fi pētruns și până acolo. Apoi căráușii și sfârnarii de bucate, cari vin din tóte părțile munților pentru

a se provedé cu de acestea, precum și cei ce veneau în acel timp după vin, vinars, la Alba-Iulia, reîntorcându-se în acea Ți și nóptea până în 23 acasă, au dus cu sine toate scirile, ce le auđiseră *la țeră*¹⁾ fără a-le afla acelea muntanii dela prefecti, tribuni, séu din Gazete.

Eară, ca să aprindem o adevărată lumină, care se lumineze tuturor, aducem un document original despre cele ce se petrecuseră în 23 și 24 la Auraria, găsit în prețioasa colecțiune a canonicului vicar gen. și preposit la capitol și Consistoriū Metrop. în Blașiu I. M. Moldovanu. Écă documentul :

„Präs. 8-ten Februar 1851.

Nr. 456

91

Cătră

„Inclytulu Caes. Reg. Judeciu Criminale a
Districtului Belgradului
umilita Rugare
acelui in lontru scris Ioanne lui Lukats pen-

¹⁾ Locuitorii din Munții apusenī numesc părțile Transilvaniei, ce sunt în giurul munților „*țeră*“; mă duc „la țeră“ însemnă: mă duc afară din munți.

tru ca se ise ie-e Causa la neîntardiata
Cercetare si de judecare.

T. B. 3

Timbru de 15 cr.

„Inclytu Caes. Regiu Judeciu Criminale!

La 24 Octobr. 1848 poporul din Zlathna și din Tienutulu vecinu, infuriatu asupra Gardistelor Magiari, — cari in diua mai dinainte, cu una perfidia, candu se tracta despre pace, 'si descarcara puscele sale, și asternura mai multi Români morti la pamentu — Cauta din casă în casă după aceia, si, aflandui, pre carii ii scieau cu vini anumite inthinati, ii puscau fora de a mai intreba de cineva. Asia impuscara intre altii pre Cocisiulu Arménului Simonka, pre Gaba, și pre Andreiu Pruner, care, Pruner, ucisese in diua trecuta pre Georgiu Bozesian, Ciganulu. Impuscatoriul lui Pruner și Gaba fù Bulza Tim. Fapta lui remase în tăcere până în luna Noembr. an. tr., când luându-se prin comissiunea Militare (d-l căpitanu Nalik) Bulza Tim la întrebare pentru acea faptă, redimându-se pe mărturisirea a vre doi altii aseminî șieși, răspuse: cum che dên-

sul la porunca mea ar fi împuscat pre Pruner, și pre Gaba. La această mărturisire io numai decât fusei închis, și zac până ađi în prinsorie, preste două luni, érá Bulza Tim împuşcătorul umblă cu pălăria pe una urechie d'intr'una cresa într'alta. Din care împregiurare s'ar parea, che nu atât după uciderea lui Pruner Andras se cauta, che atunci ucigasiu Bulza Tim n'ar puté umbra slobod, catu dóră din al a causa io sunt persecutat, macar che în dilele acele m'iam spus viéța pentru apararea mai multor familie de Armeanu și de Magiar în Zlatna.

„Inclytu Caes. Regiu. Judeciu Criminale! Starea causei mele din multe Instantie, care io le am asternut catra Inaltul Caes. Reg. Guberniu, și care după părerea mea până acum vor fi transpuse Inclytului Caes. Reg. Judeciu Criminale, cred, che e cunoscuta înaintea acestuasi Inclytu, și din urmatória tractare acei causa, sperezu che se va dovedi și nevinovatia mea. Decı, ce io prin aceasta umilita Rugare am vrut a cere dela Inclytulu Caes. Reg. Judeciu Criminale e: ca acelasi se se indure fora

intardiere a mi lua cauza mea la cercetare si la judecare; Si aceasta mai vertosu din acelu motivu, che afara de aceea, che sunt impiedecatu dela Derogatoria mea, si prin urmare si dela Beneficiulu mieu, mie ca unui omu veduvu ingreunat cu mai multi prunci mici, acum preste d'oe luni rapitu din migiuloculu acelora, mi-se prepadesce t'ota casa si averea mea, care după ce voiu fi aflatu si declaratu de nevinovatu, precum sperezu, nică domnulu Capitanu Nalik, carele a binevoitu a me pune la prins'oria, nică Bulza Tim dupa a carui marturisire mi-se facu mie aceasta rusine, si stricare, nu se voru pleca a mi-o înturna atate pagube, cate mi casiunara.

„Rugandu-me pentru grati'osa resolu-tiune cu profunda plecatiune remân alu Inclytului Caes. Reg. Judeciu Criminale.

Umilitu servu

Ioanne Lukats,

parochu resaritenu în Zlatna.

Din prins'orea în Belgradu“.

Étä resoluția dată la petiția preotului
Ioan Lucaciu:

„Dem Herrn Johann Lukats, Hier. Da

mit Beschluss vom heutigen auf die Auflassung Ihres vorsichtswaisen Verhaftens bis zur wollständigen Erhebung des Thatbestandes, gegen Angelobung erkannt worden ist; so werden Sie hievon in Kenntniss gesetzt — vom k. k. prov.: Strafgerichte. Carlsburg am 21 Februar 1851. Födisch m. p.“

Am produs și dat la lumină acest act ca să vadă toți cei ce ochi au: *a)* Că garda a dat nu primele focuri, ci o salvă asupra Românilor; *b)* Cât au fost de înverșunată gardiștii în contra Românilor; *c)* Cum și cu câtă iubire de ómenī a apĕrat părintele Lucaciu pe Armenii și Maghiarii nevinovați, cari nu fusese gardiști și încă nu numai Lucaciu, ci toți preoții români, ca adevĕrați părinți sufletesci; *d)* Cât de mare „Walachen-fresser“ a fost auditorul Nahlik; *e)* Cât de promți au fost judecătorii ces. reg.

Credĕnd, că toți cei cu sentimente nestricate și umane doresc să cunóscă în tóte amĕnuntele ei acea catastrofă, mai produc aci și alt document, original, care

versă și mai multă lumină, făcând în puține cuvinte istoricul complet al acelor triste evenimente. Ță-l:

„*Mult Onorată Caes. Regia Comissiune
Militară.*

„După nefericita întâmplare a Zlatnei din 23 Oct. 1848 acuși a venit în jos prefectul Iancu, însoțit de parochul unit din Roșia Simeon Balinth, a adunat poporul din tot împrejurul în piața din Gioseni, și a dat poruncă aspră, ca toți aceia cari s'au întins la bunul Impărătesc, să-l aducă de bunăvoință înapoi, că de nu, cu mărte se vor pedepsi. A și adunat în puține zile peste 20 mii florini c. m. în bani gata și în aur crud. Peste puțin timp s'a scoborît și prefectul Buteanu spre același scop, și și acesta adună mai multe sute de fl. c. m.

„Să fi venit în timpul acela o comisiune trimisă de guberniu, și spriginită cu o putere executivă, precum se întâmplă peste o lună și jumătate: dără tot bunul Impărătesc se putea readuna dela respectivii furî. Dăr acésta nu scim din ce sausa nu s'a întâmplat, ér numiții prefecti avënd de a-și împlini datorințele sale ca prefecti,

adecă a aduna și a comanda Landsturm-ul cătră Aiud, cătră Zarand și cătră Hoidin, unde erau amenințate marginile Țerei de insurgenții Maghiari — nu putură șede aici timp îndelungat în interesul despăgubirei erariale.

„Prin mijlocul lui Decemvre 1848 veni din Sibiiu o comisiune amestecată la Zlatna, care sub presedința d-lui Stabs-auditoriu Meder își începù lucrările sale cu bun fruct, dér cătră capëtul aceleiași luni, fù silit a-și întrerupe misiunea sa din cauza întrărei lui Bem, totuși în puțin timp adună și acesta peste 20 mii c. m. în banî gata și în aur și argint.

„De atunci trecură doi ani, până când veni mult onarata comisiune de acum, în care timp multe și mai multe pătimiră locuitorii Zlatnei și a întregului ținut, mai vêtos din partea oștilor maghiare trecătoare în sus și în jos, care pe totă româ-nimea, dér mai ales pe cea din munți, era gróznic cătrănită pentru nesupunerea sub Gubernul revoluționar din Debrețin. Nu este aici locul de a descrie patimile nóstre cele grele și nenumărate, precum și cele

de față, le lăsăm pe de altă dată spre sinceră descoperire înaintea Inaltului și Milostivului Gubern. Dér intră tóte aceste suferințe nici una nu o sîmțim cu atâta durere, ca rușinea, pe care ne-au cășunat în 23 Oct. 1848 vre-o câți-va ómenī fără de lege, adecă aceia carī au rupt ușile caselor Impărătescī, și au răpit bunul Înălțatului Impărat, pentru care se sculase tótă Româtimea. Ómenii aceștia, precum s'au dovedit și la comisiunea an. 1848 au fost parte mare malefactorī, carī în ȃiua acea scăpase din temnițe, carī spre sēvēșirea răutății întrebuintară tocmai clipitele acele, când garda maghiară depărtându-se din opid, ér Româtimei locuitorī fiind de frica maghiarilor (despre carī nu sciau că dusu-s'au de tot, sēu numai de foc s'au depărtat) cu toții fugiți în pădure, opidul Zlatna era de ambe părțile părăsit și desiert.

„E adevērat cum-că după ce Lotrii aceștia au rupt ușile și au scos ce au fost mai bun, mai târȃiu au intrat și alții după ei, și au dus ce mai rămăsese, dér după cum socotim onorată comisiune! acești din urmă au lunecat numai din rētăcire, socotind,

cum-că după ce camera Impăratăscă s'a deschis, deși nu vor duce ei înșiși rămășițele de bani, vor veni alții și acolo tot nu vor rămâne. Ce 'i drept auđiam în timpul acela pe mulți și aceea ȃicând : cum-că luându-se jos pagiura Impăratăscă de pe edificiul administrațiunei montane, cu aceea a încetat și cassele a mai fi Impăratăscă, cum-că darea ce s'a furat din ele, nu dela Impăratul, ci dela Kossuth s'au luat.

„E adevărat mai încolo cum-că prin focul din 23 Octomvre 1848 încă și mai mare pagubă s'au făcut Erariului, precum și privaților. Dără și acela e un adevăr, cum-că în prochiemațiunea din 17 Octomvre 1848, prin care s'a ridicat Landsturm-ul, apriat este scris ca ómenii se răspândescă frică și gróză asupra inamicului. Așa au făcut glótele, care în ȃiua cea fatală împregiurără Zlatna. Ele ca să sparie pe garda maghiară, să o aplece la depunerea armelor fără vėrsare de sãnge, amenințau orașul cu foc. Totuși arderea acésta nu se întempla, decă Maghiarii, neașteptând deplina sėvirșire a parlamentarilor prin deputații ambelor părți, la scóterea Flamurei

negru-galbine din turnul catolicilor, nu-și ridicau armele de jos fără de veste, și nu le descărcău asupra glótelor Românilor, cari avéu armele sale pe pământ, și erau ca oile îndesuiți, ba unii dintr'ênșii zăceau pe jos mâncându-și merindea care și-o adusesese de acasă. Se vëd și acum pe turnul bisericii catolice peste 50 de găuri în zid cașionate prin glónțele gardiștilor maghiari asupra flamurei negru-galbine. Se đice cum-că înainte de descărcarea acésta, prin care vre-o 7—8 Români pe loc cădură morți la pământ, o femeia din Valea Dossului, ar fi aprins o claie de fên în capul orașului din sus, dér cu sufletul mărturisim, cum-că noi înaintea pușcătorei nici un foc nu am vëđut, și și de ar fi fost, acela lesne se putea stînge, și din acela orașul nostru nu s'ar fi prăpădit. Focul, care a minstuit orașul a fost cel pe de lături prin înturbații Români în fuga lor pus după pușcătură însoțit precum credem, cu focul cel ațîțat din pușcile și 4 tunuri a gardei, prin edificiile mai dinlăuntru opidului, care prin îndelungata secetă erau pe atunci ca éscă de uscate. Acea pușcă-

tură a gardei avu fără îndoelă, cea mai mare influință și la furiósa rěsbunare dela Presaca din 24 Octomvre 1848. Prin focul acesta nu numai bunul erarial, și a Maghiarilor, ci și a multor ȃeci de Români, precum și bisericile nóstre cele frumoóse s'au prăpădit.

„Se face prin mulți obiectiune: adecă cum-că opidul acesta a avut contractuale indatorire de a păzi cassele împěratesci; e adevěrat, děr comunitatea Zlatnei au și pázit totdéuna bunul Impěratului nicı s'a auđit când-va o încercare de a irrumpe ȃiua séu nóptea în cassa Impěratěscă ba chiar nicı pe drumul Țerei nu s'a întěmplat când-va vre-o atacare a Gornicilor de cameră, cari de multe-orı nóptea târđiu și numai câte doi trei, ba spuněnd cea drěptă, une-orı și beți aduceau mii peste mii de galbeni dela Belgrad la Zlatna. Așiđderea călětoreau și privații mai ales schimbătorii de galbeni. Arsături prin punere de foc nicı nu s'au pomenit, omoruri fórtre rare și numai prin beția.

„Ne întórcem érá la ȃisul contrat. Acesta când s'a închiat, nimeni nu a visat

de ai întinde puterea și la casurile unei revoluțiuni, — apoi precum spusese mai în sus, orășenii de frica gardei maghiare, care precum se dicea mai aștepta ajutor dela Têră, și de Sécui au fost împrăștiați prin păduri și pe deluri. Afară de acésta poporațiune română a Zlatnei, a fost în semestrul al doilea anului 1848 cu fapta deslegată de sub pomenitul contract, fiindcă garda maghiară trăsese cătră sine tótă poliția locului, ține varda tocmai în edificiile casei Impăratesci, dobândindu-și locul acesta tocmai sub titula, de-a asigura și cassa Impăratescă, bătea în tótă séra tobele prin oraș, trimitea patróle tótă nóptea în sus și în jos.

„Multe și mai multe ar fi, mult onorată comisiune!, ce noi am putea înșira despre dușmănoasa purtare a gardiștilor maghiari cătră poporațiunea română din Zlatna, dér nu li-e locul aici, nicī nu vrem a îngreuna pe mult onorata comisiune, cu plângerī și vaiete. Totu-și sē ne fiă iertat a atinge pe scurt atâta: cum-că de nu se amesteca officialii din Zlatna în lucruri politice, arestând pe preotul Balinth, care fusese căutat

spre prindere în Abrud pentru agitații politice pe partea Tronului Impăresc, oprind călătorii către Abrud, și cercetându-le căruțele lor, că ore nu duc praf, și munițiune în sus. De nu se lua jos pagiura Impărescă de pe edificiul administrațiunei Montane, decât dișii officiali nu compunea din sine garda națională, luând și respective silind și pe bieții meseriași a lua parte la dânsa, decât toate aceste nu se făceau, nenorocirea Zlatnei nu se întâmpla. Secarembul, Hondolul, Offenbaia, și alte locuri Montane, unde nu au esistat garda națională, stau și astăzi întregi.

„Intre împregiurările aceste socotim după umilita noastră părere, cum-că dreptatea nu poate pofti, ca dauna din 23 Octomvre 1848 prin foc casionată, să se arunce în spatele româniei. Acesta cu atâta mai vântos nu s'ar cuveni, fiind-că despre pagubele casionate Românilor prin Maghiari înainte și după catastrofa Zlatnei nu se face pomenire.

„Din contră cu totă dreptatea se cade, că dauna Erariului prin furtul banilor, aurului și argintului crud casionată să se în-

tórcă la legiuitul său proprietar, spre scopul acesta firesce ar trebui cercetați furii respectivi, și ar trebui siliți la înturnarea bunului furat, scim cum-că tocmai cu acest scop a venit încóce mult onorata comisiune; dér vedem cu durere, cum-că furii ținându-se strîns de regula făcătorilor de rău: *si fecisti negā* pun taga fără de rușine. Scim și aceia: cum-că dela catastrofa Zlatnei încóce mișeii aceia tot beund și jucând partea cea mai mare a jefuiturei sale nu o mai pot inturna.

„Noi dér pătrunși de spiritul credinței cătră Înălțatul și bunul Monarch, pătrunși de iubirea onorei națiunei nóstre, după o consfătuire frățescă, am aflat de cuviință și de datoriă: a propune onoratei comisiune, ca cel mai bun mijloc spre despăgubirea Erariului reparațiunea pagubei casionate prin furtul banilor, și a metalelor nobile peste șapte séu opt-spre-dece comunități, care în 23 Octomvre năvăliră asupra opidului Zlatnei, dér nicī înainte, nicī după depărtarea gardei maghiare nu avură grije pentru siguritatea caselor Erariale asupra hoților, carī nicī pentru Dumneșeu,

nică pentru Impăratul, nică pentru națiunea sa având ceva simțire, privilegiul resculării poporului il întrebuințară în folosul său, și pescuirea în turbure.

„Ne rugăm drept aceia de mult onorata comisiune, să bine-voiască a-ne primi și a așterne propusețiunea acésta Inaltului Gubern, însă tot-odată a și mijloci, ca din privința împregiurărilor de-atunci și a jertfelor celor multe, aduse prin româtime pentru credință cătră Înălțatul Monarch paguba acésta Erariale, adecă banii gata, aurul, argintul și mercurul, (căci din minerele ustrinele, sub cerul liber rămase, decum să fi perit ceva, ci precum aușirăm în vara trecută la privilegiul inventurei, s'au aflat în dênsele un plus de metal de mare însemnătate), după datură sigure calculându-se și detragându-se dintr'ênsa tot ce sa adunat până acum — să se împartă în două părți egale, și o jumetate sortându-se, numai ceialaltă se cadă sub reparațiune, adăugându-se lângă acésta și cassa sêracilor. Eără ce se atinge de paguba privaților: Căutând noi la împregiurarea aceia, cum-că între păgubași se află mulți Ro-

mâni, despre cari suntem convinși, cum-că au fost și sunt credincioși Înălțatului Împărat, precum și mulți de altă națiune mai ales văduve, cari și în an. 1848 avură o purtare pacinică și se află acum în cumplită sărăcia. Căci trebuie se însemnăm cum-că mulți dintre privații păgubiți, mai târziu prin cumpărarea lucrurilor jăfuite cu prețuri bagatele, s'au mai bine ținând prețuri de rîs, de tot său regresat, ba încă unii mai tare s'au îmbogățit, decât erau înainte catastrofei. Drept aceia dorind noi din simțire frățescă, și umană, a da la păgubași cei mai înainte pomeniți mână de ajutor, ér de altă parte sperând cum-că Înaltul Gubern se va îndura a îngriji și pentru ajutorința Românilor înainte, și după catastrofa Zlatnei prin insurgenții Maghiari arși și deprădați, propunem spre scopul acesta o sumă de 40,000 florini, — adecă cu 10 mii mai mult ca cum au căpătat Aiudenii acum de curênd — pe lângă umilita rugare, ca să binevoescă mult onorata comisiune a mijloci la Înaltul Gubern împrumutarea sumei aceștiea pe creditul și conta sus pomenitelor comunități.

„Mult onorată comisiune! mare e povara, care prin aceste două sume, cade în umerii poporimei noastre, ér de altă parte cunoscut e, încât poporul român, care pururea a fost sërác, prin revoluțiunea trecută și mai tare s'a sërăcit, și pe viitor are de-a rămâne în sërăcia *deplină*, pentru-că de cum se aibă norocul de a-și redobândi supremul oficiu Montanistic (Oberamt), care avuse aici ședința sa mai înainte, ci și oficiurile cele din urmă, adecă administrația Montană, cassa Montană și Judeciul Montanistic, va se și-l pèrdă din sînul său, și se ajungă la sórtea unui sat ticălos.

„Pentru aceea noi pe adusul proiect numa cu acea speranță îl puturăm face, cum-că spre rësplătirea sumei quastionate ni-se va da un termin încai de trei-đeci ani, pentru a căruia mijlocire ne și rugăm de mult onorata comisiune, precum și pentru de-a se da comunităților dreptul a cerceta în sînul său după ómenii aceia, cari au jăfuit cu grosul, și decă mai au ceva din bunul jăfuit a lua dela dênșii cu intrentul oficialilor competenți spre împlinirea contingentului său anuale. — Se în-

țelege de sine, cum-că după împartirea celor 40,000 fl. c. m. între privați vor trebui să încete toate pretensiunile lor și cercetările caselor românești, care dela catastrofa Zlatnei încóce s'au făcut mai în toate dăilele, și după placul orî-cui, cât cu prepus atâta și fără prepus fundat, asemenea vor avé să încete și alte prigoniri de orî ce nume, căci scopul nostru e, ca să nu — mai fiă între locuitorii ținutului acestuia înversunări și să se tragă peste trecut un vël, dându-se uitărei toate cele întemplate în nefericitul an 1848.

„Pe urmă ce se ține de modul repartițiunei despăgubirei Erariale peste cele șapte séu opt-spre-đece comunități precum și a ajutorinței între privații păgubiți, noi am fi de părerea aceia cum-că acésta să se facă prin mult onorata comisiune cu întrevenirea contribuitorilor comunității reprezentate cel puțin prin 7 barbați, de dênsele aleși, deștepți, și cu caracter nepătat, cari adecă cunosc bine împrejurările satelor și a locuitorilor, și sunt în stare a

da mult onoratei comisiunii informațiune curată și dreptă.

„Inoindu-ne cucernica rugare rămânem
„Zlatna, în 30 Ianuarie 1851.
cei mai umiliți“.

Dér se lăsăm pe Aurarii séu locuitorii români din Auraria să-și continue și termine Plânsórea lor adresată comisiunii militare, ce venise cu intențiune pe față de a mai scóte și aduna dela nefericiții și nesocotiții Zlăgneni banii, aurul și argintul scos din Topitórea până în 1848 împărătéscă, ér din primăvéra acelu an devenită regéscă unгурéscă, ceea ce lor nu le convené, spunéndu-le instinctul, că până a fost împărătéscă a fost a tuturorora, érá devenind unгурéscă, are să fiă numai a Maghiarilor, séi lăsăm să se plângă și sbată cum să scape de plătirea celor 200.000 fl. cât pretindea dela ei statul¹⁾ pentru devastarea zidirilor erariale, banii, aurul și argintul prădat — furat — să lăsăm și inclita comisiune, să lucreze mai multe luni, ca să-și facă diurne grase tot de pe spa-

¹⁾ Nu pot spune cert, că a fost, atât, mai puțin, séu mai mult. — *Aut.*

tele Românilor, cari încă suferiseră în timp de 16 luni relativ tot atâtea daune ca și erariul și vedînd și sciind cum și-a început acea comisiune lucrarea — arestînd pe preotul Ioan Lucaciu și alții, cum am vedut mai sus — sî credem cî operatul ei nu va fi mai alb, ci pôte mult mai negru, decît „Cartea négră“, de care ne ocupăm, pentru-că acea comisiune pe față se arêta, cî vrea numai bani, aur și argint, în ascuns însê se muncea sê scôtă și arate, cî Românii au incendiat chiar și frumósele Biserici românescî!

Dómne nu le pune adversarilor noștri pécatul acesta!!!

Avem la mînă proclamațiunea originală scrisă cu slove vechi, cum le mai dîcem, potcove, de dato Zlatna 30 Sept. 850, subscrisă: „Nalik, Căpitan auditor. m. p.; Schöner m. p.; Mánar m. p., care, nevoind a osteni prea mult bunăvoința cetitorului, o reser-văm pentru altă-dată! Cine scie? Cine pôte garanta, cî nu se va mai găsi vre-un baron séu năimit sê vrea a nega, séu interverti asertele mele și, decă da, ne va prinde bine sê avem cu ce ne mai apêra,

cum ne-am apărat și până acum. Mai bine s'ar întreabăm pe neîmpăcații noștri adversari: Unde? în ce loc pe totă suprafața pământului s'au mai găsit oameni — hoți? — cari după ce au furat, seu numai au voit a salva și scăpa de topire și ardere totală bani de aur, argint și hârtie — note de bancă — în loc de ai îngropa în pământ și ai ascunde pentru o generațiune de ochii oamenilor, îndată după provocarea Iancului, Buteanului și a lui Meder au alergat și au predat 4—50.000 fl.? Tot asemenea lotrii și hoți s'ar aibă Impărăția și nu va ave lipsă nici de gendarmă, nici de atâți Custoși la casele publice!!!, cari ne fac mai mult rău decât bine, mai multă pagubă decât dobânda, și cu toate acestea Români tot mai figurază în gurile, condeiele și pressa maghiară de: „Dühös, tolvaj și rabló oláhok!“ Ich danke schön meine Herren! (adecă cum e vorba: „dii mamă chióră, s'ar nu-ți dică ...!“) D'ar s'ar ne înădușim durerea în noi și s'ar vedem ce ne mai spune și îndrugă „Cartea cea négră“.

Apoi însu-și faptul, că domni au chiămat pe Români ca s'ar se împace, pro-

béză, că ei au știut de proclamațiunea lui Puchner. De-ar fi fost comunicațiunea întreruptă, cum și de unde ar fi putut ști, ca să cheme pe Români să se împace cu ei?

Cum-că ar fi fost stârpită totă nobilimea, câtă s'a aflat între Sibiiu, Blașiu și Alba-Iulia, nu e adevărat. În acest ținut, afară de cei 43 dela Sângătin, numai șese-înși au fost omorîți, nevrînd cu nici un preț și condițiune a preda armele.

În răspunsul, ce am dat în broșura tipărită în Tipografia Archidieceșană în 1890 comitelui Teleki, am arătat cum din acest ținut precum și din ținutul dintre Târnava mare și Mureș până unde s'a întins prefectura Blașiuului, au fost scăpați toți proprietarii unguri nobili și nenobili. Cine vré să cunoscă adevărul, caute acea broșură și vadă.

Încât pentru Maghiarii, cari au fost masacrați la Șard și în școla de călărit a husarilor grănițeri la Cricău, ne arată Raportul lui Iancu scriind:

„Pe când eram eu ocupat cu desarmarea și pacificarea crașelor muntene, un

„alt despărțemânt al trupelor mele a avut
 „să țină cea dintâi luptă cu honvedii ma-
 „ghiarî, și au câștigat o victorie strălucită
 „la Cricău, — unguresce Krako — . . . .
 . . . . .

„In acele zile mai multe companii de
 „honvedî și gardiști maghiarî din Aiud au
 „atacat óstea prefectului Axente Severu la
 „Sâncraiu, lângă Mureș. Prin atacul urmat
 „pe o negură grósă și de tot pe neaștep-
 „tate óstea românescă fù pusă pe fugă.
 „Ingâmfat din cauza victoriei câștigate
 „atât de ușor, 4 companii de honvedî, un
 „despărțemânt de gardiști din Aiud, aju-
 „tate și de ceva cavaleriă, și comandate
 „de maiorul Banfi János și de căpitanul
 „de cavaleriă Baumgarten, trecând peste
 „Mureș, se aruncară asupra lagărului dela
 „Cricău. Poporul armat respinse atacul cu
 „bărbăția, ér apoi se încinse o bătăiă în-
 „verșunată, care a durat mai multe óre.....
 „vrășmașul după mari pierderi a fost luat
 „pe fugă și gonit până la Teiuș“¹⁾.

Din acestea se vede, că despărțemân-
 tul Iancului a bătut pe Maghiarî la Cri-
 cău. Acest daspărțemânt, ca să ajungă din
 munți la Cricău, a trebuit să trecă prin

¹⁾ Veđi mai pe lung Rapotul la pag. 6 și 7.

Șard și prin Ighiu. Ceea ce nu ne spune nici „Cartea cea neagră“, nici Iancu, Maghiarii din aceste locuri au fost armați, având și ei arme din cetate, cari după cum am văzut din învoela, ce o făcuseră la 30 Octomvre cu „popa Culița“ adecă cu Pap Miklos, cum scrie „Cartea neagră“, le-au depus, reținându-și cele private, ce le avuseră și până în Maiu 1848.

Dacă dér despărțemântul Iancului a trecut la Cricău după această pacificare, e constatat tot-odată, că Românii în trecerea lor prin Șard și Ighiu numai au desarmat, însă nu s'au atins nici de averea, nici de persóna celor desarmați. Prin urmare, dacă nu veneau Aiudenii cu Banfi și cu Baumgarten dela Aiud la Cricău, scenele cele sângeróse și omorul aprópe a 200 de bărbați nu se întempla. Érá dacă s'a întemplat, trebue să credem tradițiunei, care spune, că pe cât timp ținú bătăia față în față la păréul Cingăului dela Cricău, acești neastemperați s'au mișcat și au arătat mari semne de bucuriă.

Véduvele Benedek și Szölösi în plân-sórea lor cătră înălțatul împérat ne arată,

cum-că comandanții la acest masacru au fost Balazs, controlor cameral, și eu mai adaug; că a fost și Iosif Crișianu dela Barabaș, fiul unui husar grănițer¹⁾. Dér acești comandanți nu au comandat masacrarea, ci atacul contra honvedilor și gardiștilor maghiari și, după ce li-a ajutat cel de sus de au raportat o victorie strălucită, adunându-se cu toții la Balazs, controlorul Domeniului fiscal din Cricău, s'au pus pe chef și și-au petrecut, cum face totă lumea după vre-o isbândă, érá ómenii, cari póte înainte, orí în decursul bătăii s'au codit orí au fugit din Lagër, fugind spăriați în ruptul capului cătră casele lor spre munte, invitați și sumuțați de speculanți, în fuga și turbarea lor au măcelărit pe cei ce au purtat arme, nu însé și pe femei, cum se vede din plânsorile věduvelor Kis Gergely, Benedek, Szölösi și altele, și precum sciu și eu, că Angel Ioan, căpitanul din Cricău,

---

¹⁾ Acesta e teologul Körözi din seminariul dela Blașiu, care pentru-că a mâncat tocană în Miercurea Pascilor a fost oprit dela spălarea picioarelor și a dat ocaziune la mișcarea națională în 1843. El până în ziua de ađi este încă în vieță.

a salvat viața copilului Szász Pál, tatăl pretorelui Szász Jozsef din Aiud, care a luat parte la instalarea Metropolitului Victor în Blașiu. Nu știu, decât Lukats Béla recunoșce și mulțămesc Presacianului, care l'a scos din șirul muribunților dela Presaca și l'a ținut, dér Szász Pál a dăruit cât a trăit la toate sărbătorile cele mari câte-o măsură de grâu curat și câte un fl. m. c. lui Anghel Ioan, căpitanul din Cricău. Acesta probază, că nu acest căpitan, nici Balázs și Munzat cu Schönbruck¹⁾ au comandat omorul, ci fugarii, desertorii desperați, póte și blesuriți, întorcându-se dela locul de luptă, în durerea ranelor lor au ucis pe cei nevinovați.

Despre această măcelărire se colportază până în zilele noastre nu numai la Șard și împrejur, dér chiar și la Brașov niscai vorbe, ce le-ar fi zis Bărnuțiu către părintele popa Culiță din Șard, tatăl actualului consilier de Curiă: „ați tăiat porcii, dér ați lăsați scrófele“. Din cuvin-

---

¹⁾ Să nu se confunde cu Șandru, séu Sándor dela Viștea, care în acel timp era numai sergent-major și nu a luat parte la bătaia dela Cricău.

tele acestea, deși nu se p^ote admite, că ele ar fi eșit din gura unui așa mare filosof și moralist, cum a fost Bărnuțiu, încă se p^ote vedé, că femeile și copiii au fost cruțați, — și că Românii și în furia celei mai legitime răsbunări sunt mai presus, decât Sécuii, cari la Reghin în 2 Noemvre 1848, după ce puseră foc orașului, și prin acésta siliră pe orășeni să iésă afară din case, ca să nu-i cuprindă focul, pentru-ca să-i p^otă despoia de tot ce aveau asupra lor, precum bani, scule de aur și de argint, pietre nestimate și vestminte scumpe, omorîră bărbați, femei, moșnegi, copii, încă și pre 17 soldați rămași răniți în spitalul de acolo de trupa lui Urban¹⁾.

Cum-că ómenii noștri au fost superiori în moralitate și inferiori în crudelitate, se vede și de-acolo, că ai noștri pe tot locul au ap^erat, au ascuns în casele, celariile și podurile lor femei, copii, b^etrâni etc. și i-au ap^erat de furia și răsbunarea înfuriaților, comisă totdeuna în be-

---

¹⁾ Veđi Barițiu „Părți alese“ volum II pag. 296—294.

ția și după sumuțarea speculanților; pre când nu cunoșcem nici un cas, că așa ceva s'ar fi făcut vre-un Maghiar. Ba cunosc un cas, că un Maghiar, anume Albertfi Samu, și după restabilirea ordinii la 12 ani, ca să-și răsbune, a împușcat pe cumnatul său popa Bucur dela Barabanț, numai pentru-că a figurat și el între comandantii din bătaia deschisă și față în față la Cricău, — ceea ce Român nu a făcut.

Dér autorul „Cărții negre“, descriind în colorii și mai negre omorul și măcelărirea celor 43 dela Sângătin, d'ice, că acest masacru s'a întâmplat în 18 și 19 Octomvre, chiar în ziua, când a eșit Proclamațiunea lui Puchner pentru desarmare, — și că Românii ar fi îndeplinit acea faptă înainte de publicarea proclamațiunei.²⁾ Chiar așa să fiă, trebuie să scim toți cei, pre cari ne d'ore de cele întâmplate, că înainte de acésta eșise în 5 (17) Octomvre instrucțiunea, cum au să se formeze și să lucreze glótele,

---

²⁾ Autorul „Cărții negre“ nu e esact; noi scim positiv, că acel masacru s'a întâmplat la 22 Octomvre, ceea ce vom și demonstra în memoriile, ce le vom lăsa după noi.

și ce e mai dureros, că înainte de acesta teroriștii spânzurară în 12 Octomvre pe Simonis și Pap Vasilie la Têrgu-Mureșului și în 15 Octomvre pe Baternai la Clușiu. Apoi Puchner desarmase pe Maghiarii din Sibiiu cu 2 zile înainte de eșirea proclamațiunei, ceea ce nu Români, cari nu citeau gazete, ci Maghiarii au știut mai întâiu; și ei, cuprinși de frică, în loc de-a fi alergat la primării, séu de-a fi conchemat pre iobagii lor, să le predea armele și să se împace cu ei, dându-le și câte-o bute ori două de vin „aldămaș“, au alergat ca nebunii cu toții la Sângătin și concentrându-se la curțile lui Zsigmond Elek de acolo, prin acesta au căduț în suspițiunea de-a se fi adunat cu scop de-a ataca și omorî ei pe Români, cari de frica acesta au părăsit satul și au fugit la Gusu și Ludoș, și numai după încuragiarea vecinilor s'au re'ntors și au tractat de Duminică 15 Octomvre, când s'au concentrat gardiștii maghiari în curțile lui Zsigmond, unde din poziția cea mai ridicată, ce dominéză satul, au început a împușca asupra sătenilor, așa încât viile, ce sunt în

dosul curților lui Zsigmond, de frica glonțelor au rămas neculese. Ér Joi în 22 Octomvre, alergând acolo tribunul Ioan Dendiu dela Roșia, întreveni pe lângă Maghiarī ca să predea armele și să fiă pace, ceea ce s'a și întemplat, dér eșind tribunul după depunerea armelor, a pușcat cineva din urloiul caselor asupra lui, și el trăgând spăriat sabia, Românii au cređut a fi semn de atac și s'au aruncat asupra lor și i-au omorīt. Și așa scim noi, că s'a petrecut acea tristă faptă, ér cum-că Ungurii din Sângătin au fost gardiști și au exersat cu puscile ce le avură, martor e părintele Nicolae Dăian din Sângătin. Étă așa au stêrnit și provocat ei înșiși fără vre-o proclamațiune rēscularea Romānilor asupra lor!

Pre cât cunosc eu firea cea bună și domólă a Romānului, cred cu tótă firmitatea, că să fi rămas acei nobilī pe la casele și moșiile lor, în bună pace și liniște, și să fi predat armele, nu ar fi fost nicī unul sacrificat, precum nu a fost baronul Spleny din Bia, Anvander din Obreja, nicī un Evreu în Hususēu, Micāsasa și Alba-Iulia, Kovrig și alții din Blașiu etc.

Ér decă autorul „Cărții negre“ și toți scriitorii Maghiarilor susțin, că Românii au omorît în comitatul Albei inferioare și femeile și copiii, cum vine de nu se simte lipsa în nici un loc de foștii nobili proprietari, și nu a cădút nici o moșă în mâna fiscului? Ei, domnilor, precum o rëndunică nu face véră, așa un cas—două nu fac ce arătați și propagați d-vóstré!

Autorul „Cărții negre“, descriind nimicirea óstei lui Hatvani, đice, că la aceea nimicire au luat parte 30,000 de Români. Noi scim, că numai bărbații în stare de-a purta arme din Vidra, Ponorel, Albac, Neagra, Scărișóra, Câmpești, Bucium, Abrudel (nu Abrud-sat), Cărpiniș, Sohodol, Cernița și cu vre-o 1000 locuitori din Zarand, comandați de preotul Simion Groza, dela Rovina, au luat parte la acea bătăia de 3—4 đile, în urma căreia Hatvani a luat fuga. Și decă vom computa la tótă comuna câte 100 luptători, ceea ce e fórte mult, nu scótem, decât 2200, *cu ai lui Balint fiá 3000 Români réu armați*, contra a 3800 ai lui Hatvani. Ce sě facem însě Maghiarilor „literați“ și magnați? Ei numai pe

sine se consideră de ómenī civilisatī și de ostași bunī, și pre noi ne desprețuesc, nevrînd a primi și recunósce doctrina lui Bem, care le spunea mereu: „Man muss den Feind nicht unterschätzen.“

Atâta a fost numărul luptătorilor la Cerbu, dér aceștia nu era o adunătură de tot felul de leghióne, cum a fost honvedimea, și nu se băteau pentru 12—16 cr., ci pentru casele, familiile și averile lor primo loco, apoi și pentru jurămêntul, ce l'au depus Casei domnitóre.

Dér ce sě mai pierdem timp pentru a proba acestea, când autorul însu-și ne spune, că legionarii vienesi, cei cu cap de om mort pre chipiuri, se împușcau unii pe alții, ca sě scape de lancea Româmului, ca și când ei și toți ceilalți honvedși gardiști și Sécui nu ar fi avut baionete la puscă, mult mai potrivite pentru a străpunge pe cineva, decât lăncile fabricate de Țigani și puscile cele de iepuri fără baionete, despre cari colonelul maghiar Csutak ne spune, că nū erau de nici o trebă. Dér sě nu mai pomenim de tóte acestea, ci sě đicem: „Când e sě te bată Dumneđu, nu te póte scăpa nime.“

Autorul, séu cãrpaciul „Cãrții ne-
gre“, spunënd, cã la acea catastrofã au
luat parte 30,000 Romãni contra a abia
1200 de Maghiari, și vrënd a ne arãta
lumii de barbari, crudeli și sãngeroși, trece
peste ea, cum trec scolarii cu buretele
peste cifrele ce le-au greșit, séu cum ar
trece cineva peste un pod, sub care s'a cu-
tropit, inculpãndu-ne numai pre noi, fãrã sã
vrea a considera tôte împrejurãrile și an-
tecedențele acelei catastrofe. Noi însã, cari
suntem inculpați ca barbari, canibali și
mãncãtori de carne unгурescã, nu putem
trece așã ușor preste ea, ci datorii suntem
pentru onórea și honestitatea neamului ro-
mãnesc, sã le arëtãm lor și la tótã lumea,
cã nu noi, ci ei pórtã pãcatul, ei sunt cul-
peși de vãrsarea acelu sãnge nevinovat,
care a curs șiróe, perind și nimicindu-se
nu numai o brigadã întrégã de ostași și o
miiã de cetãteni nesocotiți, cari fiind în-
și-și complici, au plecat cu acea brigadã.

Ci cã au cãdut mulți și din ai noștri,
pe cari noi nu i-am mai numãrat. Ca sã
fi fãcut însã numãrul glotașilor lui Iancu,
Balint și Popa Simeon dela Rovina 30,000

de luptători e peste tótă putința. Eu cu ai mei nu luăii parte la acea catastrofă. Noi fusesem chiămați în acel timp în ajutorul fortăreței dela Alba-Iulia de colonelul August. Numărul ómenilor celor trei comandanți en chef Iancu-Balint și Groza, nu se póte constata, căci nu erau conscriși, ci mergeau la luptă numai cari voiau și pe cari îi împingeau însuflețirea și zelul de a se bate cu dragă inimă.

Atâta se scie, că Zlăgnenii și cei de pe valea Ampoiului până la Șard nu luară parte, pentru-că, trecând eu în cetate, nu avea cine sê-i conducă, érá pe Dobra, prefectul lor îl omorîseră Sécuii lui Hatvani la prima bătăiă. Asemenea nu luară parte Mocanii dela Ponor și Rîmețiu, și din părțile Trăscăului, cari aveau a ținé piept Sécuilor de pe Arieș și „vitejilor“ dela Turda. Prin urmare numărul luptătorilor români n'a putut fi mai mare, decât 3000—3200.

Sê vedem acum, cât a fost de mare numărul Kossuthianilor: Colonelul Kossuthian, Kahlman Csiuták în opul său „Aradi fogságom allat irt adatak“, edat la 1868 de Hekenást Gustav în Pesta, ne arată la

pag. 34, că el a venit dela Oradea-mare în 19 Februarie 1849 la Halmagiu cu 800 honvedți, 155 legionari nemți, 50 husari de ai lui Alexandru și Wilhelm, 400 gardiști de Salonta, 206 gardiști din Bihor, 164 gherila, 2 tunuri de câte un punct și unul de 2 puncti cu cele ce se țin de ele. Așa-dér cu 1813 feciori.

Tot acest brav colonel ne arată în opul citat la pag. 42, că mai târziu — nu ne arată ziua — a primit ca întărire dela Gaal 115 honvedți sub comanda lui Buretz (Român răătăcit), 575 feciori conduși de Alvany și Nosdrovitzki, două tunuri de 3 puncti, cu caii și munițiunea lor. Așa-dér avem $1813 + 790 = 2603$ feciori și 5 tunuri, se mai adaugem la aceștia 1200 feciori, cu cari a venit la el în Brad Hatvani¹⁾ și avem o óste de 3800 combatanți.

---

¹⁾ „Nem sokára márczius 25-én érkezik egy levél, hogy valami Hatvani féle szabad csapat felszerelve rövid napok alatt parancsnokságom alá rendeltetvén főhadi szálásomra be fog vonulni. A csapat álland öt század gyalog és egy század jól fölszerelt lovaságból. Összesen 1200 főből“.

Prin urmare numărul feciorilor cu cari a venit și s'a luptat Hatvani la Abrud a fost cu mult mai mare, decât cel ce ni-l arată Iancu în Raportul său, punându-l la 2800, și decât care ni-l arată Vasile Moldovan în „Memoriile“ sale punându-l la 3000. Décă noi credem lui Csuták, pretindem, ca și adversarii să credă lui Iancu și Moldovan.

Vedând acum, că numerii ambelor ôste au fost aprópe egali și sciind, că ai noștri erau reu armați și că nu avea tunuri, nici munițiune de ajuns și anume preparată pentru umplături, fișicuri, ci trebuia să verse ierba său praful de pușcă din corn, după acésta să îndese câlți — căci hârtia nu avea, apoi să pună plumbi său tăieturi de plumbi și éráși câlți; prin urmare până puteau da ai noștri un foc, adversarii dau 5 și 6.

Să vedem, cum s'a putut, ca cu tóte avantagiile, ce le avea ei și miseriile, cu cari ne luptăm noi, totuși nu numai nu i-am învins, ci i-am sfărîmat și nimicit cu totul. Ca să pricepem și să ne convingem deplin de acésta, vom lăsa să ne vorbescă tot acest ostaș

demn de tot respectul, care arată la pag. 61 a opului citat mai sus, că Brigada (Dandár) lui era compusă din *două de trei părți Români*¹⁾ și cum-că când umbla el pe la Dobrițin, ca să mijlocéscă împăcarea și agrățiarea Românilor a venit Hatvani cu 1200 și s'a pus în capul Brigadei, ce stase până atunci sub comanda sa, și cu aceea trecù la 21 Aprile la Abrud²⁾.

Din acestea va pricepe tótă lumea, afară de șoviniști, cum se putù întêmpla, ca acea brigadă provădută cu tóte nece-

---

1) „Nem lehet egy rab fölöt sem eleget örködni, hogy életéről jelt ne adhassan, annál kevésbé tehettem én azt, mivel seregem két harmada oláh fiukból állat, kik azonban köteleségeiknek minden időben pontosan meg felelték“.

2) „Mielöt Brádot elhagytam, ki adtam Brádon Aprilis 21-én kelt napi parancsomat a seregemnek;... senki sem tudta hová menyek, csak Hatvani, neki nyiltan megmondottam, hogy vissza-tértemig egy lépes se tegyen előre, de hátra sem... Ő vagy az gondolta.. vagy pedig arra számított, hogy ott majd az aranybányák torkában üres pénztára tele fog hánytatni. Tudja Isten mi féle aranyokat, de lehet az is, hogy ő is irigyelte a fényes dicsőséget, melyet parányi seregem az ő kizárásával a történet lapjain nyerhetet volna.“

sariile, câte se recer la purtarea de rêsboiu, fû bătută, sdrobotă și nimicită în două rënduri de nisce glotași amărîți, armați trei din țece părți cu puscă de vênat iepurî și vulpî, și 7 părți armați cu lănci, cu furci de fier și cu pari de lemn, cum am avut eu 400 de inși.

Se înșelă rêu cei dela „Magyarország“ și toți cei ce cred, că cu o armată poliglota vor puté elupta vre-odată independența Ungariei; se înșelă toți cei ce cred, că nu trupa, nu ostașii gregari căștigă și eluptă victoria.

Da, sciu și eu, că oficerii și conducătorii cei geniali, cuminte, bravi și resoluți contribue mult, fôrte mult la eluptarea victoriei; dér de nu vor sci, de nu vor puté încuragia cu esemplul și entusiasma pe feciorii, pe ostașii ce-i conduc și comandă, nu vor învinge nici-odată, pentru-că numai entusiasmul ne înalță mai pe sus de tôte simșirile, de tôte cugetele, și ne răpesce séu împinge peste voia nóstră în foc și la mórte pentru causa ce-o apărăm.

Și cum va produce acest entusiasm un oficer, care nu cunósce limba feciori-

lor, séu de-o cunósce nu o póte pronunta, nu o póte preda așa, ca să misce, să aprindă, să facă efect? Alta era, când strigam eu și noi — tribunii — : „*După mine, copii, cu Dumneđeu și împèratul înainte!*“ Și alta a fost când striga Hatvani: „*Elöre ki Istene van, a tolvaj oláinak!*“ „Valahii“, cari formau două din trei părți a armatei lui, auđind acestea, în loc de a-se însufleți, li-se rănea inima de mórte și mai bucuros aruncau armele, decât să se foloséscă de ele în potrive fraților lor!

Multe casuri petrecute până acum și conservate în istoriă ași puté aduce pentru probarea și ilustrarea asertelor mele, mă voiü mărgini însé numai la două din cele mai próspete.

Suntem în 20 Ianuarie 1849. Puchner cu cea mai mare parte a armatei împèrătescî concentrată în Sibiiu și Turnișor, Bem cu honveđii, voluntarii, gardiștii și husarii kossuthianî la Șura mare și salinele Sibiiului. Ai lui Puchner sgribură tótă nóptea, cu pușca la picior și cu fitilul aprins, în extremitatea Sibiiului despre saline și Șura mare. Ai lui Bem se odihnesc în case

încăldite și dorm plini de entusiasm, fără nici o grijă în cortelele lor mai sus indicate.

Bem e atât de sigur de victoriă, încât, când plécă spre Sibiiu, invită pe D-l popa săsesc, că de va avé ceva de cerut sê-l caute a doua ȃi în casele comandai generale în Sibiiu.

Diminéta între 7—8 óre se începe și încinge bătaia, era s-ta ȃi de Dumineca; la bisericile românesce, dintre carî una e aprópe de câmpul de luptă, se tócă, se trag clopotele. Bem le aude și plin și cuprins de entusiasm, strigă: „Die Geistlichkeit preisst unsern Herr Gott mit Glocken und Gesänge, ich aber preise Ihn mit Kanonen donnern.“ („Preoții laudă pe Dumneȃu prin sunetul clopotelor și cântări, eu însé îl laud cu bubuitul tunurilor“). Pe când Bem, însuflețit de causa libertății maghiare, — care décă ar fi eșit învingétore, era sé scóȃ la lumină și causa eliberării Poloniei, mânat de zel duplu moral: — libertatea și național — eliberarea Poloniei, se aruncă cu tunurile sale în gura morții, cum se aruncă toți cei cuprinși de entusiasm,

— pe atunci Românul Tețiu (renegat în Armean, și din Armean în Maghiar: Czech) cu o frumoasă brigadă se întorcea de pe o lature pe cealaltă la Ogna, și se făcea, că nu aude bubuitul tunurilor.

Dér, decă a fost însuflețit și entusiasmăț Bem și oficerii lui superiori, apoi dău nici ostașii lui Puchner nu erau niscari somnuroși mōlaticī, cum îi credea Bem cu ai săi. Aceștia nu erau însuflețīți, nu erau entusiasmați, ci erau mai mult decât atât; erau esacerbatī și doreau să-și răsbune pentru rușinea, ce au pățit la Ciucea, Huedin și Ganfalău. Deși mai puținī la număr, deși aprōpe morți de frig și fōme, și conduși de-un bătrân podagrist și neputincios, ei au resistat entusiasmului celui mare al combatanților lui Bem; ei s'au bătut tōtă dīua fără a șovăi, și-ți crescea inima când vedei, cum husarii dela Dobra, Spinī, Barabaņț, Șard, Oieșdea, Teuș și Dumbrău, aprōpe toți Romāni, sub comanda căpitanului Suini — italian — respinseră atacul înfocaților

---

¹⁾ Cunōscem familia Herlea dela Vinerea. Nu cum-va locotenentul nostru e din acea familiă?

„husari ai lui Matei“ („Matyás huszárok“), ér locotenentul Herlea¹), aruncându-se cu ochii închiși asupra bateriilor lui Bem, le silì a se retrage și a lua fuga.

Și pe când despre séră era să rămână lupta nedecisă, pe când de ambe părțile suflau trîmbișile și băteau tobele a retragere, atunci feciorii batalionului de granatirî, Români aleși și voinici ca brașii de munte, răpiți de entusiasm și cuprinși de durere pentru atâta sânge vîrsat fără vre-un rezultat, strigară ca un singur om și cu un singur glas: „Pe ei feciorî.... Sfântul și Dumnezeu! lor!“ și aruncându-se asupra ôstei lui Bem, o aduseră în disordine, o alungară și făcură, ca acea ôste să nu pôată dormi liniștită în Șura mare și a doua di să vină întărită cu brigada lui Czetz, ca să ia Sibiiul.

Al doilea cas s'a petrecut la Plevna, la care asemenea după o luptă mai crâncenă, decât tôte luptele cunoscute până acum în istoriă, — afară de cea dela Termopile și cea dela Siget, eluptată de Românul Zriny — după o luptă pe mörte pe viêtă, ce a durat tötă ziua, pe când co-

mandanții dăduseră ordinul de retragere, bravii luptători se repeziră înainte și luară reduta cea mai teribilă, Grivița.

Étă așa s'a putut, ca noi fără cunoscință și instrucțiune militară, fără arme de foc și, după-ce ne-am câștigat arme fără munițiune, fără oficeri etc., conduși numai de însuflețirea și entuziasmul ce ne cuprinsesă pentru cauzele, ce le apëram, să putem resiste dela 11 Martie până la 18 August 1849, adecă 5 luni și mai bine, batalionelor lui Kovats, Buzgo, Iuház, Vasvari, Hatvani și armatei de 8000 feciori a lui Kemény Farkas, provădută cu 8 tunuri, și nu numai să resistăm, ci afară de cei din urmă, cari încă lăsară vre-o 300 feciori în Muntii noștri, pe celelalte să le sdrobim și sfărîmăm cu totul.

Dér să ne întórcem éráșii la „Cartea neagră“.

La incusele celor 9 văduve, cari au așternut plânsori cătră Majestatea Sa împëratul, reflectăm, că tóte cele au avut același scop, ca și partea primă a „Cărții negre“, pre care eu o consider de un memoriu făcut de „unioști“ și predat împëratului, ca să

denunțe faptele Românilor și să-l înduplece a se feri de serviciile lor și să se folosescă éráși de ale Maghiarilor, ceea ce, după o stăruință de 13 ani, li-a și succés. În această presupunere mă induce împrejurarea, că nici una din femeile plângătore nu arată lámurit, câtă daună a suferit, și cine i-a prădat averea. Și apoi mai tóte amestecă în plânsorile lor arderea Aiudului, pustiiirea Zlăgnenilor, a acelor dela Sângătin, Benic și altele. Tóte aceste vėdesc scopul mai mult de-a sumuța și irita pre Impėratul, decât a-i cere ajutor, mărint și umflând faptele, ca și Susana Kabos, conaționala lor.

Cum-că ómneii lui Iancu ar fi omorít 60 de Maghiari la Cucerdea, nu e adevėrat pentru-că prefectura lui, precum și a lui Balinth, nu s'a estins peste scaunul Arieșului, și decă în adevėr s'a intėmplat acea măcelărire, Iancu nu póte fi înculpat. Érá pentru cei 200, pe cari scrie, că i-ar fi măcelărit ómenii lui Mikás la Grind, decă e adevėrat — ceea, ce eu acum aud prima-dată — nu el, ci oficerul Rőrich trebuie înculpat, pentru-că acesta era coman-

dant militar și Mikás era numai administrator civil.

Peste tot, putem fi mândri și mulțumiți, că ori-cât se svîrcolesc adversarii noștri să ne înegrască și prezente de barbarii, sêlbaticî, crudeli și criminali înaintea lumii și istoriei, până acum în decurs de 48 ani, nu a succes nici celui mai înverșunat scriitor de-ai lor, afară de casul lui Teoc Thodor dela Câmpeni, — care a dat poruncă să împușce pe cei 3 dela Roșia, Abrud și Cerbu, cu cari avea un proces — alt cas nu pot arăta, unde un prefect, tribun său căpitan să fi dat anume ordin de spîndurat, împuscat, măcelărit, incendiat său prădat, — cum au dat și făcut comandantii și marii proprietari ai lor, ale căror nume și fapte, fiind destul de negre nu vrem să le mai înegrim și aici.

Nu e adevărat, că pe Buteanu l'ar fi judecat și sentențiat un județ marțial în Halmagiu, ci precum arată raportul Ianului și Memoriile lui Moldovan, și precum știu și eu, care am luat parte la ridicarea monumentului lui în 1868 la Gurahont — l'a spîndurat Hatvani de-o salcă fără

nici o întrebare și judecată, ci numai ca să-l despóia de galbenii, ce-i avea la sine;¹⁾ și să nu arate cum-va lui Kossuth cele petrecute în Abrud, cum scrie despre acésta Szilágyi Farkas la pag. 356 din „N.-Enyed Pusztulása“.

Câtă diferență între majorul maghiar Hatvani și „conducătorul de bandiți Axentie“, care între alte multe fapte de umanitate, în 29 Iunie 1849, după ce cu ajutorul ómenilor lui Iancu bătù și goni pe majorul Kovats din Auraria, — după ce dete ordine strajnice, ca ómeni săi se stîngă focul, care cu ocasiunea acésta se aprinsese a doua-óra în Auraria -- se repeđi prin o plóia torențială pe Valea-morilor, pe o întunecime de nu-ți vedeai mâna, și scăpă cu pericolul vieții sale vieța lui Lukats bogatul cu consórta și două fete ale lui, pe cari Buciumanii le duceau ca să le măcelărescă afară de sat! Câtă

---

¹⁾ Se ȃice, că Buteanu cu Hatvani au fost conșcolari, și că au jucat séra, după a doua gónă din Abrud, cărți améndoi, în care joc Buteanu câștigă 40—50 galbiní dela Hatvani, — destul motiv, ca a doua ȃi să-l pună de Salcă.

diferență între Hatvani, care a ordonat să spândure pe Buteanu, ca să-i ia cele 200 de galbină, ce-i câștigase ca avocat în timp de 2 ani la Abrud, și Axentie Severu, care aflând, că niscai Români, arând cu plugul în grădina lui Kein la Zlagna, au găsit un cofereț legat în fier cu 5000 fl. în taleri și sfanți, și după ce se constată, că acei bani erau ai apotecarului Kein, care nu va afla acolo i-a trimis la Câmpeni în păstrare la Iancu, pentru-că în Auraria, unde veneau, des insurgenții; nu era în siguranță.

Asemenea fapte, nu am auzit séu cetit, să fi făcut vre-un comandant ori căpitan maghiar. Și totuși ei sunt preamăriți ca eroi și noi trântiți și tăvăliți în tină și noroiu ca hoți, tâlhari și bandiți!

Să ne întorcem acum la cele ce le scrie autorul „Cărții negre“ în Nr. 29 al lui „Magyarország“ (pag. 21) sub titlul: „Egy jelenet Abrudbánya rémnapjaiból“, în care spune, cum au provocat pe Iancu unele din cele 300 femei rămase după prima fugă a lui Hatvani, — ce se refugiaseră în casele popii Amos și de-acolo în cimiter — ca să le scape din mâna lănce-

rilor, citând autorul vorbele pronunțate polecesce: „destul mórctie pune acușina, ne slobod mai mult*); cum, în fine, a răspuns o voce sécă: „pentru ce ne-ai jurat numai acum între munți, că ne cum un suflet Ungur, dér nici o pisică (se înțelege, unгурéscă) se nu mai rămână în vieță“.

Cum-că tótă acéstă poveste e numai o scornitură, se vede din testimoniul alăturat mai jos. Acest testimoniu nu a fost dat în 1849, ca se dîcă cine-va, că a fost stors cu puterea, ci cu doi ani mai târziu, când era pace în țeră și când Salvatorul vieții celor 300 femei mirosa, că grei și întunecoși nori și multe tunete seci și fulgere ucigătore de onóre se răspândesc și lovesc asupra comandantilor români și a fraților lor. Étä testimoniul:

15 kr.

„Neveinket alább irtak igaz lelkiismerettel bizonyítást teszünk az iránt, hogy midőn 1849-ben Abrudbánya várossa, az hová Magyaroszágra menekülni kívánó utunkból zaránd Vármegyében egy elsőben mindenünkből kifosztatva foglyok gya-

*) Semn de apocrifiă, ca și „Draguss“.

nánt hurczoltattunk, a moczok által kipré-
dáltatott, porrá égettetett s minden lakos-
sai az oda menekültekkel egyetemben, igen
keveseket kivéve meggyilkoltatták. Akszenti
nevezetű Román Csapatvezér és a keze
alatt volt Románokkal megjelenvén, nem-
csak rosszalta és nyilván kárhoyzata azon
keresztény tiszta érzéssel ellenkező kegyet-
len bánásmodort, melly Abrudbányával és
annak minden lakossáival elkövettetett, ha-
nem egyszerismind megértvén azt, hogy mi
sokan többnyire nőszemélyek egyik oláh
Templomba szaladva kétségbe, esetlen resz-
kettünk a nép gyilkoló megrohanásától és
meggyilkoltatástól, legottan egy Tribunus-
tól kísértetve azon Templomhoz jött, az
hová menekültünk vala, ott töllünk meg-
értvén azt is, hogy ugyanaz nap egyi-
künknek férje, másikunknak édes atya is,
a többekközt szemünk láttára, csak azért,
hogy magyar volt meggyilkoltatott, a mi
kéresünkre minket s még egynehányat
maga pártfogása alá vett, a több ott ma-
radóknak bátorságáról is gondoskodott,
mikor csapatjaival Abrudbányáról Zalatnára
átszállott, minket is oda áttétetvén, a
keze alatt volt Románok közül, tizet őriz-
tetésünkre rendelt, ételmünkről is keresz-
tényi módon gondoskodott s egyáltalyában
erántunk oly Nemes érzést szánakozást és
tiszta jószívüségét tanusított szánakozásra

méltó elnyomattatásunk és üldöztetésüünk Román nép által meg nem gyilkoltattunk, mind pedig azt, hogy onnan megszabadultunk és ma élünk, Isten után Akszenti Román vezérnek köszönhetjük, melyről mint fenebb is igaz lelkesmerettel bizony-ságot teszünk.“

D é v á, Ianuárius 28-án 1851.

L. S. *Kun Erzsébet* s. k.

özvegy *Pogány*nő s. k.

L. S. *Pogány Bertha* s. k.

Cum-că povestea de mai sus despre cele 300 femei cu Iancu e scornitură, se poate proba și din natura locului, care și astăzi e aceea, ce a fost în 1849. Mai întâi casele popii Amos sunt cu mult mai mici, decât se fi putut cuprinde 300 femei, ér cimiterul, care se întinde din curtea bisericei, în care am aflat eu pe cele 300 femei, e îngrădit, închis și într'o poziție de așa încât pe-acolo numai cei alungați de furia adversarului ar încerca să-și caute scăpare, nu și un comandant, care vine liniștit în urma victoriei câștigate; apoi că așa a venit Iancu, ne arată Moldovan la pag. 139 din „Memoriile“ sale scriind:

„După mórtea tragică a nefericitului Dragos, a sosit abia și Iancu în Abrud. El a ținut o cuvântare la popor, care o sfîrși așa: „Atât v'ați purtat de bine, încât ar trebui să vă sărut pe toți, dér fiind-că a-ți omorît pe Dragoș, mia-ți întristat inima de mórte“.

„Poporul a început a face escese și tocmai se lățise faima, că și Kossuth se află în Abrud, ca turbați se aruncară Moții*) pe tóte ulițele, și prin tóte casele. Iancu, Balinth, Vlăduț și alții mai cunoscuți umblau călări ca desperați pe tóte ulițele, ca să-i aducă la ordine etc.“

„Dacă e așa, apoi Iancu nu a umblat pe délurî, nici nu a stat de vorbă cu nefericitele femei, pe cari Popa Amos le ascunsese în biserică nu în casă și cimiter“.

Tot atâta credemânt merită și al doilea „jelenet“ privitor la stîrpirea înteligenței maghiare, punênd autorul „Cărții negre“ în gura părintelui Simeon (nu Samuel) Balinth cuvintele de „gunoiu“, „om nehotărît“ etc. la adresa lui Iancu, prin ceea ce își arată numai răutatea sa. Iancu

---

*) Unii deduc moții dela Moțiul său pèrul legat chică cum purta și armatele până la Napoleon, noi însă credem, că Moții, sunt prescurtarea dela monti, ca mésa dela mensa.

nu ni-a fost nouă superior, ca să-i pótă împuta Balinth puterea séu suprema comandă; noi am fost coordinați unii cu alții, în tocmai cum sunt și prefectii séu fișpanii de astăzi, am lucrat cu adevărat în bună înțelegere, dér nu am fost supuși ordinelor Iancului, precum se vede și din rapórtele nóstre. De-am fi fost noi subordinați la comanda lui Iancu, i-am fi făcut lui, ca suprem comandant, raportul despre faptele și mișcările nóstre, însă fiind-că nu a fost așa, am făcut fiă-care separat de-a dreptul cătră Monarch, acum, decă nu stă superioritate, nu póte sta nici afirmațiunea: „pécat de tine, că ți-au dat atâta putere ¹⁾).

Nu póte fi adevărat nici afirmațiunea, că „la Blașiu ar fi jurat Românii, ca nici pe copiii din pântecele mamei să nu-i cruce“ — afirmațiune, ce se pune în gura lui Balinth ²⁾. Și decă s'ar fi ținut acele vorbe

---

¹⁾ „Öröké kár, hogy neked ezt a szép czimet, rangot és hatalmat adták, és köztünk téged elsövé tették“.

²⁾ „Hát elfelejtetd, hogy Balázsfalván arra esküdtünk, hogy még az anya méhekben sem szabad kimélni a magyart“.

între poară, după o bucuriă așă de mare cum au trebuit sè aibă popii și conducătorii Românilor după ce nimiciră a două-óră óstea lui Hatvani, nu ar fi vre-o mare minune, mai cu sémă nu ar avé a se spăria și îngrozi cei ce știu, câte au suferit părintele Simeon Balinth dela compatrioții sèi în Abrud și în adêncul temniței din Aiud, din care îl scăpai eu ¹⁾).

Cum-că Popa Tamas, recte Tamási dela Strajia, al cărui fiu a luat în căsătoriă pe vèduva Pokloşóie din Alba-Iulia, cu care a sporit némul unguresc, sè se fi uitat cu sufletul odihnit, până ce Onù Pavel și Costyá Todór au tăiat piciórele, au maltratată și omorît pe diregătorul lui Rhedei, nu se póte crede, pentru-că acest preot posedă o cultură înaltă și se bucura de-o stare materială frumósă, crescêndu-și doi fi, din cari unul a ajuns funcționar înalt la Guvernium țerii, ér al doilea e acum preot-protopop onorar la Grind, în comitatul Turda-Arieș.

---

¹⁾ Veđi G. Barițiu, „Părți alese“ Vol. II. pag. 131—133.

Ce se mai ȃicem și reflectăm și despre Memorandul, séu cum scrie cineva în „Cartea cea négră“ : „*hivatalos követelés*“ (pretensiune oficiósă), care s'ar fi compus în 30 Decemvře 1850¹⁾ în Alba-Iulia, al cărui original e scrisórea propriă a canonicului rom.-cat. Raduly și corecturele de mâna lui Macedonfi, — nu știu. Am cunoscut pe canonicul Raduly, de origine Sécui din Transilvania, om fórté popular, făcea multe cumpărături de vechituri dela Țigani, cari se ocupă cu acéstă meseriă în Alba-Iulia până în ȃiua de aȃi; vorbea cu accent réu limba română, nu trecea de vre-o capacitate, ci numai de mare econom. Nu știu, nu pricep, cum acest om, acest canonic papistaș ar fi putut, și ce interes ar fi avut sé compună un Memorand în favorul Românilor, pe care sé-l corégă Macedonfi²⁾ și sé-l ducă Iancu la Viena.

Dér mari, multe și minunate sunt lu-

---

¹⁾ Și pe care autorul „Cărții negre“, scrisă în 1849, l'a prevéđut ca un mare profet. Ce mai istoriei!

²⁾ A fost roman funcționariu la Cancelaria de curte pentru Transilvania. — *Aut.*

crurile tale, Dómne! Intre acestea póte fi și esista și așa ceva. Acestea însé sunt făcute tóte — ca și „Cartea cea négră“, — nu pentru a face lumină și a informa, pentru a îndrepta posteritatea, ci pentru a înegri și trage prin tóte gunóele pe conducătorii poporului român cu tot némul lor.

Nu pe astă cale vom conveni și ne vom înțelege vre-odată, D-lor? Voi se pare că nu știți, că cu o lingură de miere prindți mai multe musce, decât cu o bute de oțet, ceea ce scie tótă baba românéscă. Se póte, că în urma acestui Memorand a scris Scitofski, primate la Strigon, în 15 Iulie 1850: „Ingemuit, paternum meum Cor, quovos.... dum audivissem.... quomodo manum suam misit hostis“ etc. (Veđi „Părți alese“ Vol. II. pag. 388).

Calea, pe care am puté conveni și a ne înțelege au arătat'o mulți bărbați de-ai noștri și mai pe urmă chiar și un vechiú aliat al națiunei maghiare, care đice: „Wir sind der Meinung, dass überal das zahlreiche Unrecht, das in jener zeit wohl auf allen Seiten verübt wurde, der Schleier der Vergessenheit gebreitet sein sollte.“

Ieder der Parthein aber, die damals, im blutigen Kampfe miteinander lagen, muss es gestattet sein, ohne dass sich die Andere dadurch verletzt fühlt, das Andenken, ihrer Männer und Helden aus der zeit dieser Kämpfe in Ehren zu halten und zu feiern ¹⁾

Am ȃis'o mai de multe-orŃi Ńi la tóte ocasiunile potrivite, cã noi Români ar trebui sã ridicãm un monument generalului Bem, pentru-cã prin purtarea lui umanã Ńi proclamaȃiunea de amnestiã, datã dupã ocuparea CluŃiului, cel puȃin 50—60,000 capi de familiã Ńi tinerŃi capabili de-a lucra Ńi purta arme i-a scãpat de mórtea ce-i aŃtepta cu gura cãscatã, decã in locul acestui generos, intrepid Ńi vitéz general ar fi urmat un Teleki Sãndor, un Apor, un Berzevitzi etc. etc. Ńi decã noi Români ar fi trebuit sã facem acãsta, apoi ȃeu Ńi Maghiarii din Transilvania ar trebui sã dea prescurŃi la biserica Ńi sã mulȃmescã lui Dumneȃu, cã in locul lui Ianċu, Axentie, Moldovan, Vlãduȃ, Solomon, nu a fost Baternai, Todoran, Teoc in capul

¹⁾ Veȃi „Kronstädter Zeitung“ Nr. 125 dela 11 Maiũ 1895.

Românilor, că atunci nu ar fi rămas nici un oraș nepîrjolit, nici o curte domnască neprădată și foarte puține suflete ungurești ar fi rămas în Transilvania, afară de Secuime.

Auđi acolo Iancu! primesce ordin să desarmeze gardele ungurești din Munți, el se mulțămescă cu 5000 fl. dela Abrud, nu cere 50,000 ca Berzentzei dela Reghin, 1200 galbină, ca Csutak dela un sat ca Băița. Reorganisase Magistratul Abrudului și lăsă primar tot pe cel ce-l avu și până la organizare, adecă pe Boér János, trece mai de multe-ori cu gardele și logărenii săi prin Abrud, și în 6 luni de țăle, până la venirea lui Hatvani, nu 'i-se atinse nimēnui un fir de pěr pe cap. Acel Iancu trece în Noemvre 1848 prin Aiud ¹⁾, se reîntorce dela Turda cu 20,000 ómenī din tóte regiunile țerei până și din țera Hațegului ²⁾ și nu se atinge nici de curțile comișilor Teleki în Cricău, ale baronului Kemény la

---

¹⁾ Veđi atestatul căpitanului Gratze în „Părți alese“ Vol. II. pag. 791, de G. Barițiu.

²⁾ Petru desarmarea Aiudului, Vințului Turdei etc. trimisese și Nicolae Solomon vre-o 5000 de lănceri, cari se uniră la Teiuș cu ai Iancului și ai căpitanului Gratze.

Galda de jos, ale marilor proprietari din Galtiu, Coşlar, Mesentea, Teuş, Stremţ, şi pe totă linia Mureşului până la Vinţu de sus. Imparte cele 5000, ce le luă dela Abrud pentru ca să-şi cumpere opinci gardişti şi cei dela Albac, Scărişoara, Vidra de sus şi de jos, — şi după 46 de ani să fiă declarat de cei, pe ai căror părinţi i-a apêrat, ale căror averi le-a cruţat, să fiă, dic, declarat de „Bandita Vezér“ (conducător de bandiţi), — ér de mine să le pară rău, că nu m'au omorît ai lor ca pe un câne turbat, séu să fi aflat un mod, un pretext de-a mă spêndura, pentru-că am condus cu atâta tact şi circumspecţiune pe cei 20,000 bărbaţi, câţi s'au aflat în stare de-a purta arme, a răbda fôme şi strapaţiă dela Alămor, Armeni până la Ciucia şi Abrud, Gioagiu şi Şoimuş, așa încât în tot ţinutul prefecturei mele numai 6 omoruri s'au întêmpat¹⁾ şi nici o curte boeréscă nu s'a prădat; pentrucă am scăpat de totală încenuşare Abrudul şi Auraria, pentru-

¹⁾ Dobai la Roşia, Gyárfás şi Baranyai la Sâncel, Beteg din Sânger Dobi şi Bányai la Bucerda.

că am luat și scăpat de mórte și fóme cele 300 de femei, copii, moșnegi, ce se refugiaseră în biserica lui popa Amos, luându-i sub protecțiunea mea și aducându-i la frații lor în Barabanț, ca să nu piéră de fóme, séu cu altă ocasiune să nu mai scape cu viéța.

După tóte acestea îți vine să strigi: bravo Petre! înainte D-lor, mergem fórte bine, dér pe astă cale în vecii vecilor nu vom conveni.

Ar fi fost o a opta minune în lume, ca un magnat maghiar, séu un năimit de-al lor să crie o carte așa lungă și „ingeniósă“, cum este „Cartea négră“, și să nu ne tragă pe sub nas negratitudinea, nemulțămirea, ce o am arētat' o și o vom arēta tot-déuna pentru ștergerea jobăgiei.

Și adecă de ce, séu pentru-ce li-am fi magnaților maghiari mulțămitori, când scim și decăt noi au sciut și mai bine în 1847 și 1848 toți jobagii, cât de umani s'au arătat acei magnați și nemeșoi în dieta ținută la Clușiu, în care au desbătut și prefăcut în „lege“ urbariul, acea lege sancționată și de împēratul-principe al Transilvaniei, prin care moșile țēranilor iobagi

se reduc cu articolul IV la jumătate din cât au fost până atunci, adică : clasa I dela 4—10 jugere la 2—4, clasa II dela 6—12 jugere la 3—5, ér clasa III și a IV dela 7—14 jugere la 4—6, adică mai puțin și decât jumătate, lăsând celui ce a avut până atunci 14 jugere nu 7, ci numai 6 jugere,

Dér lăudații magnați nu fură îndestuliți nici cu această poftă de rapacitate, ce o am puté numi a doua invasiune arpadiană, ci ei le denegară iobagilor și dreptul de lemnărit, pădurit, vênat, cărciumărit, morărit, măcelărit, mai obligându-i a da pe de-asupra încă și câte 2 găini, 2 pui, 10 ouă și decimă din tóte, până și din cânepă etc. etc.

După această lege a magnaților, l'a care au lucrat doi ani, și când era să se pună în aplicare au venit mișcările din 1848, ce și-au luat începutul în Paris și s'au terminat în 13 August 1849 la Șiria (Világos), mișcări, cari până în ziua de astăzi mai stau ascunse și acoperite în cenușă.

Noi scim, că ștergerea iobăgiei a decretat'o mai întâiu adunarea celor 40 mii

în 4 (16) Maiu 1848 pe „Câmpul libertății“ la Blașiu în punct 3: „Națiunea română ajungând la cunoscința drepturilor individuale omenesci, cere fără întârziare desființarea iobăgiei fără nici o despăgubire“ etc., — și numai cu 14 zile mai târziu a primit'o dieta Transilvaniei la Clușiu, și nici atunci nu a decretat'o direct, ci numai indirect, primind uniunea cu Ungaria, a cărei constituțiune făurită la 15 Martie, cuprinde la punct 7 și ștergerea iobăgiei. Acastă lege séu constituțiune nu e meritul magnaților ardeleni, dér nici al magnaților unguři, cari cu câți-va ani mai înainte judecaseră pe Kossuth la 10 ani închisóre și Szögenyi la mórte strigând: „ego vero Ludovicum Kossuth delendum esse censeo“. Așa ștergerea iobăgiei la noi e opera partisanilor lui Kossuth, cari cu mâna stângă ne întindea libertatea, cu cea dréptă însă voia să ne tórne în gură veninul séu otrava, care era, și mai e compusă din: recipe libertatea și dămă vieța; recipe libertatea comună personală, ce o au tóte paserile și animalele sêlbatice, și taie-ți limba; eu vă desleg mânilé și piciórele,

vă leg însă limba, ca să fiți mai pe jos decât paserile sburătoare; vă astup gura, ca să nu mai puteți grohoti ca porcii, cari, când îi ajunge la câmp o tempestate grea și va să-i înece potopul, încă se pot și sciu plânge, pronunțând cei mici: perim, perim! ér cei mari răspundându-le gros: cu toții, cu toții!

Acésta a fost libertatea și motivul ștergerii iobăgiei, care deși mai grea chiar decât o sclaviă, Românii au suportat'o, cântând:

Pentru mândra care-mi place
Trei ȃile la domni a-și face;
Pentru care mi-e urită
Una încă mi-e prea multă.

Apoi decă pentru mândra cea urită și o ȃi în săptămână încă i-a fost prea mult Românului, cum puteți crede, că pentru limba maghiară, ce numai frumoasă nu e, va iobăgii totă viața?!

Așa au făcut Românii, și cum a-ți făcut măriele vóstre, cari atâta vă mai spălați gura, că ne-ați dat libertate? -- Despre acésta voiú lăsa să vorbescă érá colonelul Ciutak, care la pag. 59 opul

citat mai sus, spunându-ne, cum a tratat el cu o parte din Români armăți, pe cari i-a prins în urma unei lovirii, ce avu cu Iancu¹⁾ și cum a lăsat el pe acei ómenî, după ce i-a desarmat, ca să mǎrgă la casele lor și să-și lucre pămēntul, pentru care nu au de a mai face ȃile de robatǎ, nici a mai da decimǎ domnilor. S'a întēplat, ca bētrānul R. F. să scóte pe fóstii lui iobagî și în Aprilie 1849, ca să-i are lanurile; așa ducēndu-se unul din acești Romāni amnestiați la Csuták, 'i spuse, că proprietarul R. F. și acum îi mână și scóte la arat, despre care lucru vrēnd a-se convinge, cǎlări a doua ȃi însu-și la fața locului, unde era de față și bētrānul R. F. vice-comite al Zarandului. „Pe cānd — scrie Csuták — noi vorbeam unul cu altul, (adecǎ Csutak cu Ribitzei) a venit la noi trei ómenî din cei ce arau și diserǎ: „Domnule, noi și acum arām în robotǎ, pe cānd scim, că Kossuth a oprit robota“²⁾.

¹⁾ Aci Ciutak confundǎ pe Iancu cu Buteanu.

²⁾ A midön az öreg urral beszélgettek, oda jöt a szántás, munkától három ember e szkokal:— uram mi robotban szántuk, holott Kossuth azt eltiltotta. — *Aut.*

La acestea vice-comitele răspunse, că da, dăr plinesc numai restanța dinainte de 1848, prin urmare nu se pôte considera de robotă“.

Éră Szilagyi Farkas în cartea sa edată în Aiud la 1891 cu teribilul titlu de: „Nagy-Enyedi pusztulás“, la pag. 342 ne spune, că solgăbirăul Jakab Károly, din ordinul vice-comitelui Georgiu Pogány, a pus pe iobagii din jurul Aiudului de-au arat tóte pămênturile Aiudanilor¹⁾, le-au sêménat cu cucuruz și au cărat marea mulțime de plute dela Mureș în oraș pentru reedificarea orașului fără plată.

Décă vice-șpanul Ribitzei din Zarand și vice-comitele Pogány George din Aiud, în calitatea lor de esecutori ai legilor, au făcut asemenea călcări de lege, apoi ce vor fi făcut alți mici și mari proprietari, cari ne cântă în tóte dăilele și la tóte ocașiunile, că ei au șters iobăgia, ei ne-au eliberat?

---

¹⁾ Cari primiseră dela Kossuth desdaunare mai mare, decât au fost vrdenice căsuțele lor aco-perite cu paie și șindrile. — *Aut.*

A ferit Dumnezeu de libertatea, cu care atâta vă lăudați, și care de nu ar fi înviat după 60 ani trecuți la Paris, și de nu ar fi plecat în 26 Februarie 1848 tot din Paris, nu ar fi ajuns până în ziua de astăzi cu voia și din grația Maghiarilor până la noi. S'au văduț și vedem în toate zilele, cum ați făcut din toate colțurile, rozorele și colibecele Românilor proprietăți domnesci, cum v'ați sciut folosi de bine de dreptul de cârciumărit, cum ni-ați luat și tăiat dreptul la pășuni și pescărit și în fine, cum cu comasările, ca cu o a treia invasiune arpadiană ați luat multora din ai noștri pâinea din gura copiilor. „Noi lege avem“, au strigat fariseii către Pilat, „și după legea noastră vrednic este să moră!“ Voi lege aveți și după legea voastră noi condamnați suntem să murim, atâta numai, că more unul și nase doi și așa cu toate metehnele, ce le încercați și cu toți Armenii, Jidovii, Țigani și Polecii, ce vi-i asimilați, nu ne veți pute da de cap nici stârpi seu maghiarisa cum doriți.

Ecă, D-lor, pentru ce nu suntem mulțămitori, ecă pentru ce nu ne poate numi

și declara nici un judecător de „ingrați”. „Scim foarte bine, că mâna de dat, v'a săcat, numai cea de luat v'a rămas. Cunoșcem și fineța, viclenia, ce vă caracterisază prin faptul, că după ce ați vădut, că Kossuth cu ai săi apucă de-asupra și smulge frânele guvernării din mânilor vóstre, iute v'ați prefăcut din conservatori în liberali; în realitate însă ați rămas tot ce ați fost și mai înainte: albi la față, negri la mațe, și cunoscând bine maxima: „mundus vult decipi, ergo decipiatur“, v'ați aruncat în torentul libertății, ca să nu vă trecă peste cap și să vă înece cu totul.

Și așa încet pe încetul v'a succes să reluați frânele din mânilor adevăraților liberali, ocupând dela notar, primar, până la ministru toate posturile cele grase, și lăsând adevăraților liberali numai cele de post, ca să nu fiă nevoiți a-și scobi dinții și a induce pe lume în eróre să credă, că ei crepa de sătui.

Fără dór și póte, mai mult decât sigur, că de-ar fi eșit cauza unioniștilor și independiștilor învingătoare, noi am fi fost declarați din nou de iobagi și condamnați

a mai face, Dumnezeu scie până când, trei
 zile de robotă în fiă-care săptămână, drept
 pedepsă, pentru-că nu am primit uniunea,
 și ne-am opus cu brațele armate în contra
 ei și urmărilor ei. Er de nu am fi ră-
 mas credincioși înaltei Dinastii de Habs-
 burg și nu am fi primit constituțiunea pro-
 clamată de Ea, chiar și de-am fi stat cu
 mânilor încrucișate pe piept, învingând
 cauza Linastiei, precum a și învins cu aju-
 torul armelor rusesă, — noi — pe cari
 nu ea, ci dieta Ungariei revoluționară ne-a
 declarat liberi — am fi fost lăsați unde
 ne aflam la începutul anului 1848, și fai-
 mosul Urbariu, pe care împăratul-principe
 îl întărise s'ar fi pus în lucrare, s'ar fi
 executat nu atât pentru a face bine pro-
 prietarilor mari de pământ, cât mai vēr-
 tos, ca Români cei periculoși descriși de
 compatrioții lor Maghiari și Sași, și ară-
 tați la Inalta Curte împăratăscă de Daco-
 români. — Să mai fiă ținuți, pe cât s'ar
 fi putut, sub puterea alunului și discre-
 țiunea micilor tirani, fără deosebire de
 naționalitate, ca nu cumva se ia ființă
 Stafia de Dacoromâni!

Din acest punct de vedere cred eu, că bătrânii noștri dela 1848 au fost profunzi și prevădători politici, făcând și lucrând așa, cum au lucrat. Și fiii, nepoții lor, în loc de a-i critica și condamna, ar face mult mai bine de-a studia istoria și a cunoște toate fazele, prin cari au trecut ei și noi, și apoi a scrie și vorbi de activitate.

Der se ne mai întorcem încă odată la „Cartea neagră“, al cărei autor ne spune, că Hatvani veni a doua-ora la Abrud în 15 Maiu, numai ca să adune și ducă în Ungaria pe Ungurii, femeile și copiii, cari au mai rămas după prima bătăia în Roșia și Abrud.

Dacă ar fi fost așa, pe aceștia i-a putut ridica în 2—3 ore, fiind Roșia numai $\frac{1}{2}$ ora departare dela Abrud, și nu ar fi trebuit să tămânde adunarea lor 4 zile, până ce se adunară și concentrară și Românii dela Albac, Scărișóra și Vidra de sus, cari după prima bătăia, nu așteptară pe Hatvani concentrați cu pușca la picior, ci se răspândiseră toți pe la casele lor, departare de una, și aproape două zile de Abrud.

Nu de dorul și dragul foștilor conaționali ai sei a venit el a doua-ora la Abrud, ci parte din ordinul lui Kossuth, parte de dorul galbinilor, după care însetase și nefericitul Dragoș, cari galbinii îi mâncară capul*).

*

Profesorul Dr. Vasile Glodariu, cettind în „Gazeta Transilvaniei“ cele ce am scris despre Sângătin, ne spuse în cancelaria Redacțiunei aceluiași diar, că Maghiarii, adunându-se în curțile lui Zsigmond, nu au pușcat numai în vânt și asupra viilor, ci au pușcat și 3 Români, cari au rămas morți pe loc și numai în urma acêsta au fugit toți Români din Sângătin la Gusul și Ludoș, de unde revenind, cu ajutorul și concursul acestora au obsidat curțile lui Zsigmond și au ținut pe voinicșii încungiurați până la venirea Tribunalului, decî și aici se adevăresce, ca Maghiarii au atacat și împușcat prima-dată

---

*) Veđi cele citate din cartea lui Ciutak la pag. . . . mai sus.

pe Români și că „nici o faptă fără respectată“.

Tot V. Glodariu ne mai spuse, că*nu omorîră Românii pe toți Maghiarii, femeile și copii din Sângătin, cum dic autorii „Cărții negre“, ci numai pe cei ce se închiseră de bună-voia în curțile lui Zsigmond, ér ca probă ne încredința, că mai multe femei, alergând la Ludoș și îmbrăcându se de bună-voia în haine românesci, nu le avu niminea grija, nici nu le supêră. Intre altele fù chiar și preotêsa popii reformat din Sângătin.

Cât de mare fù terórea și spaima Românilor în urma acelu atac, care rêsturnă la pãmênt 3 Români, se vedé, de acolo, că până și copiii de 12—15 ani apucaseră câte-o furcă de fier — furcoiu, — ca sê se apere, și ei, și Dr. Vasilie Glodariu, alergà la turnul bisericei din Ludoș, locul nãscerei sale, și trase clopotul într'o dungă, ca sê se adune și sară ómenii in ajutorul celor fugãriți de glonțele celor 43 martiri fără voia.

In cât pentru cei 92 de Maghiari, despre cari autorul „Cărții negre“ spune,

că i-ar fi pornit ómenii lui Axintya, ca să-i ducă la Blașiu legați trei cu trei cu o funiă lungă trasă printre ei, despre care am scris, că trebuie să fiă o adevărată minciună boeréscă, — étă ce am aflat dela părintele Ioan Barna, paroch gr. cat. la Vormbloc, frate dulce cu Iosif Barna, vice-tribun căđut în surprinderea dela Sâncraiu la 25 Octomvre, și preotul Basiliu Suciú dela Capușul de Câmpia, am aflat, că nenorociții au fost toți Români judecați la mórte de „Vérbiroság“ (tribunalul Sângiurilor), care se constituise de sine, nefind ales séu denumit de cineva în ocnele Uiórei, de Pogány Goerge, vice-comitele Albe-inferióre, Boer Feri fibiréul — sub președința comitelui suprem br. Kémény István, care avú obrazul séu nerușinarea de-a vré să încarce în spinarea mea ceea ce cade pe capul cel ușor și îngânfat al lui; și că preotul, care li-a cetit muribunđilor deslegarea, a fost călugérul Nicolae Barna dela mănăstirea din Ciunga.

Barna nostru fusese și el arestat numai pentru-că era frate cu căđutul tribun. Peste 600 de Români au fost arestați și

ținuți în magazinul de bucate, întrebați, neîntrebați, dér scoși nóptea câte 10 — 12 și duși legați la malul Mureșului, unde se aruncă măturăturile de sare și unde, fiind tăiat în ghiață un burduf, fură răsturnați după ce-i împușcară.

Mai sunt destui ómenī bētrānī în vieță, carī ar puté spune teribile casurī de acestea, decă s'ar găsi un tīnēr zelos să vré a-le asculta și pune pe hărtiă, ca să putem proba, că tribunalele revoluționare au fost mult mai barbare, decât cel mai turbat lāncer român, care decă a vătēmat cu vorba, a atacat orī omorīt vre-un Ungur, a făcut'o în bețiă și nu cu calcul rece dela masa verde, ca cultivatorii — în spe — ai Orientului.

Ce să mai ȃicem! Mulți dintre nefecitīi și nesocotiții locuitorī din jurul Aiudului, vėdēnd că Aiudul arde mereu trei ȃile și trei noptī, și nu alėrgă nimenea să-l stingă, nicī eu dala Ciumbrud, nicī colonelul Lozenau dela Mihalt, Bucerdea, nicī vre-o companiă orī douē din Alba-Iulia, au alergat, ca să scóță și scape câte ceva de flacările focului: o masă, un scaun,

o bute, fel de fel de scule și marfă. Toți aceștia au trebuit să plătească cu viața un lucru de 50—60 cr. Er cari au apucat a se refugia la munte séu în satele vecine, stând ascunși care pe unde a putut, venind faima, că au intrat Rușii în țeră, au fost chiămați cu o proclamațiune din partea membrilor tribunalului de sânge, ca să se reîntórcă la vetrele lor, că nu are să li-se întêmplesse nimic. După ce s'au reîntors însé, au fost înzgârdați de sbirii acestor judecători și omoriți în adevér ca nisce câni, cum doresc cei dela „Magyarország“ să fiu tractat eu.

Hei, hei! De ce nu avem și noi Românii transilvanii un baron, care să mérégă la Uióra și la tóte localitățile unde au fost instalate tribunale de sânge, ca să scrie nu una, ci 10 cărți mult mai negre, decât a baronului Kemeny, ca să aibă Europeanii o adevérată oglindă despre cultura cea înaltă a magnaților maghiari și despre „barbaria“ nóstră.

Cu tóte acestea Pogány Georg séu Păgâ-nul dela Clopotiva, după 1860 ajuns comite suprem în comitatul Alba-Iulia, și mai târziu

la Deva ; nu au fost insultat de nici un Român, cum am fost eu acum e anul, în 4 Decembre, de Iuliu Lukacs în camera séu dieta din Pesta, fără ca să se fi aflat vre-o suflare omenéscă, să facă vre-o reflexiune séu să fi fost chiămat la ordine.

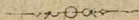
Écă deosebirea între noi și cei mai mulți magnați și scriptori maghiari. Noi modești, ei lăudăroși ; noi drepți, ei din contră ; noi sinceri, ei mincioși. Așa a fost magnații și nemeșii de când lumea. . . . . Acésta a fost, sigur, cauza, de a scris autorul frances Boileau :

*On dit que la noblesse a la vertu pour père
S'il est vrais ses enfants ne lui rassemble guère*

adecă :

Se dice, că nobilimea are de tată virtutea,
Dacă e drept, fiii ei nu-i sémână de loc.

Cu acésta încheiăm răspunsul la „Cartea négră“. Vom continua mai târziu critica cărții lui Szilágyi Farkas: „Nagy-Enyedi pusztulás“.

AD AUS.

Incendiarea și devastarea

Aiudului

ÎN

1849.

Incendiarea și devastarea Aiudului în 1849.

Se dice și spune pretutindenea în țera noastră, că Secuii, séu mai bine primarii și pârgarii óre-cărei comune secuiescî, fiind adus și dat pe mâna lor un om óre-care, care a comis o călcare de lege, numai de cât l'au spânđurat, apoi s'au aședat la masă, ca să-l judece.

Tocmai așa o pățirăm noi, adecă eu și Prodan, preotul gr. cat. din Majina, Vice-prefectul Iancului, cu istoria Aiudului.

Prima dată am fost declarați ambii ca autorii acelui incendiu și desastru, după aceea a rămas să fiă declarat de „Hermanstädter Zeitung“ la mórtea sa numai Prodan ca Herostratul Aiudului) și apoi, după ce-și spălară toți gurile și-și tēmpiră con-

deele în 41 ani, a venit Szilagyi Farkas, popă reformat din Aiud, să declare pozitiv, că nu Prodan, ci Axente e adevăratul Herostrat.

Fiă cum va fi, atâta satisfacțiune și mulțămire avem, că decă nu amândoi, cel puțin unul din doi a fost spânzurat fiind nevinovat, și cei ce l'au spânzurat până a nu cerceta cu de-amăruntul cauza, sunt taxați de Szilagyi de culpeși, mincinoși și clevetitori.

Să cercăm, nu ne vom sci scôte și noi de sub grava osândă, ce ni-e dictată de Szilágyi Farkas în opul său „Nagy-Enyed Posztulása 1849“, tipărit la Vokál János în Aiud la 1891.

Înainte însă de a vedé, ce a scris acest lucéfer al patriotismului maghiar și zelos popă¹⁾ al reformatilor creștini de limba maghiară, română și săsescă. Să scim, că el a fost născut din Cekelaca, părinții săi au fost proprietari nobili, și că el în

---

¹⁾ Scriind în limbagiu curat românesc, ar fi trebuit să ție preot; dér ai noștri numai la ai lor le ție „părinte“, reformații și luteranii sunt „D-nu Popa“.

1849, când a dat năpasta preste Aiud era acolo la bunică-sa.

Avem, decî a face cu un băiat de 15—18 ani, care în nóptea de 8 spre 9 Ianuarie, când s'a început incendiarea Aiudului a fost acolo, și de-atunci până la 1891, în 43 de ani a tot studiat și cules la povești și documente, că se probeze, că nu Prodan, ci Axentie e urđitorul, incendiatorul și devastatorul Aiudului.

Scim toți, că Profetului Moise 'i-au trebuit 40 ani, ca să disciplineze pe conaționalii săi, încureându-i în sus și în jos, în dreapta și în stînga în pustiă, până se pieră cei bătrîni, cari trăiseră în Egipt numai cu cépă și usturoiū — aiū — până să-i scótă ca să reia, să reocupe Chanaanul, care-l părăsiseră ai săi sub comanda lui Iosif, și cu tóte acestea, ei tot mai mănîncă până în ȃiua de astăđi atăta cépă și usturoiū, încât nu pot ședé și petrece cei mai delicați lîngă ei. Și credem că, deși lui Szilagyi Farkas ia trebuit cu 3 ani mai mult ca să compileze și edea istoria incendiarei etc. Aiudului, decăt lui Moise, ca să trecă pe Evrei peste pustie, totuși, precum nu i-a

succes aceluia să desvețe pe ai săi dela folosirea cepei și usturoiului, așa nu i-a succes la popa nostru a arăta cu documente cel puțin cu circumstanțe concludătoare, cine a fost autorul acelu teribil desastru.

Autorul pustiirii Aiudului, spunându-ne la începutul cărții sale celei de 364 pagine octav mare, tipar foarte frumos, că Aiudul s'a înființat (Keletkezet) în secolul al 13-lea în urmarea unei colonisări săsesci, cari au fost în parte mare agricultori și industriari; cum la 1564 s'a ținut la Aiud primul sinod, care a primit reformole făcute de Luther și Calvin și așa a fondat biserica maghiară în Ardeal; cum Bathori Gabor la 1613 a înălțat Aiudul la rang nobiliar, érá Rakotzi II la 1658 a eliberat pe locuitorii de purtarea greutăților publice (Közterhek), ridicându-i la rang de nobili; cum mai încolo Apafi Mihai în 1662 a adus dela Alba-Iulia, și așezat în Aiud colegiul lui Bethlen Gavrilă și cum, după acésta, se așezară mai multe familii pentru crescerea copiilor în Aiud; cum, în fine, acest orașel a crescut mereu și orașanii (polgárok) prin frecarea cu nobilimea s'au

ridicat și cultivat, mai cu sémă după ce se fixă și scaunul episcopatului reformat la Aiud, unde s'a tras și resedința comitatului. Aceste trei institute, adecă colegiul lui Bethlen, scaunul episcopului și al comitatului, au și înfluițat așa de mult, încât Aiudul pe la 1833 ducea prima rolă a ideilor (eszme) lui Secsenyi Istvan. În 1838 s'a înființat Casina, care atunci era a 3-a în totă Transilvania, érá la 1848 puțin lipsia să nu fiă mai bine situată, decât tóte celi-alte.

În Aiud a propus vestitul Kóteles Samuel filozofia, Carol Szász oratoria, jurisprudența și teologia; Aiudul avea tipografiă și móră de hárțiă și era centru elementelor reformatóre în Ardél, așa că la 1848, când află, că patria e în pericol, și tesaurul public gol ¹⁾, nobilimea cu orășenii împreună au sărit într'ajutor și măestrul zidar Jenei Istvan singur a depus pe altarul patriei 12,000 fl. împrumut; din Aiud și din Comitat s'au dat 17,323 fl. bani buni, una

---

¹⁾ Pag. 10 „midön elhangzot hogy a Haza veszedeleme van és az Ország Kincstára üres“ etc.

sută punți de argint, 171 orășani și D-ne jupânese dat'au 760 fl., Cassa orașului 200, o societate (abună sémă a cismarilor. *Aut.*) 100 fl. Afară de acestea, mulți cai și victualii, comitele suprem br. Kemény István dăruî 15 punți de argint.

În primăvara anului 1848 a trimis guvernatorul la Aiud un batalion de Săcui (cari s'au distins la Mihaltz, *Aut.*) dăr aceștia încă în 19 Iulie același an, plecară la câmpul de răsboiu contra Sërbo-Croaților, cari nu-i așteptau cu mânilé góle, (ca Mihălțianii. *Aut.*) În locul acestora venî preste vară o companiă de Carolferdinand, căpitan Novák (Croat maghiarisat. *Aut.*) În 16 Sept.¹⁾ se adunară Olachii la Blașiu și în adunarea, care ținù până în 26, deciseră, că se desfac de guvernul maghiar, că forméză gardă națională deosebită, *că nu dau recruți la Kossuth*, și generalul Schurter, care luà parte în acea adunare, îi asigurà, că vor căpëta 10,000 puscî (ceva mai puține decât căpëtaseră Maghiarii și Sașii cu 6 luni înainte. *Aut.*)

---

¹⁾ Noi scim, că la 14. — *Aut.*

Înainte de acestea în Aiud se organizase garda națională (nemzet-ör), care totă primăvara și preste vară eserciase, pe locul târgului de vite. La această trupă se alătură mai târziu o însemnată parte a nobilimei proprietare. Se mai formase și o gardă frumoasă de călăreți din orășianii aiudani și din nobilii comitatului, mai târziu se formară *corpuri mai mici și de țărani*.

Profesorul Zeik Miklos a format o companie de vânători, din Studenții cei mai aleși, de 80 feciori, cari exersau pe delul Căpâlnii.

Așa erau de însuflețiți, organizați și armați Maghiarii din toate părțile țerei, când am început a ne face noi lănci, de dorul cărora începură a fugi nemeșii dela sate și a-se concentra în Aiud. Așa ne spune popa Szilagyî din propria experiență, că părinții săi, cari locuiau în Cekelaka pe la începutul lui Octomvre 1848, pachetând câte ceva, au plecat cu el împreună la Aiud. Până la Noșlak (Nagylak) au mers în pace, dăr apropiindu-se de hotarul acelei Comune, niscai-vagabunđi („koborlo“) de Români le eșiră în cale, și încercară să le încungiure

căruța, dér tatăl său observând pericolul, ce-i amenința, plesni și porni cei 4 cai în fuga mare, și așa le succese a scăpa din ghiașăle Românilor și a se refugia la Aiud. ¹⁾)

Étă prima minciună, cu care prindem pe un popă calvinesc. Nu a-ți scăpat D-le Szilagy, de lăncile vagabunșilor de români cu fuga celor 4 cai, cum ți-ai închipuit d-ta, ci pentru-că primul ordin, ce am dat eu a fost următoriu :

Frate centurione și frașilor români!

Armele nôte sunt pentru ținerea păcii și a liniscei publice și private, nu pentru turburarea acestora; și se ști, că îndată ce va trăi cineva rău cu arma sa, se va lipsi de aceea.

Drumurile sunt ziua-nóptea slobode pentru fiă-cine, nimenea se nu fiă oprit sau arestat nice ziua nice nóptea, decât va merge omenesce și nu va supăra pe nimenea.

Persóna, casa, proprietatea și averea fiă-cui e sântă și nevătămătă, se nu cuteze a se atinge de dênșă, și fiă-care e dator a o apăra după putință.

¹⁾ „Atyám a veszély látára jó 4 lovát sebesvágatásba inditotta, ez által sikerült körmeik közüľ menekülnünk“ etc. pag. 11.

Pentru aceea sunteți datori a fi cu cea mai mare luare aminte, ca să nu se întem-ple nimica, ce ar călca său cel puțin ar vătămă vre-una dintr'aceste.

Blașiu, 5/17 Oct. 1848.

Al vostru credincios
Ioane Axente Severu m. p.
Prefect Leg. I. prim.

Organ național N. XXII.

Dacă nu ar fi avut, și nu ar fi observat cu punctualitate Românașii mei acest ordin, să fi avut tatăl d-tale 6, său 8 cai la trăsură și nu ar fi scăpat de lancea Româmului, său dacă ar fi chiar sburat, ca paserile ceriului, încă ar fi tras unul din acei „cobîrlăi“ un foc asupra D-vóstră, pentru-că erau instruiți, că la vedete să fiă tot-déuna unul doi cu arme de foc, ca să pótă da semnal, ceea ce de s'ar fi întem-plat, d-ta care te aréți atât de minuțios în scrierea, ce ni-ai dat, nesmintit că ai fi în-semnat, pro majori vestri gloria.

Érá cumcă drumurile au fost libere, și nu a fost cineva împiedecat, său oprit în calea pe care a plecat, o probezi, fără ca să vréi, chiar d-ta scriind la pag. 11: „Az enyedi gálnapi vásár October 1848

„népesebb volt mint valaha: megvelt a „Város menekülökkel“.

Óre toți aceștia au scăpat cu fuga? Dela 5 (17) Sept. când am dat eu ordinul produs mai sus, până la 16 Octomvre sunt trecute 30 de zile, pacea și liniștea publică nu au fost turburate din partea Românilor, numai după ce ai voștri spânzurară pe Simonis și Vas. Papp la Têrgu-Murêșului în 12 Octomvre și pe Baternai în 15 Oct. la Clușiu, a-ți turburat tot voi liniștea spăimântându-vă de urmările acelor spânzurări, nesocotite séu îndeplinite cu calculul de-a ne terorisa, a-ți turburat tot voi, dic, liniștea, alergând ca cei luați de minte, la Aiud, Clușiu, Têrgu-Mureșului, împinși și mânați de mustrarea consciinții care vă spunea, că a-ți păcătuit.

Binevoitorul lector să fiă cu răbdare, să nu se supere, că nu descriem numai decât catastrofa Aiudului, ci pentru publicul cel mare, care nu cunoște istoria și începutul mișcărilor dela 1848 datorî ne credem a atinge unele date și fapte, fără de-a căror cunoșcere nu s'ar înțelege și nu și-ar puté face o ideeă clară de cele ce s'au petrecut mai târziu.

Tot la pag. 11 ne arată Szilagyî, că aiudanii îngrijați de cele ce s'ar puté întâmpla, anume ca nu cumva massa, mulțimea (tömeg) de români, ațîțată de dorul de a răpi și morî, să se arunce asupra Aiudului, au cerut dela comisarul guvernului din Clușiu ajutor, care a și venit la timp, pentru-că în 20 Octomvre Prodan, v.-prefect și comandantul taberei românesce dela Măjina, în vecinătatea Aiudului, ceru în scris, ca orașul să 'i se supună lui, pentru-că de nu se va supune, din mijlocul Cimiteriului, care dominază orașul îl va pustii. (Adecă cred eū că asta e a doua minciună popescă. Prodan va fi pretins numai ca orășanii, gardele cele formate în primăvară etc. să depună armele, cum a avut și el, ca și noi toți prefectii etc. ordin dela comitetul de pacificațiune. Ce să-i faci însă scriitoriului maghiar? el nu pôte merge nicî-odată pe brazdă, ci trebuie să facă în tótă brazda 10 greși).

Inainte de cererea lui Prodan, guvernul maghiar, care sta în acel timp în legătură cu comanda generală ces. reg. din Sibiu, a mijlocit de s'au trimis 2 companii

de milițiã împãrãtescã la Aiud în 19 Oct.,
  r în 21 mai venirã 50 de husari grãni eri
 din scaunul Arieşului cu cãpitanul Baum-
 garten, şi vre-o 420 gardiştii dela Turda şi
 Scaunul Arieşului. Ac estã micã trupã cu
 gardele — pedestre şi cãlãri — dela Aiud,
 dimpreunã cu v enãtorii — (Vadász-csapat) şi
 cu 2 tunuri ataca în 23 Octomvre tab era
 romãnescã dela Mãjina — sub comanda lui
 Prodan — şi fãrã vãrsare desãnge o  mprãş-
 tiã. Atãta scrie popa,  rã eu „protopop“ mai
 adaug, cã trupa cea arãtatã mai sus de
 peste 2000 gardiştii şi militari  mpãrãtesci
 a fãcut şi altã bravurã, a incendiat şi pre-
 fãcut în cenuşã nu numai Mãjina lui Pro-
 dan, ci şi Cacova — altã comunã curat ro-
 mãnescã!  re nu se va fi format din acest
 cas fãrã socotelã şi cu plan de-a terorisa
 idea de r sbunare şi incendiare a Aiud-
 ului?)

Eu nu afirm a a ceva şi las pe popa
 Aiudului, precum şi pe tot binevoitorul lector
 s  credã ce va crede, cum s'a putut, însă
 ca o trupã a a de num rosã să alunge alta
 şi mai num rosã fãrã v rsare de sãnge? Şi
 decã au fugit mocanii lui Prodan ca ie-

purii alungați de ogari, pentru-ce au incendiat ai lui Baumgarten Majina? pentru ce au alergat cale de o oră până la Cacova și au incendiat și prefăcut în cenușă și pe acesta? Până nu ne va da vre-un răspuns clar d-nu Szilágyi, noi vom crede că numai în urma unei rezistențe a Românilor și trântire la pământ a câți-va gardiști, séu hussari alieni, au incendiat aceștia Măjina, și persecutând pe Români cari în fuga lor vor fi mai tras câte un foc au incendiat și Cacova.

După acéastă tristă bravură a treia di, în 25 Octomvre, tot acéastă trupă séu brigadă mă atacă pe mine și pe Todoran la Sâncraiu și Ciunbrud, dér aici nu se mulțămî numai sē ne împrăștie fără vêrsare de sânge, ca pe cei dela Măjina, ci ne omorî 36 de ómenî — cu ei, tribunul Todoran la Bagău — și v.-tribunul Ios. Barna la Sâncraiu, dér nu 300 cum scrie Szilágyi. Ceea ce e a 3-a minciună popéscă, și adevêrul e, că cu cei doi comandanți, căđură numai 36 bărbați neputincioși, cari nu au fost bunî de fugă. Frumos e, însē că trupa maghiară retrăgându-se nu incendiă

Sâncraiu și Ciunbrudul, unde a avut v.-comitele Pogány György și comitele suprem br. Kemény István mică proprietăți, și care le-am fi putut incendia noi, de am fi dorit a fi așa viteji ca ai lui Baumgarten. Cum a petrecut în 28 Octomvre această trupă la Cricău, am vădut la alt loc; destul că după această „lăsare de sânge verde“, Aiudanii avură pace până la 8 Noemvre, când fuga (cea rușinosă și fără părechiă în istorie) la Târgu-Mureșului a celor 8000 ostași maghiari și sēcui, arătându-se generalul împărătesc Gedeon și dând vr'o 10—12 focuri de tunuri, puse capăt în 5 Noemvre și apărării Aiudului.

Până la datul de 8 Noemvre îndată după perderea bătăii dela Cricău sau împrăștiat în Aiud pe strade de mâni necunoscute, tipărituri cari vestea — hirdették — apropiata sfărîmare — koborlását — a Aiudului, dăr militia și orășenii au stat gata de apărare, cu tóte acestea în mare chin și în mare grije și supărare au trăit Aiudenii, deși astfel de faime humoristice era neîntemeiate, totuși de multe ori se bătea, toxinul — trăgea clopotul în o dungă

— și orășenii alerga la collegiu cel gol, la altarul bisericeii și la casele minorităților — calugări papistași — de-și ascundea victualiele de ale mâncărei, așa trecură zilele până la 8 Noemvre când împrăștiându-se ôstea maghiară dela Têrgu - Mureșului o parte se trase în sêcuime, érá alta la Clușiu. Corpul de sêcui dela Ernot ce era să vină în ajutorul Aiudului, grănicerii români îl împrăștiară — szétszorták — și dela Clușiu a venit ordin, că tótă puterea ostășescă din Aiud să se tragă spre aperarea Clușiului. In aceea zi, 8 Noemvre, comandantele Mikes Kelemen și prefectul comitatului br. Kemény István au dat o proclamațiune prin care învita pe locuitori, ca cei ce vor să se mântue, să se alătore la armată, acéstă proclamațiune a venit pre neașteptată; pentru că mai nainte nule era iertăt orășenilor a se depărta, și a-și ascunde câte ceva de téma invasiunei Românilor, a fost clar că guvernul constrîns fiind, a fost nevoit a abdice de apêrarea Aiudului, și a-l lăsa în prada Românilor.

Sălăgénul nostru — așa trebuie că a fost numele moșu-sêu — ne spuse la pag.

10 a „Pustulaşului“, că după ce plecà în 19 Iulie batalionul de sècui spre câmpul de rèsboiu, a venit la Aiud o companià de Carlferdinand cu Novák, érá la pag. 12 ne arată, că până ce mai dura legătura de guvernare cu comanda ganerală din Sibiu, după 20 Octomvre, mai veniră la Aiud 2 compănii de trupe împèrătescî-regescî — Mai încolo ne spune, că după ce brigada lui Baumgarten împrăştià fără vèrsare de sânge lagèrul lui Prodan dela Măjina, cele 2 compănii de soldaţi împèrătescî au fost chiàmate din Aiud la Alba-Iulia — dér că compania comandată de Novák a luat parte la atacul dela Sâncraiu-Ciunbrud, nu ne spune, şi decă Reverenţa Sa în calitate de popă reformat nu e dator a se spovedi şi a spune adevèrul, eu ca creştin adevèrat nu o pot face acèsta, ci cată a spune, că feciorii acelei compănii, aprópe toţi Români, după ce au vèdut cum se petrec lucrurile, a doua òi, în 26 Octomvre, fără scirea şi voia căpitanului Novak şi în contra ameninţarei lui Baumgarten cu gardii, şi tot feliiul de voluntari şi husari ai lui, concentrându-se la locul de quardiă a ora-

şului şi umplându-şi în faţa a tótă lumea puştile sub comanda sergentului - major plecară spre Alba-Iulia, unde şi ajunseră întregi, aşa mi-a spus mie în tómnă anului curent acéstă istoriă la 20 Octomvre în Sióla Ioan Dop cantor şi proprietar în acel loc, care-mi enară ceea ce le vădù cu ochii şi petrecù însuş, fiind unul din feciorii acelei compănii, — şi decă Szilagyi nu vré a ne arăta acésta, nu-l putem inculpa de mincinos, îi vom đice numai, că i-a plăcut a face o săritură ca iepurii, cari cât sunt de amăriţi fac multe asemenea sărituri, ca să le piérdă copoii urma şi se incurce pe vênători. Incă o probă că sângele nu se face apă, sânge românesc era în cei 120 ostaşi, şi ei nu voiau să verse sângele fraţilor lor. Şi dacă iertăm acéstă lipsă de acurateţă şi sinceritate d lui Szilágyi, nu-i putem ierta a patra minciună, spunându-ne la pag. 14 că grănicerii români au împrăştiat, au alungat corpul sécuilor, ce plecaseră dela Agyafaláu pe la Jernot în ajutorul Aiudanilor. ¹⁾

¹⁾ Az Enyed fedezetére sietett székely csapatot, Radnothnál szétszórták az oláh határörök.

G. Barițiu care descrie în părți alese vol. II. pag. 320 pe larg convenirea și ciocnirea cu Zsombori la Târgu-Mureșului și atacul asupra celor 8000 ai lui din partea împărațescilor conduși de generalul Gedeon, ne spune, că acest general detașase la stînga corpului său pe căpitanul Kalchberg cu două escadrone de Cheveaulegers și o companie de Leiningen, acesta fiind linia cea mai depărtată de centru armatei care era în Mirașteu, și ne putînd crede că dela această linie din aripa stîngă a armatei lui Gedeon va fi rătăcit vre-o companie două de grăniceri români, ca să bată și alunge cele 4000 de secui cari plecaseră dela Agyakfalău, și după cum ne arată Vas. Moldovan la pag. 98, prefăcură pînă la 20 Decembrie 100 comune românesce și săsesce în cenușă.

„Secuii, cari se formase în ôste pe „loc, s'au împărțit în patru părți, fiă-care „parte numărînd peste 4000 de ómenî, și „au plecat cătră Reghin, cătră Târgul-Mu- „reșului, cătră Blașiu și cătră Iernut. Pe „unde au pîtruns, au prefăcut sate în ce- „nușe, au comis omoruri și jafuri horibile,

„și numai în regiunea Mureșului au devastat și prefăcut în prav și cenușa 9 sate românesce. Că ce lucruri horende au putut comite acești ómenī, se vede de acolo, că din 18 Octombrie și până în 20 Decembrie, au fost arse și devastate de ei mai mult de 100 comune românesce și săsesci“.

Neputând decī presupune și crede că ar fi rătăcit pe la Iernot grănicerii români, cum rătăceau Vadász și „tyuk“ csapaturile D-vóstră, caută să recunóscem, că pe cele 4000 de sēcui le-au alungat dela Jernot logăranii români conduși de Mikes — fără Rórich — și de v.-prefectul meu Ioan Teslovan (Tacit).

N'are să ne fie rușine D-lor, nicī nouă, nicī vouă, că am fost surprinși, împrăștiați, alungați și bătúți, au fost surprinși mari, vechi și faimoși comandanți în diferite locuri și campanii.

Ce minune decă Baumgarten a surprins în 23 Octomvre pe Prodan la Măjina și pe mine și Todoran în 25 la Sâncraiu și Ciunbrud, și ca un feliu de revangiu ai noștri au surprins în 7 Noemvre pe ai voștri la Acintiș și Jernot.

Românul ȃice, cã nu e pãecat a mãnca — de dulce — dar e pãecat a fura. Erã eu ȃic, cã e mai mare pãecat a minȃi, decãt a fura cãnd furãm pãgubim un singur om sãu o familiã, cãnd minȃim, ãnșelãm pe tãtã lumea și o aducem ãn pericol de a-șã perde nu numai averea, dar și viãȃta, pentru ce sã ne ascundem greșelele ce le-am comis din nescienȃiã și sã ne tot lãudãm, inducãnd pe urmãtorii noștri ãn erãre și stimulanȃdu-i ca mãnne poimãnne, ãmpinșã de gloria nãștrã ãnchipuitã sã ãncãpã sã comitã și ei asemenã erorã. Ehrlich, ȃice Nãmȃul, dauert am lãngstens, și romãnul ȃice: lãcomia, mãnãnã omenia, — sã nu lãcomim D-lor a ne arãta mai marã vitejã de cãt am fost, ca sã nu inducem posteritatea ãn ispitã — și indusã ãn ispitã sã pãȃescã mai mare rușine de cum am pãȃit noi. De ar mai trãã preotãsa dela Cisteiu, a pãrintelui I. Hulea, — fica Protopopului Gherasim dela Acintisiu, va sci spune cu mai multã vãrfã, cum sã petrecurã lucrurile, dër ea a trecut din viãȃtã, cred ãnsã cã au rãmas altele și alȃii, carã de nu vor fi mai fricoșã decãt iepurii mã vor țãne ãn cuvãnt.

Dér lăsând theoriele s3e ne înt3orcem s3e vedem ce s3e mai petrece la Aiud.

Dup3a ce popa nostru ne arat3a cum au plecat și fugit cea mai mare parte a locuitorilor maghiar3i din Aiud — cei 600 rom3ani au stat locului — și nu s'au oprit unii p3an3a la Clușiu; cum 3omenii lui Iancu au cuprins în 11 Noemvre, cu „s3e tr3aieesc3a” Aiudul și au incendiat Vințul, omor3and și 11 locuitor3i, car3i nu vor3a a s3e dep3arta dela casele lor de gr3oza Rom3anilor la pag. 20 ne spune:

„A Ianku t3abor3anak kereszt3ul vonul3asa alkam3aval Enyeden gyikol3as, nem fordult el3o. A t33m3erdek ember sok marh3at 3es m3as n3em3u 3eelmi czikkel em3esztett meg....”

(Cum adec3a aț3i poft3i nic3i s3e nu m3an3ance, proșt3i au fost, c3a nu a beut vr'o 20, 30 buț3i de vin).

Pe c3at e autorul aci de sincer, în espunerea sa pe at3ata s3e pref3ace a nu sci, c3a nu Iancu, ci Moga Iozsi, și nic3i el ci mocanii ce-i comanda el în avangard3a, afl3and în Vinț o mulțime de rom3ani mort3i aruncaț3i de Maghiar3i în nisce grop3i de var și înecaț3i acolo diavolesce, apoi și trupur3i de

ale unor preoți românesci înfierate și ciungărite au incendiat Vinții, căpitanul Gratze a raportat, că nu Români, ci Maghiarii i-a dat foc când se apropiau Români¹⁾. S'a putut și una și alta, decât l'au incendiat Români în excusă orórea ce le-a cășunat aspectul celor omorîți și ciungăriți, aruncați ca niscari cãni în gropi de var; decât l'au incendiat în fugă sēcui din Vinț, ei au făcut acésta ca să opréscă pe Români și să-i țină în loc, ca să nu-i pótă persecuta și desbrăca de tot ce avea, luându-le boii cei frumoși cum nu se mai găsesc în tot Ardélu cu carăle încărcate cu femei, copii etc. etc. etc. E teribilă acésta fugă! să feréscă D-đeu pe următorii noștri de ce nu ne a ferit pe noi!

După ce Iancu, Gratze și Moga s'au reîntors dela Turda cu ómenii cei conduseră până acolo, a venit garda săséscă din Sabeșiu de garnisonă, (acésta însé nu vrea a ni-o spune D-l Szilagyi, ca să nu-și strice pretinia cu șogorii) o spunem însé noi, pe cari ne dóre de pretinia, ce o vedem

---

1) Veđi raportul Iancului pag. 9.

între D-lor! Ce ne spune D-lui, e că pe polgárokát a folyton, jövö, menö szász és oláh — s'ar putea să rămână Români ne onoratî — felkelök gunyolták, piszkolták, fosztogották fenyegették, de nem ölték meg, mit annak tulajdanítani, hogy a novemberi és decemberi napokan rendesen császári katonák is képezték Enyed hely orsége....

Să fiă cu iertare D-le popă, dér asta e 4 séu a 5-a minciună, mă dau legat și lasă mi-se taie capul decă, după depărtarea companii lui Novac până la retragerea lui Vardener în 29—31 Decemvre a mai călcat vre-un picior de soldat împărătesc în Aiud, și mă prind pe capul meu, că după întörcerea Iancului dela Turda a mai trecut vre-un despărțămënt de români fiă și numai 12 feciori cu un decurion prin Aiud. Nu D-lă numai garda săsescă despre care numai țin minte cine a scris, că a venit frații ei din Sabeș și Mediaș de au dus cu carăle averile și mobilele Aiudenilor gardiști și fruntași, cari au fugit cu gr. Mikes și br. Kemeny la Turda și nu s'au oprit până la Clușiu.

Da D-le Szilagyî da, de 3 orî și de o

100 orî da au spart casele, granariile, celariile — pivnițele — au luat, au dus tot ce au aflat în ele ne avînd stăpîni, dar cine? D-ta ȳicî că Sasii și Romîni —  r  eu ȳic că nu, nu, nu. Ci hoții D-le, hoții cari n'au moralitate, și naționalitate, acei hoți, cari au scăpat s u iau eliberat Gratze comandantul glotașilor lui Iancu, ai lui Szentivany dela Or ști , ai lui Solomon din Hașeg, sub conducerea lui Hidv gyi, ai lui Bacile dela Alba-Iulia, ai lui Martianu Popoviciu dela Sabeșiu în număr de 20.000, acei hoți închiși și arestați p n  atunc  de 2, 3, 5 și p te 10, 12 ani,  mpreun ndu-se cu alți hoți pre cari Justiția maghiar  — ca t te justițiile — i-au făcut scăpați după maxima „die grossen Diebe l sst man laufen, und die kleinen sperrt man an“ acesția d-le popă, și d-lor Banfi, Mikes, Kemény, și c ți, Nalașesci, Pog nesci și Kiminesci, ¹⁾ au fost meșterii cari au depr dat casele etc. etc. etc. Aiudanilor fugiți, nu Sasii și Rom ni. Apoi între aceștia

---

¹⁾ Rom ni ȳic „Kiminya  re nu-ș  vor fi luat originea dela Chimin din care facem sup  la betegi etc.

cred, eu, că Maghiarii din Aiud cei rămași acasă lipiți de săraci, cari au știut cine, ce, și unde are, au jucat rola de conducători. În 2 cuvinte, după ce a căzut său picat calu cel frumos la pământ. Ungurii din Aiud cei rămași lipiți și sleiți de săraci cu Sașii cei bogați i-au luat frânele, și elementele, și pielea, apoi au venit Românii de i-au tras potcovele cu dinții.

Nu le scriu și spun eu acestea, le-a spus, și scris însul popa Szilagyi — Farkas dela pag. 20—22, încheind cu: és a közbiedelmen az Enyeden akkor állomásozott szász nemzetörököt amaz emlék szerzésben, általán igen hibásoknak mondja“. „Hiba“ cea mai mare era, că Sașii au deșertat și ales ce a fost mai scump în museu și bibliotecă, decât nu a avut grije și minte Kemény cel sfătos, să le trimetă toate acestea îndată după bravura dela Măjina, Sâncraiu etc. la Clușiu, și aici să adeverește „că în tot răul e și ceva bine“ de nu ar fi scos, dus și înstrăinat Sașii acele prețioase obiecte, le-ar fi aruncat, mai târziu în foc cei ce incendiară mai târziu Aiudul, ne știind

cătă valoare au, așa însă au rămas, și rënd pe rënd vor eși la ivélă.

Cumcă între cei ce sparseră casele, celariile și granariile celor fugiți, au fost și Maghiarii ne spune și D. Szilagyî la pag. 74. „Szégyenérzet miatt piruló arczal jegyezem fel, hogy Enyed vidéke magyar nemzetiségű parasztságának egy tördéke szintén részt vett a gyalázatos munkában. Rabolt és gyújtott, mint az oláhok, sőt fájdalom, adatok vannak kezeim között, melyek hitelesen bizonyítják, hogy találtatott közöttük olyan bestia is, a ki gyilkolt“.

D-sa însă nu cutéză a-și acusa pe poporaniî sêi, ci incusa numai pe cei din giurul Aiudului, apoi una din cele 9 dómne anume: Anica Váradî ne arată lămurit pag. 49 a broșurei nóstre, că capul, séu vêtavul celor dela Benic, carî ar fi omorît pe bêtrâniî, femeile și copii, ce au rămas în viață după lupta dela Cricau, a fost Istrate, și Kerekes Marton, decî D-le Szilagyî, decă Româniî au fost hoți și tâlharî apoi nicî Maghiarii nu au fost cu crucea în sîn. Noi însă și ai noștri o spu-

nem verde, că am comis, omoruri și câte un miserabil s'a întins la bunul altuia — dăr voi, țineți strîns la maxima: și fecistî nega moraliștii susțin; că nu se iertă păcatul, pînă nu se reîntorce furatul, érá eu đic: că nu se póte îndrepta omul pînă nu-și cunósce greșala, prin urmare fiind-că voi nu vreți a recunósce, că a-ți greșit, nu e speranță în vecii vecilor de îndreptare.

Să ne însemnăm bine ce scrie Szilagyi la pag. 21 la care vom mai reveni. „A „Bethlen főiskola gazdag érem-és pénzgyűjteménytára már 1848 November és Decz. hónapjában csaknem teljesen kiürült a „kiürítés munkáját, pedig nagy részben a „helyőrségen lévő szász nemzetörök vitték „véghez“, adecă collectiunea cea bogată de numismatica și bani încă în lunile Nov. și Decembre aprópe tótă a fost golită și încă în cea mai mare parte de gardiști Sași, — sunt ómenî carî afirmă că obiectele cele scumpe ale astronomiei și de fisică bine pachetate au plecat spre fundul — săsesc — szász földre. — Lui Prodan i-a plesnit în cap, ca să aducă pe familiile celor pãrjoliți în Măjina la 23 Octomvre — se-i

așeze cu purcel cu vițel cu capră și toate sdranțele în locuințele rămase goale de cei ce fugiseră la Turda, și collegiu cel mare areformatilor. în locuințele cele galante ale profesorilor! Românii, cari nu erau din Măjina și cari nu se țineau de gardiști prada mereu și sub cuvânt de amicițiã cerea să fiã lăsați să între în grânarie, în celarii și camere, cerând bani împrumut fără obligațiune ca să nu-i mai dea nici odată înapoi. (Veđi pag. 21 din cartea lui Sz.)

Noi credem că cei ce cerea să fiã lăsați în grânarie, Camere și Celării au fost hoții despre cari am vorbit mai nainte, era cei ce au cerut bani împrumut au fost Românii și Ungurii iobagi cari neavând unde-și duce și vinde bucatele, purcei, viței etc., cari îi cumpăra și consuma gardele și orășanii cei fugiți, și având lipsă de sare, opincă, — de care pórtă din grația magnaților și unngurii — și de câte un pieptărel ca să nu piéră de frig, era siliți să ceră bani împrumut. (Ce mai testimoniu de moralitate ne da ilustrul popă fără ca să-i fi trecut prin minte, că-l vom sci prețui după cum se cuvine!)

„Chiar și Prodan a cerut dela unul altul câte o bute de vin „a jovából“ mai cu sémă din celariul Episcopului ref. Antal János vin vechiū escelent din délu Bucerđii, care-i place la măria sa — nagyságos — prefectului“. Bre! da bețiv a trebuit să fiă bietul preot românesc decă a beut el atâtea buți de vin în 60 de ȃile, hei dér veđi că el venea la Aiud din locuința popi reformat dela Feleiud, pe care nu o incendiaseră ai lui Baumgarten în 23 Octomvre, în care locuia regulat, vené ȃic la Aiud cu statul său major — törzskara — prin urmare a putut bea dela unul și dela altul câte o bute afară de cele ale lui Antal!

Stai pe loc domnule popă, și ne spune până mai trăiesci, din cine a fost compus statul-major, a lui Prodan, de care nu poți trăi aprópe nici într'un capitol al cărții D-tale, ai grije să nu mori în păcate, deși reformat mărturisesce-te, séu arată-ne cu limba de mórte numele membrilor ace-lui stat-major! Până să faci însă onorabilitatea ta acésta, află, dela mine, care-s mai competent în materiă — de sărăcie nu stat-major — cumcă nici eu, care am fost mai

bine organizat, decât toți prefectii români, nici Iancu nu am avut polimă de stat-major!

Prodan a avut lângă sine pe un Wagner — fost până la 1848 spițer-apothecar — care nu știu cum a ajuns în lagărul și spinarea sa, știu însă că nici un serviciu și mai puțin de cât acesta nici o onoare nu i-a făcut. Iancu a avut pe căpitanul c. r. Ivanoviciu, eu pe locotenentul Mihai Novac de adlatus până la 20 Ianuarie 1849. Ecă tot statul-major al nostru. Scie-vă D-șeu ce cugetați, ce minte purtați, ce planuri aveți, de nu scrieți lucrurile exact, cum s'au petrecut, ci vă place să le înflați, încurcați și travestiți, ca nici voi înși-vă să nu le mai credeți, de și se dice că cine minte, se mință așa, că chiar „dênsul se cređă de jumătate“. Dêr destul, pentru că mi-se revoltăză tôte simțurile când aud și vêd cele ce propagați cu un zel demn de cause mai bune!

Intr'aceea organizându-se magistratul din nou — după depărtarea din 8 Noembrie — sub presedenția lui Hanc Ioseph, refugiații începură a se reîntorce, pag. 23.

Cum au cutezat a se reîntôrce D-le Szilagyi Farkas, decă dela 8 Noemvre până la 30 Decemvre, când depărtându-se generalul Várdener și gardiștii sași, acest general a încredințat paza securității publice lui Prodan — decă dic în acest timp „folyton fojt a rablás más czimek alat“ — pag. 21.

Unde vă e capul, cum de vă contradiceți la tot pasul?

Destul că întorcerea, celei mai mari părți a refugiaților până la jumătatea lui Decemvre era îndeplinită, și locuitorii a căror case împrejurul castelului fură descoperite ¹⁾ și le acoperiră cu paie, și se aședară în ele așa, că „December közepibe körül a városon a polgári élet némi lendülletett kezdet venni“, așa dér tot nu au fost așa de turbați și ucigători — gyilkos — Românii, cum ne-au arătat mai sus D-l popă Sz. Cum se prinde omul cu vorba lui!?

Intre cei pe cari i-a prins dorul de-a se reîntôrce de sărbătorile Crăciunului acasă

¹⁾ De magistrat înainte de 8 Noemvre de frică, ca nu aprindându-se în urma unei bătăi să ardă și biserica cea mare și frumoasă.

— la Aiud — a fost și familia popii Sz., pe care Eppul cel bătrân, Antal, de împreună cu toate familiile ce erau încortelate în colegiul ref. din Clușiu, le visita în toate zile, și care înainte de plecare le-a rugat: „Ne menyen haza Enyedre leányom, ha már itt van, bár mit is irjanak onnan“ — se vede că în Aiud era raiu pământesc (?) — „az a Város veszélyben forog várja itt kedves fiát Sándor Eleket, vejét Szilágyi Károly, mert ő Bém hadseregével holnap holnap után“ — cât erau de bine informați — „biztoson Kolozsvárra érkeznek, ne tegye ki bizonyos veszedelemnek ön magát, leányok unokait — Sz. Farkas. —

Reflexiunile bătrânului Epp. nu a folosit nimica. — Bunica lui Sz. a voit să vină acasă și a și venit.

Cel mai tânăr din familia Zsigmond Latzi a găsit un cărăuș, care pe 24 Decembrie să-i ducă la Aiud, dér acesta curând a adus căpara ¹⁾ înapoi, dîcînd că de i-ar da 500 fl. tot nu ar merge acum la Aiud. Așa Zsigmond îndată a căutat alt cărăuș

¹⁾ Noi dîcem arvună și arvon, Bănățenii însă primi colloni lui Traian dîc căpara. — *Aut.*

— chirigiu — cu care familia în 22—24 între lăncerii români, cari se întorceau dela Ciucea armați, au plecat spre Aiud, — ce omeni de omeniă a trebuit să fiă acei lănceri, că nu a supărat de loc această onorabilă familie, că de o ar fi supărat numai cu un cuvânt, ar fi scris Sz. cu 2, 3 pagini mai mult și așa ne spune pag. 25: „binye, ve putetz duce“, jól van mehetnek, nem bántot-ták, még ki sem rabolták“. Încă o probă, că Aiudul după 8 Noemvre 1848 nu l'au prădat Români, logărani, ci hoții și tâlharii Români, Maghiari, Sași, Țigani etc. fără deosebire de naționalitate! Aci urmează o caracteristică, ce nu se ține de obiectul nostru, însă pentru publicul, care nu cunoște pe Maghiari numai după nume și din auzite o decopiem din cuvânt în cuvânt, cu o mică oglindă, în care se vadă cetitorii cum sunt Maghiarii. Êtă-o: „Szekeresünk „Tordán leitta magát, amugy isten igazá-ban, s Enyedig. — 2 poște și jumătate „20—22 kilometri — folyton az Istenünket „és a kereszten megfeszített Krisztusunkat „szidta, hogy miért tudott ő olyan koldus „néppel, milyen mi vagyunk; ilyen időben

„— frig 22° — după Sz. 24° — néhány „rongyos, forintokért utra indulni“. Trebuie cuiva mai mult, ca să cunoscă cu cine avem de a trăi și a face noi Românii Ardeleni și Ungurenii, dér ca să o cunoscă tótă lumea, pentru că tótă scie românesce¹⁾ să o traducem: „Cărașul nostru în Turda s'a în'etat în tot înțelesul cuvântului și până la Aiud ne-a înjurat — suduit — de D-șeu, de Cristu cel crucifipt, de ce a putut fi el așa de prost să plece la cale cu niscari calici flămênđi, cum eram noi, pentru niscari flor ni sdrențioși“. „Când am ajuns, „scrie Sz. diminęta jumętate înghețați în „Aiud, Sándor Josef, la care am tras, ne-a „primit cu lacrimi în ochi đicęnd, că faptă „mai neprecugetată un am putut comite, „ca aceea, venind în un asemenea timp la „Aiud, unde vieța omului nicı pentru o órá „nu era sigură“ pag. 25.

Veđi bine că pentru cei ce exerțiaseră tótă vara cu tobele și puștile în tęrgu boilor și pe delu Căpâlnii, și prefăcuseră în

¹⁾ In 1854 când conveniră 3 armate împărătescı în Valachia, sciți cum se înțelegęu gregarii Rusi, Turci și austriaci? în limba româna. — *Aut.*

cenușă Măjina, Cacova, răsturnară la pământ pe Todoran și Barna nu cu 300 Români, cum scrie Sz. ci numai cu 36, cum scim noi. Nu era secura vieța nici pentru o oră, dar cei ce nu era compromiși cu asemenea fapte trăia într'un fel de plăcere, cum am vădut mai sus pag. 24 cu „lendülett“.

A doua zi de Crăciun (unguresc în 26 Dec.) începuse a veni la Aiud soldați austriaci în despărțeminte mai mici, și a treia zi însul Ferdinand Vardéner cu pedestrime, cavalerie și câte-va tunuri.

Miliția mai slăită, mai zdrobită. — kimerült — decât acesta la rari ocațiuni se poate vedé — și tot va frecat cum se cade la Sibiiu, Ocna etc. — s'au întemplat casuri de a picat călărețul mort cu cal cu tot în mijlocul stradelor.

Oștirea asta numai până în 1-a Ian. 1849 rămasă la Aiud, din descuragiul — abaterea — și graba cu care se mișca s'a putut vedé că e debeată, ceea ce a doua zi am și aflat pozitiv, încă și aceea că la Turda a venit trupe unguresci, și ora eliberării Aiudului — de sub domnia împă-

ratului — a sunat, ba se vorbea chiar că trupele maghiare au și plecat dela Turda — paserea mălaiu viséză.

În cele din urmă, după mai multe desilusiuni a început a domni grija și amărăciunea.

A și fost pentru ce, pentru-că împrejurul Aiudului, au început a se aduna Românii din munții cei mai de-aprópe și părțile Mureșului sub conducerea lui Axentie și Prodan, din nou și în mai mari masse.

Ce mai fantasiă! noi adecă, cari am mers la Hoidin în 3 zile prin plóiă și noroiu, și ne-am reîntors odată cu Vardener prin vânt, fortună, ninsóre și în urmă frig de pica cheveaulegerii morți cu cai cu tot pe strade, și cari după astfel de strapație abia apucasem a ne încălđi, întréma și schimba cămeșile de pe noi, cari nu primeam nici un crucer plata, și afară de secul profund nici o zamă, nici o fierătură, ci trăiam numai cu puterea, cu care a înzestrat Mama natură pe Român, — așa curênd să ne fi putut întorce în masse mari de pe Secaș și Têrnava-mare la malurile Mureșului? Pré e bócană D-le Sz.

Despre Prodan și Mocanii lui nu pot dice nimic, pentru-că el după încenușarea Măjinei etc., nu a făcut alta, decât s'a preumblat dela Măjina. — Cu statul său major din condeiuul sec al lui Sz. — la Aiud și a beut mai multe buți de vin cum am vădută că ne arăta Sz. mai sus, — dăr cât despre mine și ai mei dėsfid, nu numai pe Sz., dăr pe tótă suflarea omenescă de a puté proba așa ceva; și asta e a 5 minciună a popii Sz. și ca să se convingă toți cetitorii acestei critice, cât e de ușurel și fără pic de consciință și cunoscință a lucrurilor, se vedem cum ne comunică o proclamațiune ce o ar fi trimis comitetul — de pacificațiune — locuitorilor din părțile Târnavelor și a Mureșiuului.

„D-lui Căpitan Mojsza - Orăștenu“¹⁾.
 Ordinațiunea dela prefect și dela Comitet e următórea: „Tinerilor! — ifjak — adunați-vé în lagăr, plecați împărțiți în trei părți. Mai înteiú plécă numai a treia parte provădută cu cele de lipsă — cu lancea și

---

¹⁾ În Clușiu, Aiud, Sângătin său în ce loc D-lor? *Aut.*

pâne gólă, luată de acasă pentru 5 ȕile — cam la 2 s ptem ni pl c  a doua parte ca să schimbe pe cea dint i ,  i așa  i după alte 2 s ptem ni pl c  a treia parte. Trebuie să se tragă sórte, care desp r am nt să plece mai cur nd, fi i gata, bine imbr ca i  i provisiona i, că nu sci i  ra c nd ve i pleca, s  p te că s rb torile Crăciunului le ve i petrece la vetrele v stre, d r ce,  i cum va fi nu scim. — Căpitanul trebuie să m rg  fără  nt r iare — ?  i un car, care să ducă bagagiul ¹⁾ voi  scrie c nd trebuie să pleca i.

Apoldu de jos ( n comitatul T rnavei mari) 3 Ianuar 1849 (după călindarul nou)

Moisza Jenassia
tribun“.

D c  le-ar fi scris acestea în preot românesc, care p n  la venirea  agunii studia 6 luni, trécă ducă-se! D r să le scrie un popă calvinescu, care p n  a se popi a trebuit să studieze 12 ani  i să nu scie

---

¹⁾ P te că al i prefect i să fi primit asemenea proclama iunii, eu însă nu — apoi car  nu am avut nici unul. — *Aut.*

că Apoldul e lângă Miercurea în comitatul Sibiiului nu al Têrnavei mari e plusquam superficialitate, și de nu am fi cunoscut pe Moise Tanase — nu Ienaszia — cum scrie Sz. și nu am ști „că el a fost original din Apoldul românesc, nu am fi putut înțelege ce ne comunică Sz., care cu acêsta însuși arată că nu a fost exact când a scris la pag. 26, că îndată după ducerea sêu trecerea armatei imperiale s'au adunat Românii de pe munți și jurul Mureșului sub conducerea lui Axentye și Prodan în jurul Aiudului“ etc., și cu proclamațiunea sê bate peste gură, arătând că la 3 Ianuar s'a dat numai ordin de-a se pregăti pentru centralizarea cea mare. Mare e rêtatea unor ômenî!

După ce d-l Sz. ne arăta-se mai sus, că cea mai mare parte a refugiaților, între care și onorabilitatea sa, sê reîntorseseră la Aiud pag. 24. La pag. 27 érá o scrintesce scriind: „mint megelözöleg említettük ¹⁾ „az intelligens osztályhoz tartazo férfiak a „novemberen történt kivonulás után csak

¹⁾ La ce loc, la care pag. Domnule? — *Aut.*

„kevesen tértek visza Enyedre“, și ne arată că Br. Kemény Denes, Zeik și Szász Károly era la Dobrițin, Bánfi Miklós, Kemény István, Antal János Epp — și alți 14 notabili pe care noi nu-i mai arătam cu numele cum face Sz. erau la Clușiu. Era Zeik Josef și Z. Domocos, Intzédi Samu, Sándor Elek, Gyarmati Samuel și alți fruntași ai Aiudului erau în óstea maghiară.

Nici tineret capabil de a purta arme nu era la Aiud în acel timp, prin urmare la timpul catastrofei lipsea din Aiud toți aceia, în cari era concentrată puterea fizică și morală. Apoi era ne mai spune: „Nem igen volt akkor Enyeden más mint már hajlott, éleltkorban lévő férfiak, nők és gyermekek“ pag. 29. Și sciți pentru ce îndrugă asta a 6 minciună? pentru ca să probeze, că cei 4200 locuitori ai Aiudului cu tótă nobilimea din comitatul Albei-Iuliei, care sē refugiase cu ocasiunea târgului din 16 Octomvre 1848, cum vędurăm mai sus, tótă asta mulțime de maghiari înfocați nu a cutezat a se opune și a se apęra de Români, și după ce însul sē rușinează de cele, ce ne spune Sz. exclamă: „Ne itéljeteK, hogy

ne itéltessetek“, nu judecați ca să nu fiți judecați.

După ce a preparat Sz. pe cetitori cu o asemenea fineță tendențioasă, ne mai arată unele calamități familiare, să apucă cu mânecele resfrânte să ne arate cum s'a început catastrofa, și adecă cum Vardener înainte de a pleca din Aiud în noaptea de 31 Decembrie 1848 spre 1-a Ianuar 49 în înțelegere cu Prodan care în acea noapte a dormit în Aiud pentru că altmintre rar se întâmpla ca să facă acesta — de dragu Aiudenilor. — În această noapte — fides penes auctore — a încredințat Vardener paza — felügyelet — Aiudului lui Prodan și au conseris amândoi — cam greu de creșut, că un general austriac se șadă la masă cu un popă românesc îmbrăcat cu cióreci, țundră și căciulă adecă Vardener cu Prodan au conseris 40 de bărbați mai onorabili din oraș, ca a doua zi să-i prindă și ducă arestați la Sibiu, ceea ce cu 20 s'a și întâmplat, apucând ceilalți 20 a se ascunde și lua frunđe 'n buze — cu asta ocașiune Sz. ne arată în notă, că un anume Tanya Ianos, servitorul casinei maghiare

din Aiud, pe care-l cheama și Casino Ianos a condus pe soldații lui Vardener a doua zi pe la casele conșcrișilor ca să-i aresteze. Din asta cauză și fiind că cu ocaziunea devastării Aiudului și el se făcuse tribun — la Sz. se fac, cresc și se înmulțesc tribunii ca bureții în postul Sâmpetrului, toți Țigănoii, cari purta haine albastre sunt tribuni — și prin urmare că tribunul a luat și el parte activă la devastarea Aiudului l'a prins I. Iuhaz căpitanul călăreților în primăveră la Teușiu și ducându-l la Barabanț în tabăra maghiară acolo l'a pușcat, și fiind că primul glonț, care l'a nimerit în corp nu a cășunat mörte, bietul om cu glonțul în corp „tiszta magyar kiejtéssel ekép szolott: instálok még egyet“, adică s'a rugat în curat espresa limbă maghiară să-i mai tragă încă un glonț, — am tradus această notă a lui Sz. ca să vadă fiă cine cum Sz. et Comp. considera pe toți albaștrii și mucoșii de tribuni, cum se omora și împușca ómenii fără cercetare și judecată, și cu câtă presentă de spirit a fost un servitor român în ora omorîrei sale. Eu cred, că de ar fi fost bietul Casino Ianos vino-

vat cu devastarea Aiudului etc. și ar fi furat s'au răpit averea cuiva, el nu s'ar fi ținut prin Teuș în gura lupilor, ci s'ar fi tras și el la munte, unde s'au tras mulți păcătoși fără voiă, cari au comis omoruri și furturi credând, că așa e voiă și porunca împăratului de ceea ce m'am convins însumi, trecând din Ciumbrud în 10 Ianuarie spre Păjida, la Salinele Uiórei, cum se va vedea în memoriile mele. Arătându-ne Sz. cum, și în ce chip au scăpat cei 16-20, orășeni de perchisițiunea lui Tanya și cum au plecat între baionete, cei pe cari au putut pune mâna 19 la număr, soldații împărătesci, Sz. scrie: „Prodan meghitt közül, nem fogták el senkit“, adică dintre ómenii încredințați ai lui Prodan nu au prins pe nici unul. Acéstă circumstanță probéază hotărît ¹⁾ că la compunerea listei de cei ce era să fiă prinși și el a avut parte, — „neki is része volt“ mai nainte ne spusese că lista o făcuse Vardener cu Prodan, și acum ne spune, că

---

¹⁾ Eu deduc hotarul dela francesul hôteur= înălțime, adică vârful délurilor, cari mărginesc proprietățile comunelor.

a avut numai și el parte, ce să credem? Écă ce: Lista cea omînoasă după tótă probabilitatea a făcut'o căpitanul c. r. Gratze, care dela 8 Noemvre 1848 pînă la 31 Decemvre a. a. a stat în Aiud cu gardiștii Sași din Sabeș și ca comandantele pieței — térparancsnok, platz-comando — a avut prea deplină ocasiune a afla și cunósce sufletele și purtările Aiudanilor mult mai exact decît Prodan, care locuia în Feleiud și venea numai din cînd în cînd la Aiud, și cînd venea nu se interesa de ce vorbesc și vor a face ómenii, ci numai își ducea dela unul altul cîte o bute cu vin, nu avem însé ce să facem tóte relele, să aruncă în capul hoșului de păgubaș.

Indată ce au eșit ostașii împěrătescî din Aiud, Prodan cam cu 100 — pár szász emberrel — de ómenî a cuprins Aiudul! É, hei! d'apoi unde e mulțimea de Olahî, carî se adunaseră mai sus, de sub munți și părțile Mureșului sub conducerea — vezérség — lui Axintye și Prodan D-le Sz.? așa dér ea a fost numai în capul D-tale!

Așa acei 100, fiă și 200 de ómenî s'au aședat la capetele stradelor, ca să nu între

și să se depărtese nimenea din oraș — ce minune, că nu s'au apucat să spargă casele, camerile, celariile cum ne arătați mai sus, până erau gardiștii Sași cu Gratze de pază în oraș!

După-ce au ocupat Românii orașul, Prodan a chiămat la sine, (nu a chiămat, ci a poruncit să vină magistratul orașului) — aci ne spune că Prodan a avut două sălașe în Aiud — ca toți hoții — nu ne arată în care sălaș a primit magistratul, noi credem că nu a poruncit Prodan magistratului să mērgă la el, — ci magistratul — de frică bucuros — s'a dus nechiămat și fără poruncă la Prodan, decât Vardener i-a încredințat odată paza orașului și l'a constituit de comandant al pieței. Așa ar fi cursul natural al lucrului. Ei, dér asta ar fi fost prea mare micșorare pentru magistrat și Sz. nevoind a scrie exact a comis a șeptea aberațiune. Fiă cum va fi fost, destul că Prodan s'a prezentat — pe sine, ca comandantele pieței și cu glas apăsător a recomandat magistratului și orașenilor să fiă credincioși împēratului, la care îi juraseră credință — sub comanda lui Iancu-Gratze

în 11 Noemvre încredințându-i că în asemenea cas, nici orașului, nici ostaticilor ce-i luase Vardener nu li-se va întâmpla nici o supărare, adăugând, că în cas contrar, nu stă bun pentru nimic. Să ne însemnăm bine aceste cuvinte fiind-că vom reveni asupra lor.

A mai spus asemenea, Prodan ca să stăruim să înceteze omorurile, ce se comit asupra Românilor la Turda de despărțămintele maghiare, Aiudul acum a fost formal predat Olahilor și s'a putut conta la urmarea catastrofei în totă ora, care, decât a mai întârziat, e de-a se ascrie lui Prodan, căruia Vardener i-a dat înviațiune — utasítás — ca să cruce și apere nenorocitul oraș, pentru care Prodan era óre-cum și moralmente obligat, având în oraș mulți cunoscuți și prietini.

În 1-a Ianuarie 1849 nu s'a ținut serviciu d-đecesc în biserica cea din cetate, ceea ce nu obveni de 400 ani — când cu Tatarii? — singură această împrejurare arată în ce stare a fost atunci Aiudul.

Pe stradele orașului era liniște ca în mormânt — siri csend — ziua și nóptea

despărțămintele — csapat — lui Prodan umblau pe strade fără a supăra — bántani — pe cineva. Patrurile de nópte nu încetară până în ajunul Catastrofei: Furt, rapt — rablás — în acest timp nu s'a întêmpat.

Cu învoirea lui Prodan s'a organisat și o gardă fără arme de orășeni, cu un cuvânt totul părea, că prefectul ia în serios promisiunea, ce a dat magistratului, „că până va fi el comandant al piaței, până atunci Aiudul nu va fi supărat“. Fórte bine! Dér acésta promisiune a fost condiționată de ținerea credinței jurate Impăratului și de reținerea celor dela Turda și de pe Arieș, dela omorîrea și uciderea olahilor — de care popa nostru de și popă, astă dată a uitat. Érá décă n'a uitat nu vrea să ne mai spună, ca cu atâta mai mare putere să ne pótă inculpa!!?

D-l Sz. după ce ne arêta ce liniște și ordine domni în Aiud până la 8 Ianuarie, ne arată cu fală cât de curagióse erau cónele — cismarilor — în acel timp, cum anima ele pe bărbații și fii lor și-i îmbărbăta ca să mérgă să ia parte la sfătuirile ce se țineau în oraș, așa cât: „fordul eló

eset igen gyakran“, adecă s'a întemplat
 fôrte dese casurî, în care D-na casei — házi
 asszony — cu atâta putere reiepta, împingea
 pe Olahii armați, carî le deschidea ușa —
 cerênd mișeii de ei o bucățică de pâne, —
 de nu găsea ușa pe care au întrat¹⁾. Apoi
 sê te mai mirî și sê nu pricepî de cine a
 fost Aiudul incendiat și făcut ruine!?

Da! da! scrie Sz. „Megöriszték női
 büszkeségöket, nem csak a katasztrófát meg-
 előzőt napokan“. Decă au fost așa superbe,
 ceea ce nu sê șade la cismărese; apoi a
 și plătit'o mai rău decăt ângerii din Bibliă,
 carî au voit a sê înălța peste scaunul lui
 Dumneșeu și pe urmă au căduț în fundul
 iadului.

În a doua și a treia ți după anul
 nou, a fost tot liniște, ca în mormênt. În
 Aiud, Prodan însoțit de adjutantul sêu
 Vagner — astă-dată fără törzskar — ambii
 pe cai albi, adecă am greșit, nu însoțit, ci
 urmat de Vagner adecă nici urmat, dér
 petrecut — kíséretében — ca un împêrat —

¹⁾ A ház asszonya oly erélylyel utasította
 ki házából, hogy az az ajtot melyen, betolakodott
 alig találta meg. pag. 34.

venea în toate Țile dela Feleiu, unde avea cortelul său ordinar — Țră am greșit, nu quartir, ci főhadi szálás. De! DȚcă vrea așî bate joc Sz. de noi, sȚ rȚdem și noi un pic de fineȚa sa. Așă-dȚr Pr. petrecut de Vagner veni în toate Țile din Hauptquartir-ul dela Feleiu la Aiud. — Ce mai tȚrparantsnok! ce mai comandant de piaȚă sȚ comande în Aiud și sȚ locuiescă în Feleiu, nu departe, dȚr nu unde comanda și nu e destul atȚta, ci sȚ vină și sȚ tragă la Crișian faur — kovatsmester în Aiud, unde avȚ salașul — dȚr, prăpădit om a trebuit sȚ fiă unul din cești doi popi, unul, care la pag. 32 în nota cu 2 stele ne aratȚ că Pr. a avut la Aiud douȚ salașe unul la Gajzago, și altul la Sebesi și acum îl duce la un brav Român și bun meșter Crișianu, Țră celalalt popă ca un al doilea Monte-Cristo sȚ presentă în toate 3 quartirele rȚnd pe rȚnd „risum teneatis amici“, de asemenea istoricȚ!

SȚ fi scris Sz. devastarea Aiudului înainte de Dumas pe Monte Cristo, Ți-ar veni a crede, cȚ marele poet rȚmanșier al francesilor ș'a împrumutat subiectul dela popa

Sz. al compatrioților noștri. Orî, orî, orî Vardener a constituit pe Prodan comandantul pieței Aiudului, și atunci ar fi trebuit să-l introducă în locul și locuința căpitanului Gratze, orî popa Sz. își bate joc nu numai de un popă Valach prostuți, ci de toți cetitorii săi spunându-le, că de câte-orî venia Prodan la Crisianu „holrendes főhadi szállása volt“, pag. 34, de atâtea orî magistratul orașului și-a ținut de datorie să se presente înaintea lui și să-l binevente. Unde? în căsuța faurului Crisianu! Așa se trăiescî D-le Sz.! Alta mai bôcănă, pag. 35 ne spune, că curînd după cele ce ni-le arătă, că se petrecură în cele 3 zile „csak hamar vészhirek indultak, — faime — nu una — mai multe se răspîndiră din cele mai bune cercuri — karok — române, — ce fel de karok D-le, ale jălerilor Români din Aiud? să răspîndiră adecă faime, că în fine e lucru hotărît, cum că devastarea Aiudului se va întîmpla la Crăciunul Valachilor, — faima a fost mincinosă, dicem noi, deórece faptul s'a întîmplat după Crăciun, — acéstă faimă mai întăiū a pornit din casa preotului gr. cat. Molnar Sándor,

spunând preotésa acestuia în 3, orî 4 Ianuarie lui Kerekes, și Veres Susana în secret — bizalmasan — și cu buna intențiune. Acuși, acuși au început a spune la ureche acésta și Valachii din Aiud — însuși Sz. a auđit ducênd vântul — suttagatni — acésta faimă! Inceput'au a vorbi și Olachii din ținutul Aiudului. Anume Păișian Vasilie din Lopadea românéscă, a cercetat pe Butyka Iosef industriar în Aiud, și i-a ȃis: „Domnii mei — póte dragii — fugiți încotrova, că avem poruncă dela Akszentye ca să pustiim orașul“. D'apoi Costya — rên-dașul lui Sándor Iosef le-a spus chiar în românesce: „dómna drage, pentru D-ȃeu mergecz de aici unde-i puteȃ merge, că Aiudul peste puțină vreme arȃye“. Sz. și de astădată ca și mai sus cu Molnărésa, nu scie în 3, séu în 4 au spus Costya acésta glumă, cum spun multe servitorii cei limbuți și drăcoși.

În 5 séu 6 Ianuarie D-na Varadi Laslo, venind dela Alba-Iulia și trăgênd la Fehérvári Iosef a primit a doua ȃi o scrisóre dela doctorul cameral Intze Mihai din Alba-Iulia scrisóre, în care-i spune, că se se

depărteze din Aiud cu orî-ce preț, pentru că devastarea acestui oraș e hotărîtă și preste câte-va zile va și urma. Pag. 35. Ore dela Axente séu dela Prodan, Balint, Buténu, sê fi aflat Intze, Dr. de medicină, om serios și fôrte vêđut sê fiă aflat lucrul acesta, despre care scrie cu atâta pozitivitate. Notați bine stimați lectori! Că Intze locuia în cetate, adecă în fortăreța Albei, ușă de ușă cu comandantele fortăreței, apoi decă a sciut și scris aceștea Dr. Intze Dómnei Vadadi, solgăbirăița și póte ruda séu amica pentru ce și-a spus Sz. etc. etc. carul în pietrii sê-i facă pe ai sêi și pe toți cei ce vor ceti cartea lui, că eu sunt adevêratul Herostrat? Pare-mi-se numai ca sê-i cumpere frații sêi cartea cu 2 fl., pentru-că sê fi scris adevêrul nu o ar fi luat nicî Hantătarul! ¹⁾ Alta chiar cu córne: pag. 36 ne arată, că reîntorcêndu-se Gányá Iános, cociarul — Vizitiul — lui Tornai Mihály dela Blașiu, unde a fost dus

---

¹⁾ Vadadinénak azt írja, hogy Enyedről meneküljön minden áron, mert ezen Város elpusztítása el van határozva és a pár napra a pusztítás be is fog következni. Pag. 35.

cu bagage de-a oștirii lui Vardener, a început a povesti pe față, că el a vorbit în Blașiu cu prefectul Akszentye, care în 5 Ianuarie i-a spus lui, cum-că peste 3 zile va face séu preface Aiudul în cenușă. „Enyedet három napok multával hamuvá teszem“. Vai de capul meu da ușoră minte crede Sz. că am purtat, dér ce sé-i faci, el nu scie, ce scie, pentru-că în urmă la alt loc scie: Axentye okos ember volt.

Tóte aceste faime aducea pe bieții orășeni la desperațiune, și Prodan a fost adese-ori întrebat și cum sé dice interpelat ca sé le spună, decă sunt adevărate acele faime și el provocându-se la celea ce le spuse Magistratului la 1 Ianuarie, că pe cât timp vor fi credincioși împératului nu vor fi supérați de nimeni, ba ce e mai mult, la o ocasiune s'a jurat nu numai pe onórea lui de prefect, — nu era numai vice-prefect — ci și ca preot, pentru acésta, sărutând pentru mai mare încredere pe presidentul călugărilor minoriți, Viskotzi, care-l întrebase unde s'au stîrnit și de unde au venit acele faime — vom sci mai târziu. — Prodan le-a negat cu buna credință, nesciind că

aceste s'au hotărît în cercurile Olahilor la Blașiu, la care el nu a luat parte, și despre care nu a fost nici încunoscîntat. Perfide a trebuit să fiă cercurile cele nu din Blașiu, ci numai din capul popii Szilagyi Farakas, decă nu a încunoscîntat pe Prodan de hotărîrea, ce au luat. Dér mai mare perfidiă e a scrie aceste după 48 ani fără vre-o mărturiă viuă séu mórtă, fără vre-un document în scris din vre-o gazetă séu scrisóre privată. Să se aducă în mai multe cercuri — karok — românesci o hotărîre așa de teribilă, așa de funestă asupra Aiudului cum a adus óre când senatul roman asupra Cartaginei dicënd Cato: „Ego autem censeo Charthaginem esse delendam“, și în 48 de ani de când s'ar fi adus acea hotărîre numai Sz. singur singurel, care atunci se afla în Aiud, nu în Blașiu, pe lângă tótă prăpastia, ce exista atunci între Aiud și Blașiu, să o pótă afla și să aibă nerușinarea de-a o propaga!

Asta nu e perfidiă, decă o a scris, ci o adevărata infamiă D-le Szilagyi!!! „Es ist nichts so fein gesponen, was nicht kommet an din Sonen“, a scris un poet Ger-

manilor, nu e nimica așa de ascuns ca să nu éasă la lumină. Aserțiunea acésta a fantasii D-tale are lipsă de probe ca să o pótă crede cetitorii. Arată-ni-le decă le ai!? Continuând în aiurările sale Sz. scrie pag. 37: „Prodan în acel timp nu era popular la Români nu se încredea în el, și de aceea i-au și îngropat onorabilitatea curênd“. Bine că a scăpat cu atâta și nu a pățit'o cum era să pățescă br. Kemény István al vostru la Turda, când a scăpat ca prin pene din mânilor vitejilor voștri!

Dér dimpreună cu Sz. se ne continuăm lucrarea: „Acele faime a adus în ȕilele de 4—5 Ianuarie pe toți orășenii în mișcare — mozgásba — în urma cărei s'a hotărît ca toți locuitorii, bărbații mai cu sémă, să părăsescă orașul. A și plecat Veres Balint avocatul în a cărui locuință se luase acea hotărîre cu alți 18 inși în acea ȕi la Turda. Și ómenii lui Prodan nu le-a stat în cale. Ce e mai mult, până la Turda nu i-a supêrat (mămăligarii *Aut.*) de Olachî“. Óre cum de s'a schimbat tréba în 3 ȕile cum de acei Olachî, carî până la 1 Ianuarie ocupaseră orașul și nu lăsa pe ni-

menea să între și să  să — acum i-a lăsat, nu pe unul, ci pe 18 inși? Să le fi dat Prodan pașap rte, nu putem crede, cu at ta mai v rtos nu, că atunci ne-ar spune Szi-lagyi și ac sta cum ne spuse că magistratul alerga la Prodan ca să-și facă onórea de câte-or  venea la Aiud. Prin urmare Sz. s u acum, s u mai înainte a m ncat nes-p lat, a opta  r . D r la obiect:

În acea  i — 5 — după am d  s'a ținut și la casele orașului o adunare mare la care au luat parte și membrii magistratului — s  înțelege fără scirea și prezența T rparantsnokului Prodan. — În ac sta s  hotărî ca a doua  i — 6 — să plece o deputațiune la Turda ca să r ge pe Baronul Englofstein, Colonelul honveđilor, s  sisteze omorurile ce le comitea aceștia contra Olachilor, pentru că de nu, — Aiudul va cădea jertfă m niei — boszu — Valachilor și pe cei 19 ostatică pe cari i-au luat în 1 Ianuarie cătanele  mp r tesc   i vor ucide. Ac sta a fost înțelegerea publică,  ns  cea secretă și adev rat  a fost, ca să r ge pe Czetz Colonelul de honveđi s  vină să m ntuiesc  Aiudul, în care domnea „siri csend“ liniște

ca în mormânt. Mulțămim D-le Sz. de această descoperire nu că noi nu o am fi cunoscut până acum, ci pentru că nu o puteam scrie cu documente la mână. De deputați au fost aleși Horváth István notarul orașului, profesorul Vajna Antal, Basa Mihály, Zoltán János, și Lukáts Agoston. Tot în 5 Ianuarie a ținut ședință și sfetnicii Bisericei reformate, hotărînd ca să ducă archiva și prețioasele vase etc. de lipsă pentru rugăciunea D-lui la Biserica luth. și să le încredă sufleterului Keul István.

La deputații aleși mai sus, s'a înădit a doua ȳi mai mulți orășeni 20—25 de inși, pe lângă cele 2 căruțe ce fusese tocmitte pentru deputați s'a mai prezentat vr'o 5—6, în tot căruțul — séu cum ȳic unii căruță — au luat loc, 3—4 ómeni înarmați cu arme precum avea ei atuncı. ¹⁾ Unde era atuncı comandantul pieței, prăpăditul de Prodan? „Fără cea mai mică pedecă“, cei din Bucurescı ar scrie, fără a-le pune cine-va bețe în róte 6 vorbe în loc de una

¹⁾ Három négy ember foglalt helyet fegyverkezve olyan fegyverekkel a milyen nekünk akor volt. Pag. 38.

și bună — au ajuns la Turda în nedubiósa speranță de-a căpěta oștire maghiară, ómenii lui Prodan nu au împiedecat nici astă dată pe acești alergători precum nu împiedecară nici consultările lor — nu Țeu eu că Prodan bea la vin din butóiele, ce le cărase dela unii alții din Aiud!! — difficile est satiram non scribere — greu mi-e și mie a scrie atâtea adevăruri propagate de Sz. dér caută a fi esact. Czesz a primit fórte bine pe Aiudaní, dér le-a răspuns: 'Mí pare fórte réu, dér nu vė pot ajuta, avėnd ordin dela Bem sė nu mė mișc din Turda. ¹⁾ Eu cred, că sė fi mers acea deputațiune la colonelul August în Alba-Iulia și sė fi arėtat grija și frica ce cuprinsese pe Aiudaní, nu s'ar fi întors nemăngăiați, eh, dér afară de Horváth și Zoltan ceilalți odată 18 cu Veres, și acum 20—25 cu deputațiunea nu s'au mai întors, ci alergând la Clușiu au dat petițiune prin br. Kemény István la comisarul Beöthy a cărei resoluțiune negătivă s'a primit numai în 9 Ianuarie, când ardea orașul, — mare minune, cum a putut veni și

---

¹⁾ Igen sajnálom az enyediket etc. pag. 39.

trece posta cu acea rezoluțiune la Aiud, când acesta ardea și era peste 20,000 și doue-șeci mii de Olachî pe toate stradele lui, cum ne spune tot Sz. pag. 49.

Ah D-le Sz. decă ar fi fost atunci în oraș 20,000 Olachî pe stradele Aiudului nu ar fi putut fi dusă primită și conservată acea rezoluțiune până acum, érá decă așa ceva e cu neputință, atunci afirmarea D tale de 20,000 ca și a lui Kemény István din „Cartea cea négră“, cu 30,000 Valachî la Cerbu contra lui Hatvani sunt pure fantasi și D-Vóstră nu vă dați séma de cele ce scrieți, care om cu mintea întrégă cunoscând locul cel strîmt dintre Abrud și Cerbu — precum și cele 4 strade principale ale Aiudului va putea crede, că sė fi fost colo 30,000 și aici 20,000 ómenî, cari sė se pótă mișca, umbla și bate, pune séu a se feri de foc fără sė se pârjoléscă (?!!!) și calce unii pe alții, fiind învingători, érnú învinși și persecutați. — Precum alta-i strălucirea sórelui și alta a lunii, așa una e, ce spunem și scriem noi, și alte multe de toate și mărunte sunt cele ce le îndrugăți voi. — Precum o fiéră sălbatecă, vedēndu-se încun-

giurată de toate părțile — Aiudul era deschis și liber de toate părțile proba cei 18 ce pleacă la Turda cu Veres în 5 și deputațiunea cu cei 20—25 în 6 Ianuarie — cercă totul ca să scape. Așa au cercat Aiudanii și la Czetz și la Beöthy și la Prodan lingușindu-l, pag. 40, pe care în timp normal nu l'ar fi crestat niminea, una însă nu a făcut adecă, „să cêră grația dela Akszentye“¹⁾ destul de rău, de o ar fi cerut, o ar fi și avut, cum au avut'o Turdenii în 2 rënduri. Câți-va dintre cei ce se duseseră la Turda au cercat în 7 Ianuarie toate mijlocele ca să ajute Aiudului — ca să dea ocaziune la incendiat, ȕic eu.

În adevăr au adunat 70—80 arme de foc, și vr'o 25—30 de inși între cari Dezső Mozsi, Dezső Ferentz, Todor Miklos, Nagy Zsiga, pachetând — armele — a plecat în 7 în direcțiunea Aiudului.

Scopul lor a fost ca armele să le contrabandeze — csempezék în Aiud, să le împartă la orășeni — enyedi polgárok — și așa să formeze o mică gardă națională.

---

¹⁾ Hogy a kegyelmet Akszentyétől kérje.

Dér acest plan nu le-a succes, pentru că Axentye a plecat cu tabăra sa în acésta di la Blașiu, și între Vințul de sus și Aiud au âmbat pe drumul țerei tarî despărțăminte de Olachî.¹⁾ Stai să ne înțelegem nițel D-le Sz. Deputațiunea cu cei 20, 25 a plecat dela Aiud în 6 Ianuarie, cei ce a rămas în Turda au adunat — öszeszedték — cele 70 - 80 arme de foc în 7 Ianuarie. Pare că ar fi cam greu a aduna în o singură di de iernă, care e numai de 9, 10 ore 70—80 de arme, ale pacheta și a și veni cu ele la Aiud, pare că ar fi fost prea din sémă fără, ca ómenii cu care ași fi plecat eu în 7 Ianuarie din Blașiu să ajungă în acea di de iernă să âmble pe drumul țerei între Aiud și Vinț, 42—45 kilometrii depărtare de Blașiu și victoria, ce ne spune Sz., că au raportat'o Olachî la păraul dintre Mirislău și Lopadea română, deși destul de frumósă și onoratóre pentru ai noștri, nu mi-o pot ascrie și număra la ale mele; luăm cu tóte aceste act de tóte câte ni-le arată

¹⁾ Enyed közvetlen közelibe s a Felvintz és Enyed között vezető országút környékén erős kémelő csapatok járattak. Pag. 40.

d-l Sz. la pag. 40 a cărții d-sale și le vom combina cu cele ce vor urma, fiind aceste mărturisiri foarte prețioase și decidente în cauza, ce o contraversăm.

Arătându-ne Sz., că caravana ce a plecat în 7 Ianuarie cu cele 70—80 arme de foc, a fost întâmpinată la părăul Mirislăului de ómenii lui Axintye, — cari în acea ți erau în Blașiu — nu unde visază Sz. și spunându-ne, că din acea caravană numai 2 cară se putură străcura la Aiud, apucând celelalte fuga spre Turda, ne spune, — ca să mă facă pe mine de minciună — că asta a fost ultima încercare, ca Aiudul să se pótă apóra cu arme. Vom vedea la locul seu, că nu.

Dela pag. 40 — 42 d-l Sz. ne arată cât de triști erau Aiudenii cum nu dormeau tótă nóptea, cum își ascundeau ce avea mai de preț prin grajduri și celarii, cum stăteau cu legăturile de haină a mâna, ca în cas de lipsă să pótă fugi, cum unii mișei spăriau lumea strigând nóptea: „că arde“ — tüz van — cât era de rău, că servitorii maghiari se duseră la satele lor, érá cei de român nu voiau să se angajeze, și cei ce

să tocmiséră nu stăteau peste nópte la casele Domnilor și depărtându-se séra reveneau dimineța beți. Și în urmă că și în 7 Ianuarie s'au dus 6 bărbați din Aiud încungiurând drumul — pe care venea cele 70 — 80 de arme — și era ocupat de ómenii lui Ak-sentye! — aci Sz. s'ar părea exact, decă ar fi adevărat că ómenii cu care aș fi plecat eu în 7 Ianuarie tot în acea ți din Blașiu, în care au plecat cei 6 din Aiud ar fi putut sbura să li-se pună în cale și să-i siléscă a merge pe căli lăturișe (?!) Ce mai mînte de óm și scriitor! Dér, ne tređim la 8 Ianuarie a doua ți de Crăciunul românesc ¹⁾. Să pare că pe Sz. până la 1891 când a tipărit Nagy Enyed Pusztulása nu l'a părăsit spaima și frica să nu scie ca popă, că Crăciunul românesc cade la 6, a doua ți la 7, și numai a treia ți la 8 Ianuarie. Acésta ți — scrie Sz. o putem asēmăna cu turburarea albinelor de a căror coșniță să atinge o mână alénă. Mai iute decăt un fulger a apărut pe la 8 óre dimineța Nemes Iuvon fiul preotului gr. cat.

¹⁾ A görög keletiek Karácson második nap pag. 42.

din Hopârta și Groza Istrátýe ¹⁾ tribunii, sub a căror conducere sta 20 de ómení de ai lui Akszentýe armați cu puști și lănci pe cari după port (costum) s'au cunoscut, că nu sunt de ai lui Prodan, dér din tabăra lui Axentýe ²⁾, dér decă vor fi fost din a lui Munzatt, de pe la Cricău, Benic locul nasterii lui Istraty, care după 1849 fú arestat ³⁾, cum va fi? Pentru că și Români din sus și din jos de Aiud pórtă țundre sure — ca și ai lui Axentie cei din cóce de Mureș, și numai mocanii albe. Acei ómení ai lui Akszentýe a stat câte-va minute în piață și au întreat de primar și magistru de cortele al orașului, neașteptând însé venirea acestora ⁴⁾ și despărțindu-se în 4 părți, plecară de-odată pe cele 4 strade

¹⁾ Decă e adevăr acésta, atunci aceștia a fost trimiși de airea. Istraty e din Benic nu a fost tribunul meu și Nemeș fú numai căpitan. — *Aut.*

²⁾ Să scie, că toți locuitorii munților din jurul Abrudului, aurarii, pórtă țundre scurte, și albe, érá cei dela țera séu câmpia sure și negre lungi.

³⁾ Veđi pag. broș. 49.

⁴⁾ Era frig de 22 gr. nu putură aștepta până să se dichisescă aceia. — *Aut.*

principale ale oraşului şi începură încortelarea, luând pe lângă sine ómenī din oraş care-i conducé¹⁾. Vădēnd orăşenii acésta s'au spăriat şi au hotărīt să plece cu toţii la Turda, dér Henric Viskotzi presidentul călugărilor minoriţi s'a pus în calea lor şi i-a rugat să nu se ducă.

La pag. 44 érá să încurcă rău popa nostru, pentru-că pe de o parte ne arată că cu tótă stăruinţa lui Viskotzi, totuşi vr'o 15—20 inşi au plecat pe căli lăturişé la Turda, fiind-că drumul ţării îl ţineau Tribunii lui Akszentye sub inspectiune „mert Axentye tribunyai a Tordára vivő ország utat felügyelet alatt tartották — şi îndată după aceste scrie: Cătră séră soseşte dela Turda Malnasi Josef cu vr'o 8 orăşenī 10 lângă sine, între carī era Kerekes Samu şi Veres cu 2 căruţe, carī dela Turda până aprópe de Aiud la Mureşul mort pe hotarul Aiudului a venit nesupéraţi. — Apoi bine D-le Sz. unde au fost tribunii lui Axentye de nu i-au oprit în drum? Ce mai galimatias ai mai scris!

¹⁾ Ce ómenī cum se cade au fost acei tribunī ai lui Sz. să fi fost ai mei ar fi început cu puşcături. — *Aut.*

La Mureşul mort însă le iasă acestor 2 căruţe cu 8—10 orăşeni niscari tribuni înainte şi oprindu-i le cer puşca, pravul de puşcă şi sabia, — dăr neaflând de aceste la prima căruţă îi dau — tribunii — drumul, în a 2 căruţă însă află tribunii arme, dăr nu-i supără — nem bántatták — ci le dic mergeţi acasă, „de séră vin 9000 Olachî în oraşul vostru, daţi-le sălaş şi de mâncare“. — Din acésta poveste, care Sz. o scóte din notiţele lui Malnasi se vede, că tribunii lui Axentye au fost ómenî prea cum se cade, gardiştii, honvedii, Sécuii şi toţi ónkentesii maghiari nu a dat, nu a întélnit Român armat se nu-l împuşte de loc, şi pe loc, şi totuşî noi suntem taxaţi de barbari, sângeroşî, incendiatori etc. şi ei de vitejî!

În 8 Ianuarie chiar şi Sz. trimis de bunica sa a âmblat de câte-va orî prin piaţă, a văduţ şi el pe tribuni cu căciulî negre de miel şi cu săbii, cari băteau cós-tele cailor, dăr Olachî nu a văduţ — oláhokát nem láttam — pag. 45—46, pentru-că așa crede Sz. cum că tréba încortelării a luat'ó dela un timp înainte magistrul de cortel — szállás-mestere — care până séra

a și terminat, — și despărțământul ce venise la 8 ore dimineața s'a dus pe la amiazi la Ciurbrud la cortelul principal — főhadiszállás — pentru că Prodan i-au reieptat — visza utasított. — Ânger din cer se scobore pe pământ, și nu ar putea scote din toate aceste ce e adevăr, și ce e născocire, fantasmă, minciună! Cei ce vor fi văduți vre-odată cum se bate și se sbate pescele scos din apă și pus pe uscat, pot să-și facă o idee de toate câte le spune Sz., era cei ce nu au văduți pești vii pe uscat, nu vor pricepe nici-odată cele scrise de Sz. Și unora și altora vă voi arăta eu adevărul mai târziu. Acum să mai vedem cum le mai îndrugă bietul Sz.

Intr'aceea Prodan venind pe la 9 ore la Aiud, magistratul felicitându-l l'a rugat ca să întrevină la Axentye să nu vină la Aiud cu marea sa de ómeni, care cu totă probabilitatea vor preda, vor incendia și vor omorî pe orășeni, ceea ce Prodan a și promis, arătându-le că Axentye nu are drept a trece și lucra în prefectura lui, și că Românii au mari interese de Aiud pentru că în Aiud își vând, ce au de vândut,

și cumpăra cele ce au de cumpărat, după care asecurare, sutașii orașului au înscințat pe locuitori să fiă odihniți, că nu vor fi supărați de loc. Probabil, scrie Sz., că Prodan a scris lui Axentye ca să nu trecă cu tabăra sa la Aiud, pentru că el nu va suferi asta. Aci se svîrcolesce rău Sz. să afle ore scris'a Prodan lui Ax. séu ba — și eu 'l asigurerez pe onóre, că nu mi-a scris.

Destul — continuă popa — că séra pe când încortelarea ómenilor lui Axentye trebuia să fiă îndeplinită, vine dela Ax. o scrisóre de cuprinsul următor: „Domnule! Cei 6000 ómení, cari ar fi trebit să vină la Aiud, de-ocamdată rămân în satele vecine, prin urmare frații Aiudani nu au pentru ce aștepta. Xeverus Axenti praefec“.

Décă un popă reformat dela Aiud, pe care-l înalță și ridică până la al 3-lea Cer cu cultura și civilisațiunea ai săi, e așa de mărginit în cunoscințele sale, și așa de ușurel în scriptele sale, încât — ca și Kemény în Samuel Bálinth — nicí numele unui conducător — vezér — despre care afirmă și scrie 366 pagine mari ca să-l pótă declara de incendiar și ucigaș, — décă, đic, un popă

dela un centru de cultură maghiară nu cunosce, nu a vădut acea scrisóre de mâna mea, scrisă cum am vădut la proclamațiunea din 5/17 Septemvre, apoi ce ideia să ne facem? Ce să mai ñicem? Cum să mai înțelegem povestile lui? „Xeverus“ de ce nu „Severus“? Pentru ce nu cutezați a sta față, și a căuta în ochii lui — că dóră nu vă va mânca de vii! Canibalu și maghiarofagu de el!!!?

Scrisórea lui Ax. pag. 47 a venit séra după 6 óre și primarul Hank, care-l așteptase dela 4 óre ca să-l priméscă și bineven-teze la capétul orașului, vedénd că nu vine, îndată a dat prin sutași de scire orășeni-lor despre acésta, ca să fiă odihniți. Și magis-tratul cu fruntașii a mulțămit lui Prodan pen-tru că a mijlocit acesta, de care lucru Prodan s'a bucurat și i-a primit cu bună voință. Până să se întempe acestea cocónele fierbeau, fri-geau, ca să aibă cu ce ospéta pe sárantocii, ordinarii de óspeți — hitvány. — Unele din ele și-au procurat haine românesci, ca în cele din urmă să-și mântuie viața cum vor putea. Bărbații ridicau stéguri negre-galbine și albe — în locul celor tricolóre pe cari

le văduseră căpitanul Ioan Neagoi și vice-tribunul Ioan Hulea după amiadî. Alții năvălea asupra lui Prodan ca să le dea scrisori de „salvus conductus“. Acestea însă nu plătiră o cépă degerată înaintea ómenilor lui Ax., cari cu puține excepțiuni au lovit în cap pe cei ce le aveau.

În acea dî despre séra a sosit — bevonult -- în oraș statul major a lui Prodan dela Feleiud, un ciopor negru de popî. Între ei au fost prefectul Butyan și preotul din Roșia Simon Balint, în care era o inimă crâncenă ca și a lui Ax. Pe timpul cât țînù cina a urmat mari consultațiuni în cortelul lui Prodan, apoi s'au preumblat — pe un frig de 22 grade nóptea (? *Aut.*) — în strada Vártzég în sus și jos. Ce vor fi desbătut nu se scie, dér se póte presupune din o esclamațiune a lui Prodan, care a dis'ó în casa Crișianului: „Bater de nu ași fi născut!“

Numérul locuitorilor fără collegiscî îl putem pune sigur la 5000, între aceștia 4200 Maghiari, 200 Sași și 600 Olachî. Din numărul de 4200 al Maghiarilor, cari erau înrudiți, încuscriți și de o tendință politică cu Sașii, ca la 6—800 de locuitori ai Aiu-

dului, unii erau în armata maghiară alții refugiați, dăr lipsa acestora o suplinea nemeșii fugiți acolo din Comitat, sigur, 300 la număr. Taberele ce stăteau sub conducerea lui Ax. și Prodan se pot socoti cam la 16000 pag. 49. În 8 Ianuarie cam la 3900, 4000 de ómenī nearmatī — fegyvertelen ember — au isbit în Aiud necomputând pe Olachii din loc, cari le-au servit de conducători, dascăli — növelték — fost'au destule lucruri de furat și de cărat cu tóte că cele 2 compani de gardă săsesci, și garda Olahă românescă, — care nu a exsitat numai în capul cel gol a lui Sz. — în Noemvre și Decemvre cele mai prețioase mobile le-au fost decimat — dijmuit -- binișor — keményen. —

Cumcă mai tóte câte le înșira Sz. până la acest punct, sunt luate din vânt, și cumcă omul cu mintea întrégă nu va crede nicī odată, ca se fi venit Buteanu din Zarand cu ómenii lui rău îmbrăcați, cari cutriera tót ățera umblând cu spete de țesut, pânza în spate, etc. Să fi venit în un ger de 20, 22 grade cale de 140—150 chilometrii, cât e dela Baia de Crișiu până în Aiud. Nu cu trupe regulate, ci cu glotași,

carî mergeau în lagăr numai de bună voiă și fără plată și se facă acésta în sêrbătorile cele mai plăcute ale Crăciunului, nu pôte se o crédă nici popa Sz., care a scris așa ceva după informațiunea sodalilor lui Crișianu, carî au servit la masă, și carî nu au avut de unde cunósce pe Buteanu. Érá cu Balint e și mai bócană. Ca se plece dela Roșia de munte în ajunul Crăciunului, se-și părăsescă biserica și credincioșii sêi, carî la astfel de sêrbători nu vin cu mâna gólă la sânta Biserică, ci aduc și ei ca și cei 3 Crai: aur, smirnă, tămâie, presçurî, colaci — nu cosonaci — și alte daruri pentru preoți și cântăreți și se facă 114 kilometrii, neavênd ordin dela comanda generală séu comitetul de pacifi-cațiune, éráși numai ómenî fanaticî o vor crede, carî una vêd și alta cred, una sciu și alta scriu, cum cer interesele lor.

Și decă au făcut acești zeloși prefectî ai Românilor cu — séu fără ómenii, cei conducea atâta amar de cale pe un ger de 20, 24 grade, cum serie Sz. că era; cum de nu s'au repeđit din Aiud până la Ciumbrud, — fôhadi salașul lui Axentie, ca se-l vadă

pe acesta, care fiind la centru, avea în mâ-
nile sale toate firele mișcărilor de trupe
impăratesci, kossuthiane și românesci? Să-l
vadă, să-i spună și lui între 4 ochi, ce a
consultat și determinat ei la cina și masa,
ce le-o dete faurul Crișianu. Da, da, și să
afle dela acesta cum mai merg și stau lu-
crurile în țără, neputându-le sci și cunosce
ei acestea în crepăturile munților la Roșia
și Baia de Criș! Hei d-le Szilágyi puțin
și rău cunoscî d-ta ómenii și apucăturile
lor! In timpul de plină pace, încă ar fi
alergat cei 2 prefecti, ca se vadă pe colle-
gul lor la Ciumbrud, depărtare de $\frac{1}{2}$ óra,
în loc de-a se preâmbra în sus și în jos
pe Vártzégutza!

C a t a s t r o f a .

Fiind poporațiunea încunosciințată prin
sutașii orașului, că óstea lui Axentie nu
vine la Aiud, partea cea mai mare scăpată
de marile îngrijiri aștepta o nópte liniștită,
în care se se odihnescă de nesomnul înde-
lungat. Mulți s'au și desbrăcat, ceea ce de

mult nu făcuseră, și s'au culcat. Au fost însă și de aceia, cari nu s'au liniștit nici în urma scirilor primite din partea sutașilor. Aceștia s'au retras peste noapte parte în mănăstirea minoriților parte la popa luteran Stefan Keul, la Ioan Răduț, un comerciant român onest, alții au alergat la locuințele Sașilor mai cunoscuți.

Deoarece se credeau în mai mare securitate la casele minoriților, și având încrederea în stărițul mănăstirii Viskoczy acolo s'au retras cei mai mulți. Indată după 8 ore seara era liniște în oraș. Pe strade abia puteai vedea câte un om. Noptea era foarte senină, der grozav de frig (24 R.) Zăpada cea albă marea cu lucirea ei, lumina lunii, cu un cuvânt noptea din 9 Ianuarie 1894 era atât de luminosă, încât puteai cunoște omul chiar și din depărtare. Chiar și împrejurarea acesta a fost spre nenorocirea Aiudenilor. Pe când locuitorii orașului se liniștiseră în noptea cea fatală, și Prodan ținea sfat cu statul său major, magistratul orașului a dat o cină în onoarea d-lui Prodan și a statului său major pe spesele orașului în locuința faurului Crișan. La această

cină au luat parte următorii: I. Hank jude, Stefan Horvath notar, Viskoczy starițiul, Petru Ianosi avocat, Vasilie Kodra și Vasilie Nák; cești doi din urmă plugari de rënd. Din provincie erau următorii: Simion Prodan prefect, Simeon Balint protopresbiter din Roșia, Vasilie Tuhotu preot în Galda, Nicolae Crișan preot în Sântimbru, Ioan Crișan, preot în Giomál, Petru Cosma tot preot, Dumitru Cacuetelu oficer în statul major și prefectul Buteanu de o inimă mai blândă.

Decursul acestei cinii Markovică, ca martor ocular, ni-l povesteste în următorul mod: Cina dată în onórea lui Prodan, s'a început de timpuriu. Atâția au participat, încât n'aveau toți loc la mesele întinse, așa că, cei ce erau gata cu mâncarea se scula, că se făcă loc altor noi veniți, era ca un târg. Óspeții într'una veniau și mergeau. Câte un grup se retrăgea în câte un colț al odăilor, unde se consfătuia în ascuns. De-odată se auđi din mai multe părți următórea întrebare: „Aici e d-l Acsente?“ la carí cuvinte Prodan și mulți alți s'au sculat dela masă, au eșit afară, unde au

rămas mai mult timp, probabil s'au sfătuit.

Axentie n'a intrat în locuința lui Crișan, de aceea cu ocazia acésta nici nu l'am văđut. După ce reîntorcându-se aceia, cari alergară înaintea lui Acsente conversația la mese a devenit mai vióie. Cu mare sgomot strigau să trăiască nația română, protopopul Balint și alți! Prodan era tótă sêra neliniștit și deprimat. Domnii din Aiud într'una îl rugau, să nu lase, să se întemple vr'un necaz, la ce el și alții Români au răspuns încurajându-i, să nu se témă. Cina s'a terminat curênd. Domnii din oraș și cea mai mare parte a óspeților s'au depărtat cam pe la 10 óre, numai Prodan și cu vr'o câți-va inși rămaseră la masă bând liniștit.

Pe când decurgea sfătuirea căpeteniilor valachilor pe atunci Prodan a ocupat capêtul uliței Sânt-craifului cu străjii, provăđute cu arme mai tari ca de obicei, pe lângă aceea a dispus ca din o parte a taberei sale postate la Feleud, să se retragă în Aiud vr'o câte-va sute de ómenî, cari asemenea erau provăđuți cu arme; pe aceș-

tia i-a postat în curtea cârciumei Sisak din fața cuartirului lui.

Pe când decurgeau acestea, locuitorii Aiudului dormeau. La capătul străzii Sâncraii se aușiau cam pe la 8 óre mai întâi o convorbire vióie și imediat după aceea câte-va împușcături. Straja lui Prodan, care era postată acolo respinsese vr'o câți-va ómenii înarmați aparținători de tabăra lui Axentie, — pe cari îi conduse tribunul Salca și cari cu tot prețul voiau să între în oraș.

Acest fapt a fost începutul catastrofei. Ómenii lui Axentie, cari fură respinși se retraseră la Ciumbrud și încunosciințară pe conducătorul lor despre cele întemplate. Acesta aușind acestea dete îndată îndrumări, se tragă clopotele în Ciumbrud și Sâncraii se dee alarm și se adune lagărul pe ghiata Mureșului.

Tot în acelaș timp a trimis cursori călăreți în comunele Hopârta, Ciugud, Băgău și Lapădea-ung. se alarmeze și aceea parte a taberei, care era postată acolo ca și aceștia imediat se plece la cuartirul general la Ciumbrud.

În urma acestei îndrumări răsunau clopotele în comunele învecinate, sunau tobele și Românii înarmați alérgă la locul destinat cu o larmă infernală. Natural, că ómenii din Ciumbrud și Sâncraiu s'au adunat mai în grabă și s'au aședat pe ghița Mureșului — așa cum s'a putut — deórece aceste comune au fost mai aprópe de destinatul loc al adunării.

După-ce i-s'a raportat comandantului, că cea mai mare parte a taberei s'a adunat, Acsentie a apărut înaintea taberei pe un cal mare murg, a spus pe scurt cele întemplate la capétul Aiudului, după aceea a pus, să jure tabăra, că cu orí-ce preț va intra în oraș.

Caracteristică i procedura acelei părți a taberei lui Axentie, care se 'află în Lopadea-ung. Acéstă aripă a taberei constătătoare cam din 2000—3000 de ómení pe cari îi conducea un óre care fost soldat din ținutul Blașiului, încă a plecat la mieđul nopței din Lapade cătră Ciumbrud, în urma poruncei primite din partea comandantului suprem. Până ce au ajuns la comuna Băgău, Aiudul ardea deja. Védënd

omenosul conducător, că Aiudul arde, a înțeles îndată, că pentru ce au fost comandați oamenii de sub comanda sa la Ciumbud. I-a ținut în loc și în scurte cuvinte le-a spus ce-i așteptă decât vor merge mai departe, după aceea declară, că el nu va merge mai departe, pentru că nu-l lasă inima să ia parte la un fapt așa de mârșav, cine are voie poate merge, el însă se reîntorce la Lopade. Acest onest om și cu el toți ceilalți s'au reîntors la postul lor și n'au luat parte în noaptea primă la faptul sângeros, îndeplinit cu devastarea Aiudului.

Mare pagubă, că nu pot indica numele acelui într'avăr uman om, nu pentru că nici acela, care mi-a comunicat acest caz pătrunzător, nu mi-l'a putut numi. În decurs de 42 de ani îi s'a șters din memorie numele acelui om.

Așa-dér Axentie a jurat pe oamenii săi, că cu orî-ce preț vor intra în Aiud.

O procedură acésta unică și caracteristică naturei lui Axentie.

El a prevădut ceva, ce eventual l'ar pute împedeca în ducerea îndeplinire a planului său de predilecțiune, „pustiirea Aiud-

dului". De rezistența din partea Aiudului n'aveu să se témă, căci dór acest oraș într'atâta era în ghiarele a celor două tabere, cari să aflau în înmediata apropiere a lui, în cât din partea acésta n'avea să se témă de nici o opunere seriósă. E vedit că a cugetat la alte pedeci.

Numai două au putut fi pedecile acelea, una, că ómenii săi, redeșteptându-se în inima lor în ultimul moment simțul cel bun amortit, vor denega la capétul Aiudului ascultarea și că nu-și vor băga capul în munca cea murdară, a unei pustiiri atât de mari.

Acésta servesce spre onórea óstei lui Axentie, că conducătorul ei a putut să presupună posibilitatea acestui fapt. Cu drept cuvânt a și putut presupune acésta.

Țéranul român n'a fost atunci și nici ađi nu e, sedus de neconscientiósii săi conducători, a fost ațâțat la un rėsboiú civil nimicitor contra națiunei maghiare. Cea-laltă, mai verosimilă și mai seriósă pedecă a vedit'o Axentie — în Prodan.

E evident, că Prodan mai târđiu nu a fost de acord cu acea nisuința, că Aiu-

dul cu orī-ce preț sē fiă nimicit, și că 4000 de locuitorī maghiarī, nearmați și nevino-vați sē fiă uciși. Nicī fața de aceea nu mai incapa îndoială cum s'a decis Prodan sē nu lase óstea lui Axentie, sē între în Aiud, abstragēnd dela promisiile repețite, ce li-s'a făcut Aiudenilor în privința acēsta nicī pentru aceea, pentru că întreg țērmul drept al Mureșului, așa și Aiudul în timpul dispozițiunilor comandai generale din Sibiiu stătea sub comanda lui Prodan. Așa dér Axentie, care era comandant peste țērmul stâng al Mureșului n'avea nimic ce căuta în Aiud. Deórece cu tóte acestea voia sē se vāre în Aiud, a călcat în sfera de activitate a lui Prodan, o procedură, care cu drept cuvēnt a trebuit sē supere pe acest om, decă avea numai atât simț cât un grăunte de mac, ceea ce Axentie însuși a recunoscut, că Aiudul era sub comanda lui Prodan, fiind-că era situat pe teritoriul acela, care era sub comanda lui.

Am convingerea firmă, că Prodan — decă ar fi depins numai dela el, — n'ar fi lăsat tabăra lui Acsente sē între în 8 Ianuarie în Aiud. Căcī strajele lui aședate în

capătul stradei Sâncraiu, după cum mai înainte vădурăm a-și respins cu arme una din avangardele taberei lui Acsente, ér din Feleiud a tras în Aiud o cétă puternic înarmată, ca acésta, sê-i stea în tot momentul la dispozițiune și decă e de lipsă la un cas de forțare, séu la o opozițiă cu armele sê pótă răspunde.

Dér acésta în 8 Ianuarie n'a mai putut'o face. Tabăra, care era sub comanda lui acum numai depindea de el. Nu într'atâta, ca pe vorbele lui sê se angajeze serios la o respingere a óstei lui Acsente dela porțile Aiudului.

In contra lui Prodan, în momentele din urmă s'a pornit o agitațiune seriósă chiar în propria sa tabără. Așa sê esplica multele consultări, ce s'au ținut în 8 Ianuarie cătră séră în locuința lui Prodan. Așa se esplică, ca și Simion Balint, protopop de mare valóre, cu tóte că erau sêrbătorile Crăciunului a ostenit dela Roșia în ținuturile Aiudului, ceea ce de sigur, că nu s'a întêmplat ca se influințeze în acel sens asupra lui Prodan, ca sê nu apere Aiudul. Protopopul Balint n'a fost un ast-

fel de om. El a crescut în școlă lui Acsente; s'a ținut de această școlă — nu e adevărat. —

Așa se explica supărarea neobicinuită a lui Prodan, ce se putea observa la el în 7 și 8 Ianuarie. Vădând cursele, ce se țeș contra lui — și că agitatorii în orele din urmă îi smâncesc din mână acele mijloce cu cari ar putea apăra Aiudul în contra lui Acsente, a putut fi cauza, că în casa unui dintre cei mai intimi ómenī ai săi, onorabilul Nicolae Crișan se esprime cu un dureros suspin următoarele: „Mai bine nu aș fi născut“.

Afară de aceea Prodan nu era omul acela, care se fi avut destul curagiū și putere morală, ca între împrejurări esttraordinaire să pótă lua o resoluțiune esttraordinară, séu să încerce ceva esttraordinar; ci din contră, era un ast-fel de om, care ușor se frângea sub greutatea piedecilor, om, pe care-l răpescce și-l duce cu sine ori-ce curent. Să cugetăm pe lângă aceste încă și aceea, că acest nefericit și de tot nedisciplinat om era conducătorul unei horde setóse de pradă și ațitate contra némului maghiar și că ast-fel de om nici

nu avea de loc voiã sã între pentru Aiud într'o luptã cu arme contra fraților sãi români!

Axente de sigur sciea, cã mai mulți chiar dintre ómenii lui Prodan au influințat asupra lui în defavorul Aiudului. Lucrul acesta nu s'a pornit și nici n'a decurs fără scirea lui.

Dér aceea nu a știut'o de sigur, cã Prodan în momente decisive nu sã va îmbãrbãta și nu-i va opune rezistență în capëtul Aiudului, ca ast-fel ómenii lui la vederea acestora de nou sã se sparie și într'un mod rușinos de nou sã o ia la sã-nëtósa.

Aceste a fost causele, cã Axente și-a pus óstea sa pe ghiãța Mureșului sã jure contra Aiudului.

Fãrã de acestea întréga procedurã a lui ar fi fost o procedurã de comediant, — da, da, de ar fi procedat cum scrii D-ta. — Dér Axente atunci hotãrît n'a fãcut comediã! (nota autorului.)

Dupã ce tabëra romãnã aședatã pe ghiãța Mureșului s'a obligat la provocarea comandantului sãu, cu jurãmânt, cã va în-

tra cu orî ce preț în Aiud, în șirurile aceleia se auđi: „Dómnne ajută!“ După acestea tumultul sêlbătăcit, în parte mare pe lângă conducerea tribunilor preoți și învêțători a plecat spre Aiud.

Axente n'a venit cu ei. El a rēmas în Ciumbrud la cuartirul general. — Și-a spălat mânia ca Pilat — ba își spála piciorul ce il strucise calul. — Precum năvălesc valurile murdare ale unui rîu, ce a eșit din alvia sa și a sfărîmat zăgazurile, așa a năvălit acēstă mulțime de ómenî dinspre Ciumbrud în timp de nópte în contra nefericitului oraș, care sedus și liniștit prin promisiunile cele viclene ale conducătorului — Aksente, —

După ce óstea a ajuns în capêtul uliței Sâncraifului, aci s'a despărțit în două. O parte, și anume cea mai mare, grosul taberei a pornit pe drum spre drépta și prin dosul grădinei „Váradi“, unde de present sê află gara, spre nord a năvălit în oraș pe după „móra din jos“ încât s'a putut fără sgomot și l'a atacat din partea acēsta.

Cealaltă parte mergea pe strada Sân-

craiului, asemenea fără sgomot. Străjele lui Prodan, vădând, că se apropie întreaga tabără a lui Axente, își părăsiră locul de pază. Au dispărut, dăr unde, nu se scie. Probabil, că le-a luat tumultul cu sine. Atacătorii într'atâta s'a ferit — încă până acum — de a face sgomot, încât Românii, cari locuiesc în capetul stradii Sâncraiului au observat numai după scârțăitul încălțămintelor cum năvălesce pe stradă o însemnată cătă de ómenī spre centrul orașului.

Când grosul atacătorilor a ajuns în partea spre nord dela Alszeg — numele unei strade — a aprins o zidire în vecinătatea morei din mijloc.

Asta a fost prima aprindere.

După aceea se începură tot în această parte a orașului împușcăturile, spargerea porților, jăfuirile și urletele; țipetele îngrozitoare ale celor atacați, vaetele; cu un cuvânt o larmă atât de infernală, la auđul căreia îngheța sângele în om.

Se începù o dărîmare atât de teribilă o vërsare de sânge, de care nu s'a mai pomenit în patria nóstră de pe timpul Tatarilor.

După focul din Alszeg a urmat altul în strada Sâncraifului, după acestea aprinderea caselor lui Grünfeld și Czinege de ași din magyar utca.

Acestea s'a întâmplat noaptea la orele 11. — În centrul orașului pericolul l'au observat mai de timpuriu cei cari s'au fost strîns în mănăstirea minoriților.

Martori oculari, dintre cei cari au fost acolo și trăesc și ași, ast-fel predau lucru:

Deja în orele de sêră s'au adunat în residență atâți ómeni, încât nu mai aveau loc. Ast-fel unii dintre bărbați au fost siliți a sta alternativ pe coridorul cel închis — la temperatura de 24⁰ —

Aici se mișcau, conversau și observau drumul despre Ciumbrud. Cu ceva înainte de 10 ore s'a auđit din partea acêsta în tăcerea nopței un sgomot neobicinuit. N'a fost aceea nici împușcături, nici zberături, ci altceva, un sgomot închis, adânc și neobicinuit. — Zuraitul căruțelor ce veneau dela Turda. — Se consolau unii pe alții, ca tabăra română din Ciumbrud face vr'o mișcare — noaptea la 24⁰ ger — pe teritorul orașului nu-i nici un pericol. Despre teme-

rile lor nici n'a încunosciințat pe cei din odăi, nevoind a-i intimida și mai mult pe cei spăriați.

Acest sgomot neobicinuit și curios a durat vr'o 10—15 minute — până a intrat în curțile lor cei dela Turda. — Nóptea la 11 óre s'a descărcat vr'o câte-va puscă în Alszeg. După acésta a urmat tot acolo larmă și strigăte. Nimeni nu s'a mai îndoit, că nu-i pericol în oraș, despre care a însciințat îndată pe preoți și între ei pe președintele Viskoczy.

Până când au eșit preoții afară, în Alszeg ardea deja.

Vedënd Viskolzy acestea fuge, pe scară în jos și se depărtă din mănăstire. Unde și pentru ce s'a depărtat, n'a știut atunci nime, nici n'a întrebat, pentru că la vederea focului și la auđul sgomotului s'a iscat o mare vâlmășală ș'o teribilă panică. Cine a putut ajunge mai curënd la clopotele bisericeii le-a tras, se se deștepte locuitorii și se scape. După vr'o câte-va minute veniau deja cei ce fugeau din piață spre curtea mănăstirei. Puterea atacului era în Magyarutca. — Strada ce duce spre

Clușiu. — Acéastă stradă cu câte-va minute după iscarea tumultului și a pericolului s'a împlut în tótă estinderea ei cu ómenī strigătorī și pușcați. Mai mare decât strigătul și împușcăturile a fost aceea, ce a causat zângănitul ferestrilor și bubuitul porților.

Auđind ómenii acest sgomot horibil, sar din pat, cei ce s'au deșteptat mai de timpuriu tređesc pe cei carī durmiau mai adânc; iau cu ei cele mai prețioase averi ale lor și ca și când ș'ar fi pierdut firea fug prin odăi încóce și încolo. Unii nu-și găsesec hainele, pe carī cu mare îngrijire le-a pus în apropierea lor, când s'au culcat, cu tóte ca acelea erau lângă ei. Mulți lăsându-și hainele de iernă, îmbrăcați în vre-o zdranță séu, chiar și fără aceea, es din locuințele lor și decă cumva nu-i împedeca ceva, fug cătră pădurī. In învălmășela aceea teribilă sē pierd memrii familiei unii de alții, și séu nu se mai revéd séu sē întâlnesc numai după lungi și ne-spuse suferințe și lipse în vre-un colț al țerei. Unii abia sē depărta câți-va pași de locuința lor și tâlharii și dau năvală în ea. Alții fug fără rost pe strada, care era deja

plină cu Valachii înarmați. Pe acești nenorociți îndată-i pușcă séu îi străpung cu lănci, séu îi omórá cu săcuri, cu furcóe, séu cu măciuci. Pe care-l pușcau era fericit, că nu se chinuia; dér aceia, pe cari îi străpungeau cu lăncile séu îi omorau cu măciuci, trăgeau de mórte dîle întregi între nespuse chinuri. Mulți sunt loviți de dambla de frică, cad și mor la moment, pe alții îi apucă nevoile, femei împovorate nasc înainte de vreme în locuri ascunse séu pe zăpada cea înghețată.

Pe mulți bărbați și femei i-a desbrăcat mai de tot și după aceea i-a silit între risete sălbaticе, ca goi cum erau să fugă, să scape. Au fugit și au scăpat și așa.

În nóptea primă a catastrofei incendiul nu s'a răspândit încă în orașul întreg. Au avut atacatorii atâta minte ca să goléscă întâi casele, granariile și grajdurile și numai după aceea, să aprindă edificiile. Nicî chiar uciderea n'a luat mari dimensiuni în primele óre ale atacului. Mare a fost însă frica și amețiala. Toți Aiudenii cugetau la sórtea cea tristă a Maghiarilor din Zlatna și póla Munților. Să temeau, nu

cumva să se repețescă acele înfiorătoare lucruri, cari s'au întemplat acolo. Faptul acesta a stârnit în inimile atacaților ne-spūsă frică și încurcătură.

*

După ce am vădut cum a descris Szilágyi Farkas, popă, reformat și om bătrân incendiarea și devastarea Aiudului, cum acel om ușurel, mă inculpă pre mine fără nici un documant scris—, fără a vrea a cunoșce crescerea mea morală și ideile sănătoșe esprimate și publicate în circulariu d-to 5/17 Sept. 48 înainte, de fuga tatălui sēu la Aiud produsă la pag. 190 acestei scrieri și tôte acestea fără a-și lua ostenēla de a urma faptele mele până la 1891, când își tipări cartea „pustulașului“, fără a voi — a mă urmări la Blașiu, în munți, în Cenade, Alba-Iulia, Orestia, Sibiiu, Cricău și a cunoșce faptele mele înainte și după catastrofă, mă denunță, mă declară: de „autorul acelei Catastrofe“.

Ei, bine D-le Szilágyi! D-lor baroni și toți câți credeți și scrieți acesta! Ce

interes, ce motiv? ce plan? aş fi putut avé ca se urdesc şi să îndeplinesc acésta? Tóte D-lor, în natură au mersul, cursul, şi causa lor, scim pentru ce e lumină şi întunerec, pentru-ce e cald şi rece, pentru-ce sunt ڊile lungi şi scurte, scim că până şi copilul ڧéranului care şade pre vétra casei, şi face turn din tulei desbrăcaţi de bombele de cucuruz, care-l sfarmă tatăl-séu scim ڊic şi vedem că şi acel copil de 2, 3 anî are un plan în lucrarea sa, şi acel plan e: ca sculându-sé în picióre, după ce a terminat turnul, şi luând un altu tuleu în mână şi aruncându-l séu svêrtindu-l pre acesta asupra turnului, se bucura vèđénd cât e el de meşter şi câtă putere are de a strica în secundă, ce a zidit óre întregi! o copilă de 2, 3 anî, are o papusiă, o înbrăca, o peptenă, o desbrăca, o culca, o legăna, o scólă, ér o înbrăca, o bate, o trânteste etc. tóte au causa, motivul, planul lor, ea, ca şi fratele ei, sé deprinde la lucru îşi caută distragere, şi mişcându-se lucrând, sângele circuléză în vinele ei şi nu se îngraşă, ca sé tot dórmă. Apói dacă şi copiii, séu jocurile copiilor au causa, mo-

tivul, și planul lor, ce cauză? ce îndemn? ce plan am trebuit să am eu, ca să dau cui-va ordin să incendieze Aiudul? Părinții, frații, moși de strămoșii mei, nu au fost în brazda Domnilor, ca aceștia să-i fi bătut, maltratată, său asuprit în o formă óre-care? Eu am studiat în Blașiu, și Sibiiu, nu am avut vre-o cértă vre-o neplăcere cu colegii mei, din potrivă am fost frate de cruce cu Szentivany, Menosagi, Farkas etc.

Ordin, cum ar vré să crédă unii, dela generalii și comandantii înpěrătesci, nu am avut, și desfid pre toți scriitorii și politiciii magyarî, de a putea proba cu argumente, și documente așa de fine ca să pótă trece prin urechile acului, că eu, că noi toți prefectii, tribunii, comitetul, am fi fost conduși, cumpěrați, de „Camerilă“, adecă cum? Eu, și de împreună cu mine 11 Clericî spăriați și desgustați de moralul, și purtarea Epplui Lemeny, a rectorului Raș cu Anica sa, a Cipariului, cu fata Ghiulaóei, a căroră vieță scandalósă ajunsese a fi cãntată pre strade și afișată pre pãreți: „Ghiulaóea și Anica. — Mută sfatul la Vlădica“.

Noi cei 12 carii în urma continuărei,

și deciderii proceselor contra Rectorelui și Epplui în 1846 de împreună cu profesorii: Barnuțiu, Boer, și Moldvai, ne-am pierdut cariera, pentru care ne pregătiserăm 13—14 ani, și profesorii, cari erau dați pe mâna județului criminal, — de curte, de cancelaria Transilvaniei, să ne fi demis a ne face instrumentele acelei curți? acelei Camerile? Un Barnuțiu, un Boer, instrument? Un Iancu copil de om putred de bogat să se fi bucurat de o punguliță de galbeni, dați de Camerila, care pôte să fie tot ce vrâi, numai darnică nu! Rău ne-ați studiat, și mai rău ne judecați, dér tot omul judecă pre altul după sine. Voi credeți că și noi ne întorcem mantaua din cotro suflă vântul, ca voi și ai Camerilei, astăzi Andrasi e spânzurat în efigiă, mâne e ministru unguresc, și poimâne ministru împărătesc!

Nu suntem așa de elastici domnilor! Avem altă fire, cu dauna și perderea noastră, suntem „constantî”. Nicî eu, nicî Brad, nicî Martianu, nu am voit a priimi dela Br. Vay în 16 Octob. 1848 câte 10000 fl. ca să dăm drumul celor 7—8000 de ómenî carii se aflau atunci în Blașiu sub conducerea

noastră, nice Nicolae Solomon, altă 1000 cu care l'a îmbiat Bem! Un singur bărbat care însă nu fusese neoș de ai noștri — și-a schimbat politica în 20 ani de 3 ori. Noi toți ceilalți, cu Barnuțiu și Șiuluț în frunte, am trăit și mai trăim fără a se pute apropia vre-o camerilă de noi.

Astăzi séu mâne, să vină Carol cu curcanii și ostașii lui, care — ȃdice-se — au făcut așa bună impresiune, și bucuriă mare Impăratului-Rege și Principele nostru, se vré cuprinde și uni Transilvania noastră cu România lui, noi am protesta, și de am avé putere ne am și bate în contra lui, tocmai cum am protestat în 15 Maiú 1848 la Blașiu, și în urmă ne-am bătut în contra uniunii vóstre!

Așa am fost și suntem noi bătrânii! Tinerii au progresat, ei cer mai mult, ei vor federațiune, ei vor ca Banatul și părțile quondam numite „adnexae“ să se unescă cu Transilvania. Să le ajute D-ȃeu lor, ȃcă nu ne-a ajutat nouă, carii am creȃut, că Transilvania e menită dela natură, să fie părete despărȃitor, între România, Ungaria și Austria, séu Rusia, care va domni peste

Bucovina, da, părete despărțitor în tocmai cum e Elveția între Italia, Franția și Marea Germanilor. Așa cu 3 națiuni, 3 limbi și 6 confesiuni toate egal și ca ochiu cu ochiu asemenea îndreptățite.

Și acum d-le Szilagyi, după ce cred a fi demonstrat, că eu nu am putut avea nici o cauză, nici un motiv, îndemn său ordin pentru a incendia Aiudul, după ce voi toți, cu încenușarea Cacovei, Măjinei și a 100 alte comune. După ce ați culcat la pământ doi tribunți cu 36 Românași la Sâncraiu și Ciunbrud, după ce ați spânzurat la Jernot 36 Români, la Tergu Mureșului alți 2 tribunți, la Clușiu un prefect și un protopop bătrân de 60—70 ani și încă un protopop a cărui fiu era mare maghiaron Turc — archiviariul lui Lemeny, care scria și coresponda cu popii și protopopii români în limba maghiară, cum vom arăta la memorii. — După ce însele cocóne și jupânesele vóstre au împins, și bruscat, pe nerușinații Olachî, carii le deschidea ușile, de nu au vădut pe unde au intrat; după ce ați călcat jurământul de fidelitate, ce ați depus în două rânduri în mânilor căpi-

tanului Gratze și generalul Vardener, după ce ați audīt în 8 zile de-a rēndul, și v'a scris Dr. Intze espres dela Alba-Iulia, că Aiudul are să se pustiască, după ce ați înbētat și pus paravan la ochii lui Prodan, de v'a lāsāt să formați o gardă fără arme. După ce ați plecat la Turda în 3 rēnduri „armați care cu ce aveți pag. 38“. După ce v'ați reīntors dela Turda, în 2 rēnduri 20—25 inși armați prima dată cu 70—80 puști.

Altă-dată cu 2 cară unul fără, și altul cu arme. După ce se concentrase la Aiud 3900—4000 ómenī nearmați, pag. 49 dicit d-ta — érá eu sciu, că toți aveau în străiți câte un pistolași, și fiind că d-ta nu ne spunī de unde au venit cum au eșit din pāmēnt acei 3900—4000 de ómenī, și dacā nu scii, să ne spui, crede-vei, ce-ți voiu spune eu, care voiu și proba spusele mele?

Ei bine, acele 3900—4000 pe carī eu îi reduce la 3—400 erau Romāni, Ungurī și Țigani fugiți de furia cu care începueră frații, consāngenii d-tale, a spānzura, a ucide pe toți Romānii carī nu aveau ochi bunī în capul lor, și destul moral ca

să nu fi dus dela curțile domnesci părăsite de domnii lor câte o rotă de car, un fier de plug, o săcură, o cósă, vre-un vițel, purcel și alte obiecte de acestea, seu ce e și mai nostim, să nu le fi cumpărat cu bani bunți dela curtenii, servitorii domnilor, carii se aflau în óstea lui Kossuth, sub comanda lui Mikes, Banffi, Teleki, Katona, Tzetz și a humanului Bem, care însuși spăriându-se de cele ce auđia și vedea că se petreceau în jurul său, a dat proclamațiunea ddto Clușiu, 27 Decemvre 1848*) care interđise (opri) aspru acele spânzurări, și omorări fără a le putea împiedeca de tot.

Acești nenorociți, acei ușurei, cari au cumpărat obiecte de furat au fost cele 3900—4000 ai d-tale seu 3—400 ale mele, cari fugiseră, cum am arătat, după ce Tzetz venise la Turda și Bem alergând și scoțând pe Urban la Bucovina, se întorcea triumfătoriu la Têrgu Murășului, vedându-se luați între 2 focuri luând lumea în cap, au alergat, au fugit fără cap seu fără plan, și s'au oprit în cârciumele cele multe din

*) Veđi: Okmánytár az 1848—1849 Kővári Laszló, etc. Pesten Rath Mór 1861.

Aiud, unde tot a cincea casă e cârciumă. Aceștia au trebuit să circuleze în 7 și 8 Ianuarie pe drumul Vinț—Aiud aceștia a trebuit să se împotrivescă celor 10 care încărcate cu 70—80 arme de foc, cari veniau dela Turda, și din cari numai 2 au străbătut la Aiud, éra celelalte s'au reîntors înapoi, pag. 40.

Pentru că eu și ai mei, am făcut, ca bună creștină, ziua de Crăciun pe la casele noastre, a doua zi de Crăciun ne-am concentrat la Blașiu și a treia zi, în 8 Ianuarie am plecat la Aiud.

În raportul, ce l'am dat eu despre operațiunile mele prima dată comandantului forțăreței Alba-Iulia, mai târziu împăratului, obvine cu adevărat data plecării noastre, 5 Ianuarie, adică în ajunul Crăciunului românesc. Acastă dată însă nu e esactă, ci copiatorul raportului meu a greșit, copiind 5 în loc de 8, ceea ce cred eu, că d-nul Dr. Major avocat în Lugos, d-nii Benjamin Fülep, I. Strajianu și Filea din Blașiu precum și alți bētrâni români și maghiari din Petreni, Beția și Lapadea ungar. ar putea rectifica lucru, care d-nul Szilagyi avēnd soți și co-

legi popi reformați în câteși trele comune, l-ar putea îndeplini mai ușor decât mine, și alții.

Acest dat de 5 a trebuit să inducă în eróre pe Szilagyî, când scrie că între 7—8 circula ómenii lui Axentie între Vinți și Aiud și că în nóptea de 7 și 8 Ianuarie, tot ómenii și tribunii mei, atacară între Mirislău și Lopadea rom. precum, și la Mureșul mort pe cei ce veneau cu arme dela Turda.

Domnul Szilágyi cu mult mai ambițios și mai nesincer, decât se vrea a spune lectorilor săi, că s'au servit în descrierea incendiărei Aiudului de raportul meu, dar cei ce vor ceti și combina bine aceste 2 scrieri se vor convinge pe deplin de ceea ce afirm eu, atâta numai că Szilagyî în loc de a spune că cei veniți cu arme dela Turda, s'au opus și ciocnit cu căpitanii mei Niculița Spalnaceanu și Salca, ne arată că gardiștii lui Prodan ar fi făcut acésta, ceea ce om cu minte nu póte să credă.

Distanța locului dela Blașiu la Aiud, e de 6—7 óre, 29 kilometri. Ce ași fi făcut eu în cele 3 zile din 5 până în 8 Ia-

nuarie? unde ași fi putut ținea în ger de 24 grade 3—6000 ómenī concentrați gata de atac?

Să nu se scape din vedere, că ómenii cei comandam eu, deși erau conscriși, împărțiți în batalióne, centurii, și aveau toți comandantii lor, nu erau plătiți, nici ei nici conducătorii lor. Tribunii, vicetribunii, centurionii, ei veniau la lagăr chiămați cu adevărat, dar nu de poruncă, ci numai de voiă bună. Apoi ce om cu minte își va lăsa casa, nevasta și copii să jălěscă, în ȃiua de Crăciun și el să ia de bună voie délul și drumul de-alungul ca să měrgă la lagăr? Stabilită fiind neputința de a fi putut pleca eu în 5 Ianuarie din Blașiu cu 3 - 6000 ómenī spre Aiud, și că noi numai diminěta la 7 óre, în 8 Ianuarie am plecat din Blașiu, e rěsturnată tótă povestea lui Szilagyī de circularea ómenilor lui Axentie în ȃiua de 7—8 Ianuarie pe drumul între Vinți și Aiud. Și e probată aserțiunea mea, că acei nenorociți călětori erau cele 39—4000 pe cari îi vede Szilagyī cu 40 ochi la 8 Ianuarie în Aiud pag. 49, înainte de a fi venit ai mei și ai lui Prodan în jurul Aiud.

dului, acei ómenī veniseră grupurī-grupurī, de câte 10—20 inși, așa cum merg ómenii la tēgurī de țeră, unul séu mai multe grupurī de acestea a trebuit să fi poposit și odihnit în nóptea de 7 Ianuarie la cârciuma dela părăul Mirislăului, care auđind zuruitul căruțelor acelor 20—25 de Aiudani ce venia cu 70—80 arme de foc dela Turda, vor fi bușdit din cârciumă, vor fi tras câteva focurī din pistóle, de care viteji ce venia dela Turda spăriându-se a luato la sănėtósa.

Cumcă Nemeș Iuon, fiul preotului gr. cat. din Hopârta a fost centurion, e adevărat, dar e adevărat și aceea, că a fost un bețiv, și destrăbălat, din care cauză fusese și degradat, dar orī cum ar fi fost, nu el nicī colegul séu Istrate George, au fost trimiși de mine pentru pregătirea de corțele la Aiud, ci Ioan Hulea vicetribunul din Henig și Ioan Neagoi, căpitanul din Brosteni, la care noi destul de mari șoviniști, îi schimbaserăm numele în Neagu — cređend că Neagoi e cuvēt maghiar — nesciind atuncī că există muntele Negoiu și Domni romāni cu acel nume, pe acești

doi tineri cari aveau cai mai bunī, iam trimis eu în 8 Ianuarie pe la 8 óre dimineața, după ce am trecut Têrnava mică peste ghiață la Petreni — Peterfalva — și m'a pètruns jelița cea ascuțită de pe Têrnava în tot corpul și așa m'a stîrnit idea, de a nu rămânea cu ómenii prin cocióbele sãtenilor din Bãgãu, Ciunbrud, ca sã pérã de frig, ci a trece cu ei pentru o nópte la Aiud unde pot fi mai bine scutiți de gerul cel de 22—24 grade.

Dacã acești doi centurioni ai mei plecarã numai la 8 óre din Petreni după ce mē speriasem eu de frigul ce mē cuprinsese pe mine, ei nu puturã fi în Aiud decât pe la 11—12 óre, cu atãt mai vèrtos nu, cã ei avurã instructiunea, cã pãnã la Ciunbrud sã alerge în fuga cailor, dar din Ciunbrud sã ia cu sine 20—30 de pedestrii armați cu puști, lãnci, și numai cu aceștia sã trecã la Aiud pentru a spune Primarului sã pregãtescã cortele și bucate pentru 6000 ómeni, ceea ce s'a și fãcut de sutasi orașului, nu de trimișii mei cari avuseserã și misiunea de a se informa de ce putere armatã dispun Aiudanii și pe cãnd aștéptã

pe Tzetz, ca să vină cu armata maghiară dela Turda.

Acum după ce am arătat la pag. 78 a acestui răspuns și critică, cum a alunecat și cădând calu cu mine, mî-a strucit piciorul la Beția unghurească, a cărui durere și cură mă făcù să contramand încortelarea în Aiud, și să rămân în Ciunbrud. Aș putea fi dispensat de a mai întinde vorba despre rămânerea séu trecerea mea la Aiud și dacă Szilagyi, nu ne-ar spune și istorisi cu tótă serioșitatea, cum după ce a bătut, și reieptat ómenii lui Prodan pe ai mei, conđuși de tribunul Salca, cum în fine eu spăriat de vitejia mocanilor lui Prodan am lăsat, adecă nu am lăsat, ci ordinar să se bată alarm, să se tragă clopotele la Ciunbrud, Sâncraiu, și la tóte bisericile, cum în fine am dat ordin ca toți cei 6000 ómenî, ale căror mîni și picióre abia vor fi apucat a se desmórți de gerul, frigul și crivėțul cel subțire ce străbate prin tóte hainele, dacă nu sunt de piei de berbece, lup, vulpe etc. să iésă dela căldură și să alerge să se posteze pe ghiața Mureșului unde să se fi și postat cei din Ciunbrud și Sâncraiu mai

curând decât cei din alte părți, pag. 53. Câtă și ce fantasiă!!

Dacă nu ne-ar spune mai încolo tot Sz. cum cei 3000 de ómení încortelați la Maghiarii din Lopadea unгурéscă a căror comandante honest, nu a voit cu nici un preț să trecă Mureșul ca să devasteze Aiu-dul, dacă nu ar fi scris Sz.: Aceste fan-tasme, nu am mai încerca — și osteni buna voință a lectorelui cu scriptele nóstre. Așa însé vrând nevrând caută a restabili și încă cu documente adevărul nu pentru per-sóna nóstră, ci pentru că adevărul, adevăr se fiă și adevăr se rămână.

Dacă stradele, séu strada principală a Ciumbrudului d'alungul Mureșului ar fi așa de strîmtă, cum sunt cele mai multe strade în Bucurescî, fiă trecă, ar mai fi putut da ordin un comandant beat, séu ușurel cum se vede a fi Sălăgénul nostru, că cele 6000 se se astringă pe ghița Mu-reșului. Dér strada aceea e așa de largă și lungă, încât fără dór și póte, pe acea stradă se pot concentra totdeuna 6000 ómení cot la cot stând, unul lângă altul, ca să pótă fi jurați la mieđul noptii să între cu pu-

terea în Aiud. Stând însă acésta afirmațiune, ceea ce se póte vedé și astăđi, ce causă aș fi putut avea eu, ca să dau un ordin așa de fantast, mai ales că eu crescut în Blașiu unde la fundul grădinei baciului Pavel Morariu curgea și mai curge Târnavă, cunosceam și sciam, că în tot-déuna fiă cât de frig rămân locuri unde nu îngheța apă nici odată un fel de canale numite șupelnițe. Eu, care în 1846, 1847 fiind speculant de bucate, trecusem de decî de ori Mureșul peste gheață la Mihalțiu, Drombăriu, și odată chiar și la Aiud, eu, care cunosceam aceste șupelnițe, și care ajungînd nóptea la Ciumbrud nu avusem timp de a cerceta óre nu sunt astfel de șupelnițe pe Mureș, unde era să-mi concentrez cele 4—6000 de ómenî, să comit o astfel de nebuniă să ne espunem a fi înghițiți de o asemenea șupelniță. Da apoi, decă voiú produce și tipări atestatul Primarului, notarului, juraților și popóiei reformate din Ciumbrud, ce va mai dice d-l Sz.? Écă acel atestat: Copie Nr. 6 .

„Subscriși în numele comunității noastre Ciumbrud facem cunoscut căroră să

cuvine, cum-că, când s'au întemplat arderea Aiudului, Domnul Axentie Severu fostul prefect, a fost în satul nostru în casa văduvei Szakats Sari Domnul n'a fost nicî decât în Aiud, ba ce e mai mult și pe ómenî i-au oprit ca să nu mERGă acolo, și atâta au fost de amărit și de supERat vEDdEND acea nenorocire, cât mai plANGEa, pe toți Ungurii cĂți veneau dela Aiud la dENSU îi primea, le da pasurî, porunca să li-se dea quartire și alte trebuincióse. Despre care lucru dĂm acÉsta aDEVERINȚĂ în cUNOSCINȚA sufletului și a DEREGĂTORII NÓSTRE, și suntem gata la orî-ce întEMPLARE și cu JURĂMÊNT.

Dat Ciumbrud 1850, 30 Sept.

Hârceaga Samoilă jude, Morar Peti, Köblea Gergel, Szakats Sari, Hârceaga Lica, Popa Angelu, Meszaros Nicodim, Moga Zenobiu, jurat și notariu⁴.

Din acest atestat vede orî cine că eu nu am trecut la Aiud, și că nu numai nu am fost cuprins de vre-un sentiment de ură séu rÉsbunare, ci am fost prea supERat, și ce e mai mult am oprit pe ai mei de a trÉce și ei la Aiud, unde le ardea inima

ca să mǎrgă, pentru că Aiudul și Sămărtinul având temnițe — închisori — mari în care se țineau sute de criminali erau vestite de rigórea cu care erau tractați acei nenorociți, așa încât până în ziua de astăzi se mai aude în gura poporului nostru afurisenia și blăstemul: „mâncate-ar temnița Aiudului!“ Nu am jurat pe nime d-le Sz. ca să mǎrgă la Aiud, ci am trebuit să-i ameninț cu glonț pe cari vor cuteza a părăsi lagărul și a deserta, dér nici nu a desertat, și că nu a desertat proba e că în 10 Ianuarie, îndată ce ne veni scirea: că un ciopor — Csapat — de oștire ungu-rască a trecut la Salinele Uiórei și respingând pre ai noștri a cuprins acele Saline. Indată am plecat eu cu 1200, pe la Pajida, Procopie cu Salca cu 500 pe la Vinț, am bătut și isgonit pe acel ciopor luându-i 3 cară cu bagaje și făcându-le 13 morți¹⁾.

De-aș fi lăsat eu pre cele 3000 cari-i avém la dispozițiune și săi fi jurat ca să pustiéscă Aiudul nu le-ar fi trebuit 4, 5 zile, ci mult 2, 3 óre.

¹⁾ Veđi Romänen der Österreichischen Monarchie pag. 105—103. — *Aut.*

Dar apoi, dacă ar fi drept cum scrie Szilagyi la pag. 49, că cele 2 tabere a lui Axentye și Prodan făceau 16000 la cari sa mai adăugat 39=4000 alți ómenī ne armați carii veniseră în 8 Ianuar la Aiud, decă dic, s'ar fi năpădit acestea 20,000 din fantasia lui Sz. asupra Aiudului, care nu avé decăt 950 - 1000 de case și 5000 locuitori pag. 49. le-ar fi trebuit 4—5 zile ca să incendieze 1000 de case și să omóre vre-o sută dóuă Maghiari? ómenī? cum spune Sz. că au făcut!

La mocanii lui Moga nu le-a trebuit decăt 3 óre și la moții lui Iancu tot atâtea, ca să facă tablă rasă din Vinți și să distrugă Abrudul și la cele 20,000 ale lui Axentye și Prodan pre cum și la alte mii ale lui Bîrlea, Repede, Butyan le-a trebuit o săptămână ca să execute un ordin dat sub obligațiunea jurământului. — Amărăți, și neputincioși ómenī a trebuit să fie cele 20=30,000, care mai în urmă au resistat, bătut, și făcut pre viteji atâtor comandanți magyari să nu mai vadă calea pre care veniseră! Decă aș fi jurat eu pre ai mei fie pre ghéță, fie pe uscat, ca să trecă să pâr-

joléscă Aiudul, și ar fi îndeplinit ei acest ordin dat cu jurământ, — așa fi pățit și eu ca Berzentzei vostru la Reghin în 1—2 Nov. 1848, așa fi rămas fără ómení, cari încercându-se de pradă, bani, haine, viguri de pânză, și postav, pelării de zachar etc. etc. ar fi alergat cu prăđile, la casele familielor lor, cum făcură Sécuii lui Berzentzei. După ce însé am avut la dispozițiune pre toți acei ómení și lăsând în locul meu pe tribunul I. Major cu 500 feciorí la Ciumbrud, am plecat cu 1200 eu, și cu 500 Procopie, a 2 di, la Saline. E pe deplin probat, că nu eu, nu ai mei au fost cei ce au incendiat și devastat Aiudul, și cum că nu; o probéză tăcerea lui Sz. care întemeindu-și tóte aserțiunile pe spusele și informatiunile unor martorí ocularí, pe care ni-í și arată cu numele, nu arată nicí el, nicí vre-unul din martorii sái, pe vre un ungur, séu român, cu numele din Pajida, Ciumbrud, Băgău, Sâncraiu, Têmpăhaza, Uifaléu, Lór nț; Mișcreac etc. ă căror locuitorí toți au fost în lagérul meu, și așa fiind, decă ar fi fost în Aiud, orășianii Aiudani, iar fi cunoscut și arétat lui Szilagyi, ca sé pótă proba mai

cu verosimilitate cele ce le scrie. Apoi că orășianii Aiudani au cunoscut tot-déuna pe locuitorii din acest ținut, cari le sapă cucuruzul, le secera grânele, le cosesc livețile, le cultivă viiele cele multe și frumoase, cu un cuvânt: cari se întornă în toate zilele în Aiud, și-și au Domnii, gazdele creditorii, nu e lipsă să o probăm și arătăm noi, e știut și cunoscut de toți. Singur pe un om din ai mei îl arată Sz.: că a fost în Aiud și acesta e preotul gr. cath. din Tâmpăhaza, Nicolae Maier, dér acesta nu a incendiat, nu a devastat, ci scăpat cu viață pe un bătrân căpitan, amenințat din partea unui tribun cu moarte. Sz. însă care arată la pag. 78 a cărții sale această faptă de humanitate, a unui preot român, cată să ne dea și aici o palmă, spunându-ne că preotul nostru, smâncind cu puterea, pușca din mâinile tribunului a rupt'o pe spatele aceluia. Miserabil tribun trebuie să fi fost acela, care vedând un preot rom. cu barbă albă să nu-l salute (!?) ci să lase ai lua un amărit de preot, cum a fost Maier, nu numai arma din mâni, ci să-i și măsore spina-rea cu ea, — și după ce s'a rupt patul

puștei să nu-i tragă o palmă părințelului să nu mai vadă cu ochii și să-și urmeze prada! Rău cunósce Sz. ómenii, patimile și aplecările lor.

Și ce e și mai rău e, că popa Sz. vede în tot Țiganul cu haine albastre, un tribun, așa, că de s'ar pune cineva să numere pe toți tribunii, câți îi induce el, în și la incendiarea Aiudului ar scóte un legion. Nu a fost nicî unul adevărat tribun din câți arată Sz. ei hoți! fugiți și scăpați din temnițele Aiudului, Sămărtinului și curtenii de la curțile marilor proprietari, cari lipsind dela moșii stăpânii lor, au furat, prădat, ce le-a fost încredințat lor, creșdend că aceia nu se vor mai întórce la moșiile lor, și acum fugind de rėsbunarea stăpănilor se da de tribuni!? Eu am avut 10, dér unul era la Tâmpăhaza, 3 cu mine în Ciumbrud, 1 la Lopadea unгурescă, 1 la Uióra, unul la Noșlac, 2 pe la Acintiș și 1 la Blașiu, dér nicî unul în Aiud și desfid cu punerea, séu repunerea capului meu, de a putea proba cineva, că vre-un tribun de sub conducerea mea a incendiat, prădat, omorît, decât față în față ceea ce am făcut

și eu. Nu a fost nici un suflet din cei cu cari venisem la Aiud, cari s'incendieze om'ora și devasteze. ¹⁾ F'orte bine! Dar vor r'espunde adversarii: „Tu ai ordinar cortele și m'ancare pentru 6000 ómeni, ai contestat, și luat în r'is, și bajocurá pe Sz. cu cei 3000 dela Lopadea a r'emas tribunul I. Major în locul t'eu cu 500, a trecut Procopiu și Salca cu 500 spre Vinți și tu ai mers prin Pajida la Salinele Uiórei cu 1200 écá te-am prins, écá ești un pupazá!!! écá 3800 de aí t'ei cari cu cele 39—4000, carii veniserá în 7—8 Ian. la Aiud, și cu grosul trupelor lui Prodan, care isbirá s'era în Aiud cum ne spune Sz. pag. 56, ²⁾ carii incendiazá și devastazá Aiudul.

Așa ar fi fost, décá nu ar fi cum sciu eu, și vor sci și alții, carii au condus, vreuna companiá, batalion, brigadá séu corp de armatá, — și nu numai armatá, ci și partid alb, negru, roșiu, verde, séu liberal, și conservator, — scim, séu cel puțin ar

¹⁾ Veđi raportul in „Die Romänen der Österreichischen Monarchie. Pag. 98—103.

²⁾ Felenyedről egy erős fegyveres, csapatat, vont be Enyedre etc. pag. 56.

trebui să scim, cum tot Țiganul își laudă ciocanul lui. Cum fie-care general, séu cap de partid, pre ai săi îi ridică când vrea se speria cu ei pre adversari, séu îi micșorează când a pățit o rușine, séu a mâncat vre-o bătaia dela Adversariu! — Așa și eu, creșând pe de-o parte, că la chiămarea mea din 6 Ianuar, ce am dat-o în urma ordinului Căpitanului din Mediaș la cei 6 comandanți de bataliône, cu carii fuseseam la Hoidin și Ciucea, în luna trecută, 15—27 Decembre 1848 se vor presenta cu toți ómenii conseriși și obligați a veni la lagăr; și creșând, că: de și nu erau acei 6000 presentți diminéta în 8 Ian. în Blașiu, vor veni și ne vor urma la Ciumbrud. Am ordonat la primariul Aiudului cortel și mâncare pentru 6000 ómenī, mai pune și minciuna cu care sunt îndatinați, comandanții trupelor adversarie, a se înșiela unii pre alții, mărind, séu micșorând, după împrejurări numărul, ómenilor pre cari-i conduc, — și cum-că eu m'am folosit, de-o ast-fel de apucătură în ordinul cel duseră I. Négoi, și I. Hulea la Aiud o probéză Proclamațiunea ce am dat eu în 28 Decemvre 1848

C. V. din Ciumbrud la ai mei, ecă acel ordin-proclamațiune pe care o pôte vedé în original tipărit cu litere cirilice, fie cine când va pofti la mine: Braşov, Strada poştăvarilor N-ru 10.

„Fraţilor Centurionî şi Români!

N'aşî fi cređut nicî odată, să fiţi aşa de neascultători cum sunteţi, trebuie să scii, că neascultarea e cel mai mare păcat pe lume, D-đeu pedepsi pentru neascultare, tot némul omenesc ! S'au scris pentru glóbe, pentru pădure ¹⁾ şi bucate, eu credém că după porunca asta... să vă întreceţi cari de cari a aduce pâne mai multă, să nu pătiméscă ómenii în lagér de fóme..... Ómenii de acasă vor trăi cum vor puté, însă cei din lagér să aibă ce le trebuie, cei din lagér vă apărá pe voi, şi voi să nu îngrijiţi nicî de mâncarea şi nutrirea lor? Acum vă poruncesc din nou, ca în 24 de

---

¹⁾ Înainte de a pleca la Hoi lin dădusem poruncă, că: nefind proprietarii de păduri la moşile lor, ci fugiţi şi arestaţi la oraşe, să se taie şi ducă lemne din respectivele păduri ca şi mai înainte, dându-se obligaţiunii în scris, că se vor plăti lemnele după încheierea păcii. — *Aut.*

césuri fie-care Centurion, să împlinescă tóte poruncile câte s'au dat, și anume: Ómenii să vină la Lagër, toți cei scriși pentru spedițiunea dela Hoidin, cu bucate, câte vor puté aduce, carii vor avé voiă, să slujescă până la sfîrșit, vor căpéta plată, ca fiă-care militar. Fie-care om care are arma sa, séu împărátescă va trebui să vină cu ea, séu să o dé altuia.

Cine nu va asculta de una din cele mai micî, din acestea va suferi glóbă de 12 fl. și 25 la spate.

Vé dic încă odată la toți câți au cai să vină călări. Și dacă nu vor fi numai cei doi carii s'au orînduit să fie la fiă-care sat, unul să vină la Lagër.

Ciumbrudiu, 28 Dec. 1848.

I. Axentiu Severu, pref. leg. primarie“.

Din acest ordin se póte vedé cum-că cei conscriși pentru spedițiunea dela Hoidin cu totul 6000 ómenî nu veniseră nici jumătate, despre o parte fiind geru de 22—24 grade și ómenii fără haine bune *de iernă*, despre altă parte, fiind sêrbătorile Crăciu-

nului în care tot Românul petrece mai bu-
curos la casă și cu familia sa — prin ur-
mare, dacă, cu toate acestea, am ordonat cor-
tele și mâncare pentru 6000 ómenī am fă-
cut-o, numai, ca să aflu Tzetz dela Turda,
care credém că are să vină de împreună cu
Bem să cuprindă Alba-Iulia, și să se facă
domn și preste munții noștri și auđind, că
în Aiud se află o putere așa de mare să
mai amâne vre-o ți două plecarea sa, și
să vină ai noștri dela Sabin, Alba-Iulia
să-l bată și respingă de unde venise.

Rămâne decī constatat, că nice eu
personal, nice ómenii din Lagărul meu nu
am incendiat Aiudul și ca cele ce le-am
scris eu la 1849 în Raportul tipărit în „Die
Romänen der österreichischen Monarchie“,
care s'a publicat în a. a. la Viena în tipo-
grafia lui Carol Gerold & Sohn¹⁾ scris exact,
și sincer, coprinđend în puține cuvinte o
istoriă, precât de scurtă, pre atât de tristă.
Eu nu voiu, nice nu pot inculpa pre ci-
ne-va, destul că mă pot apăra pre mine și

---

¹⁾ Veđi acel raport la pag. 98 — a cărții in-
dicate aici.

pre ai mei, chiar cu datele ce ni-le offere d-l Szilagyi, care la pag. 44 ne arată ca în séra de 8 Ianuarie a venit Malnasi dela Turda cu alți 8—10 lângă sine, între cari Veres și Kerekes Samuel, cu 2 căruțe unul fără, altul cu arme pre cari întênpinându-le tribunii lui Axentye la mureșul mort — holt maros -- din sus de Aiud au lăsat să trecă cu arme cu tot în pace la Aiud.

Eh bine, așa ceva nu se pôte crede! Trebuie însé să se scie și credă ca acești doi tribuni ai lui Sz. era căpitanii centurionii — nu tribunii — mei Ioanu Niculiță și Ioanu Spălnăcénu, din Hopârta și Turdaș, cari fiind situați aprópe de Ciumbrud au isbit pe la amiadî în acel loc, așteptându-mă pe mine cu grosul lagărinilor, și eu, îndată după sosirea în Ciumbrud, i-am însărcinat, că cu ómenii lor odihniți, cari nu făcuseră 28 chilometrii, çum făcuserăm noi venind din Blașiu, să trecă la Aiud și să patroleze pe marginele drumului — ca să nu-i pótă călea vre-o cavaleriă ce să aștepta dela Turda — și să prindă orî-ce convoiü etc. ar întêmpina, venind dela Turda, ceea ce s'a și întem-

plat venind — după cum mi-a raportat mie I. Spălnăcénu — nu 2 căruțe cum ȕice Sz., ci 11 cu ómenī armați și apucând a trece 10 din acele căruțe la Aiud, le-a succes a prinde pe cea din urmă, pe care dimpreună cu 14 puști și 7 ómenī o aduse Spálnacianu la Ciumbrud, rămânând Nicolită cu ómenii săi să persecute pe celelalte 10 căruțe, din care dându-se jos cei ce veniseră dela Turda — probabil cei ce fură spăriați în nóptea trecută între părăul Mirăslăului și Lopadea rom. — și dând focuri asupra ómenilor lui Niculița, cari îi persecuta, s'a încins o mică ciocnire în urma cărei ómenii lui Niculița incendiară o șiră de paie și 3 căsuțe, ca să se apere și scape de focurile ce le trăgea de nou veniții Aiudani dela Turda, — acésta fű ciocnirea despre care scrie Sz. la pag. 56 ¹⁾ că s'a întâmplat între ómenii lui Aksentye și gardiștii lui Prodan — ce gardiști d-le Sz.? afară de Iancu, noi ceilalți prefecti etc. nu am avut nici un gardist! — Acésta cioc-

¹⁾ Hisz a Sz.-Király utza végén elhelyezett öszes csapata az Axente elő csapatát onnan vissza is üszte

nire avù loc pe la 8 óre séra, — când aprindênd ómenii centurionului Niculița paiele și cele 3 căsuțe, și vedênd eu focul din feréstra casei unde ședeam cu piciorul în apă rece — am dat ordin căpitanului de vênători Procopiu, care era încortelat cu mine la un loc, să trimită un despărțământ din vênătorii săi, să mérgă în ajutorul émenilor lui Niculița și să-mi aducă raport cum din ce causă s'a întêmpilat incendiul, — Procopiu a trimis pe ajutorul său Simeon Salca, care fiind din Sâncraiu, nu era ostenit și mâncat de frig ca noi, — și care cam pe la 10 óre din nópte îmi raportă cele ce am arêtat deja.

După care eu pe de o parte am scris îndată colonelului Lozenau, care se află în vecinătate la Bucerdea, cu o brigadă, arêtându-i starea lucrului, pe de alta, am însărcinat pe Salca să mai ia lângă cei 150 vênători alți 150, și să mérgă ca să stingă focul. Reîntorcându-se Salca la Aiud a fost întêmpinat cu salve de ghiulele încât a fost silit a-și împărți ómenii și a străbate prin foc bine întreținut din tóte părțile la locurile unde ardea paiele și cele 3 căsuțe,

eu nu sciu pozitiv nu pot inculpa pe nimeni, cred însă că în urma acestor salve date din partea Aiudanilor asupra alor lui Salca și răspunse de aceștia s'au iscat larma cea mare despre care scrie Sz., că s'a auzit din dealu Mihaltului. Tot în urma acestora se vor fi deșteptat ómenii lui Prodan, cari veniseră în acea séră cu grosul la Aiud ¹⁾ și pe cari acesta — în ger de 24 grade — îi aședa sub șopron la ospătăria vis a vis de casa Crișianului unde se afla cu câți-va mai petrecând la masă, — póte și pe sub masă, e greu a începe cina etc. la 6 óre séra a continua până la 12 nóptea fără să se întempe așa ceva.

Să vor fi deșteptat și cele 39—4000 dela pag. 49 ²⁾ și vedând că nu mai e cap și D-đeu de a mai rămânea în Aiud nevoiți fiind a fugi mai departe, le va fi spus instinctul conservării de sine, să se provizioneze cu ceva bani, haine și de ale gurei

---

¹⁾ Felenyedről egy erős fegyveres csapatok vont be Enyedre. Pag. 56.

²⁾ 1849 Január 8-án mintegy 39—4000 fegyvertelen embert rohant be Enyedre. Pag. 49 N. Enyed Pusztulása.

pentru drum, ca să pótă face acésta vor fi scos pistólele ce le aveau în traistă vor fi tras focuri, vor fi spart ferestre, uși, dând și incendiând case, șopróne ca să se pótă provisiona, tot cam așa vor fi făcut și mocanii dela Cacova și Măjina pe cari lăsându-i la 23 Octomvre 1848 Aiudanii cu Banffi Baumgarten etc., fără case și locuințe, îi instalase Prodan prin casele celor ce au fugit și părăsit Aiudul, eșind și apucând fuga cătră pustiul lor, să vor fi jucat cu un chibrit; să lase și ei de pomenire cenușă în urma lor, cum făcuseră cei pomeniți mai sus, cu ale lor! Eu nu afirm acestea pozitiv, dau numai cu socotéla cum e firea ómenilor.

Fie cum va fi fost, atâta stă și o mărturisesce, și popa Szilagyi, că ómenilor mei le succesă a potoli focul pus la 8 óre séra și a face liniște în oraș, așa că pe la 12 óre din nópte se auđi bătênd orologiul din turnul bisericei reformatilor, și era liniște deplină.¹⁾ Ba ce e mai mult, D. Szi-

¹⁾ Hogy az oláh csoportokat? kerüljem, az utza közepén haladtam . . . úgyelve jobbra, balra, Holttestet nem láttam 6—8-nál töbet. Tűzet sem 3—4 teleknél többet pag. 62 - 63.

lányi ne arată la pag. 62—63, că trecând dânsul pre acel timp după 12 ore — prin strada principală, n'a văzut decât 6—8 cadavre, și foc nu a văzut de cât la 3—4 locuri, ce e mai frumos se apropiă de dânsul un Român, și-l face atent să nu plângă, pentru-că, plângând póte să-l simță vre un alt séu mai mulți Români și să-l omóre. Mai observând și reproducând și cele ce le scrie d. Szilagyí la pag. 61, cum-că incendiarea în 9 Ianuarie a fost peste tot orașiul și în 10 a ajuns la punctul suprem, și că: dacă în 9 Ianuarie ar fi venit din orî-ce parte, vre-o oștire magyiară, séu împără-téscă, cël puțin 8 din 10 părți ale orașiului ar fi rămas neconsumate de foc;¹⁾ cred: a fi arătat și demonstrat ca numai întru atât pot fi inculpat: pentru-ce am însărcinat pe Centurionii I. Niculița, și I. Spăl-năcénu să trecă Mureșiul și să patroleze pe lângă drumul țerei spre Vinț, ceea ce

¹⁾ Az égetés és gyilkolás 9-kén vált altalánossá, és 10-én érte el a tetőpontot, ha 9-én, akár magyar, akár császári csapat jön a város megmentésére. Enyed akkor még nyolcz-tizedét meglehetet volna menteni pag. 61. N. Enyed Pusztulása.

și de nu ași fi știut, că între Turda și Aiud e o circulare desă și că de acolo vin căruțe cu arme și ómenī fără de arme dar bunī de a purta arme; pentru a nu mai fi surprins ca, la 25 Octobree la Sâncraiu, am fost dator să o fac.

Mai mă póte inculpa tótă lumea; pentru-ce nu am trimis a doua ȃi, ȃiua nu ca nóptea trecută, pe Procopiu cu toți vênătorii săi 500 la număr, ca să opréscă, să pună stavilă incendiărilor ulterioare, — nu am făcut, pentru-că vędënd pe Colonelu Lozeran, că în urma scrisórei mele, nu se mișcă, să mérgă în ajutoriul Aiudului, ba încă s'a bucurat că arde acel cuib de ultramagyari am cređut că totul se petrece cu scirea și voea generalilor împărătescī, și așa nu am cutezat a le strica planul!

Cu cele ce le am estras până aici de pe 73 pagine a cărții lui Sz. precum și cu examinarea și critica lor, cred, că am făcut destulă lumină, asupra incendiărei și devastărei Aiudului. Autorul cărții: „Nagy Enyedi Pusztulása“ continuă, scriind cu péna muiată în otrava séu veninul de care fiind cuprins, vrea cu tot deadinsul să împle pe toți lec-

torii săi, ca toți aceștia să se uite cu ochi veninați asupra Românilor, să-i înjure, să-i urască, să-i persecute până dincolo de mormânt, ceea-ce el popă fiind, îi stă foarte rău și nu i-să poște ierta de loc, nu, pentru-că spune, și scrie mai multă fantasiă, decât realitate, și să contradice la tótă pagina. Lăsând cele multe, și mărunte la o parte, și invitând pe cetitorii cari cunosc limba magyiară ca în loc de romante nemțesci și românesci mai bine să cetască cartea lui Szilagyî ca să vadă până unde poște merge ura lui și a lor lui în contra noastră, și că noi și ai noștri nici odată nu se vor puté înțelege cu ómeni de credința lui Szilagyî voiú mai produce, și pune în vederea cetitoriului bun, următoarele:

La pag. 52 ne aréta Szilágyi, că magistratul orașului Aiud a dat o cină în onórea lui Prodan, la care a luat parte și popa Balint dela Roșia precum și Buteanu prefectul Zarandului la 8 Ianuarie în casa lui Crișian faurul.

Éră la pag. 74 pe temeiul informațiunei lui Vadadi Gergely, mare proprietar și om cum se cade la Șard — pe care-l

cunosc și eu — ne spune că Buteanu numai în 7—8 Ianuarie seara au ajuns cu oștea lui din Zarand la Gêrbova ¹⁾.

Décă nu ne-ar fi spus la pag. 52 ca: „a vacsora korán vett véget“, adecă cina se termină de timpuriu, am putea crede, că ajungând Buteanu la Gêrbova mai de vremicel, s'a repeșit la Aiud, ca să ia parte la cina — imaginată de Szilágyi și dată în căsuța cea mică și strîmtă a Crișianului — vede și pôte pricepe orî cine, că de ar fi dat magistratul cină în onórea lui Prodan, o ar fi dat în ospetăria orașului, a Colegiului, séu în a lui A. Lazar, unde trăsese la 11 Noemvre Iancu și cum ne spune Szilágyi, se certă cu Kezsedi János faimosul musicant, pentru ce nu-i trage și lui hore ca la Domnii magyari ²⁾ Domnule Szilagy! eu cred, că nu magistratul, ci Crișianu fiind a treia și de Crăciunul românesc, va fi dat o cină lui Prodan, care

---

¹⁾ A Körösbánya vidékén ütközet után.... Butyán is meg indult táborával Enyed vidékére s Januar 7—8 érkezet Orbora. Pag. 74.

²⁾ Iancu a A. Lazar bormérő házában muzsikáltatta magát, pag. 16.

va fi oficiat în acea sântă ȃi liturgia în locul lui Molnar, care speriat de purtarea alor voștri a fugit la Alba-Iulia, și aflând de acésta Hank, s'a dus, cum mai merg și astăȃi nechiămați mulți de-ai voștri la petrecerile românesce, ca să petrecă gratis, fă-vă pre la nas! Mai e de notat, și ținut minte cu câtă superficialitate scrise Sz. și aceea, că mai sus la pag. 49 pune numărul ómenilor mei și a lui Prodan la 16000+4000 fără arme, érá la pag. 74 scrie de 6—8000, și numai decât la pag. 75 scrie: că acea mare mulțime de 25—30000 ómeni au stricat în câte-va ȃile tot ce a ȃidit cultura în 150 ani. De aici înainte ne arată Szilágyi: rënd pre rënd cum s'au îmbulȃit cele 30000 — în un orășiel cu 1000 case — pre tóte stradele, cum au incendiat casă de casă, cum au prădat tot, și tóte, cum jupânesele și jupânii ca să scape cu viață, se înbrăcară cu haine românesce! — óre de unde le vor fi luat? — și cum unii fugirá la pădure, alții în alte părți, cum unii fură mântuiți de alți Români mai omenoși, cari îi protegea. Cum unii bărbați orășieni aiudení, cari sciau bine românesce se

da de tribună ca să pótă apëra pre copii dela țită — oră ca se pótă fura și ei alătura cu Românii și Sașii cum ne arată la pag. 75. Scrutând bine cum se dice „sine ira et studio“, și combinând un cas cu altul, o întemplantare cu alta, se vede că cele mai multe casuri de omor s'au făcut din rës bunare în contra Domnilor magistrați, proprietari, comercianți și industriași, cari până la acel timp au fost tirani, asupritori, mâncători, cămătară etc. așa ar fi atacat ómenii conduși de preotul Repede casele minorităților, cerënd ca aceștia să extradée pe măcelarul Bartha Ferentz, spunënd că: decă-l vor estrada la ceilalți nu li-se va întempla vre-o supërare, dér — pe acesta-l omoriseră Românii din Cetea des de dimineță în acea ți¹⁾ — abună sémă Bartha va fi cumpërat în credința dela Cetenii și Stremțenii mei, purcei, viței etc. le va fi mâncat și păpat în cărți tóte aceste și neputënd plăti Românilor i-au plătit aceștia lui.

¹⁾ Bartha Ferentz mézáróst kérték ki igérvén, hogy azan esetben, ha ezen egyént ki adják az ott levöknek megkegyelmeznek. Pag. 82.

Pe Vajna László proprietar mare în Lörinț l'au căutat anume, și scoțându-l din tractul superior -- unde erau mai mulți refugiți -- l'au omorît -- pôte pentru că le va fi resplătit munca și lucrurile ce i-le făcea gratis cu câte 25 de aluni -- astfel de omoruri provocară înșii Aiudanii, cari și în acea tristă și teribilă stare nu se predau nu lăsau să li-se fure și distrugă ce aveau, ci se apërau, cât și până ce putea, ceea ce de și e demn de tótă lauda, nu fù lucru de ómenî cu mintea întrégă. Intre alții vom cita pe Kováts István funcționar de comitat, care fiind petrecut séu urmărit de un Român în loc de a-l ruga și îmbuna, dând peste un par și apucându-l, lovi pe Român în cap de se răsturnă mort la pămênt ¹⁾. Ce urmare va fi avut acésta bravură a lui Kováts, Szilágyi nu ne spune, dér și-o pôte închipui și cugeta fiă-cine.

Dér decă ne arată Sz. o mulțime de casuri triste, ne arată pôte fără ca să vré, și unele înălțătore de suflet, așa ne arată

---

¹⁾ Itt... gyorsan kezébe ragad egy dorongot és olyan ütést mér kísérvényének fejére, hogy az egy hang nélkül lerogyik. Pag. 83.

la pag. 87. Cum un tribun a scăpat și mântuit de mórte familiile Gajzago, Lukáts, Ungerpék și altele, care s'au fost adunat la un loc și pe care tribunul rugat fiind le petrecù la Feleiud și nu le mai supără nimenea! ¹⁾

Asemenea ne mai arată Szilágyi că: un alt tribun cu Papp Antal a salvat viața a 40 persoane apărându-le cu câți-va lănceri — de hoții de tóte limbile — și ducându-le la Meșcreac la casele lui Bornemisza, unde le-a și tractat cu mánzare destulă și câștigându-le țundre ca să nu piéră de frig, a doua zi le-a petrecut până la Alba-Iulia. Aceste ar fi tóte fórté frumóse și ar pune în altă lumină purtările tribunilor, decât Szilágyi cu cunoscut'ai bonhomia nuar adăuga, că pentru acesta a primit Papp Antal, dela Papp János 60 de sfantz și dela Dómne câte un inel ²⁾. Ce dicit părinte Antonie? Eu știu, că mai trăiești în Gioagiul de sus, nu cumva ai

¹⁾ Nem is bántotta őket senki. Pag. 87.

²⁾ Elfogadott Papp A. ezen szolgálataért Papp Jánostól 60 ezüst huszast és valamely nőtől egy arany gyűrűt. Pag. 89.

putea spăla această pată de pe fruntea clerului și națiunii române!? — Sântia ta ești dator să ne luminezi nu numai despre acesta, ci despre acea ca Sântia ta ai spus lui Sz. că eu am incendiat Aiudul. Să pôte una ca asta? Consideră-mă pe mine de preot și mărturisesce-te să nu mori ca „calumniator(!) mei et populi mei“.

Décă popa Szilágyi tractéză așa de frumos cu preoții românesci, cu tâlharii de Valachii, apoi el nu cruță nici pe Sași și chiar pe martirul lor încă-l da prin târbăcélă. Cine nu va crede și cine pôte crede să deschidă cartea lui cea de 361 pagine la pag. 75 să cetască: „Voltak a tãmodo Oláhok soraiban Balázsfalva vidékérõl való szászok is jelentékeny számmal. Ezek is Keményen dolgoztak. Még egy Roth nevű papjok is szakított magának anyi időt hogy ez alkalommal Enyedre fãradjon s itt gyalázatos módon garázdálkodot. Sõt a meg-rohanok és rablok soraiban császári rendes gyalog katona is találtatott“. Pag. 75 N.-Enyed-Puszt. Historiã nu glumã! așa vedï! apoi décã ar fi fost așa, nu ar mai rămânea nici õ îndoélă, că Aiudul l'au incendiat că-

tanele împărătesci, și popa lutheran Roth, care cum scim noi era în acel timp administrator — főispán — la Cetatea de Baltă cu Moldovan bătrânul canonic dela Lugoș pe care l'a onorat Impăratul — rege — asta tómná cu întrebarea, unde e Eppul vostru, și spunând — că nu au, iute, de grabă și cavalesce le-a denumit pe Radu!

De și desculpând pe Roth și pe cătanele împărătesci, și afirmând că Szilágyi „more patrio“ nu numai nu spune adevărul ci chiar însultă o națiune mică și o armată mare și făcând acésta ne îngreunăm pozițiunea noastră; cată a declara: că tótă povestea lui Sz. e numai poveste cu códa, ceea ce ar fi popa Roth.

Cumcă vre-unul, séu mai multți Sași, și vre-un desertor, séu bolnav militar rămas în Aiud de óstea lui Vardener să va fi văđut în Aiud în acel timp, nu neg, afirm însă, că precum o rândunică nu face vara așa un Sas fiă și 20, și tot atâți soldați nu fac, nu se pot lua de jelentékeny számma și császári rendes katona.

De altmintrea Szilágyi se jócă cu scriptele și asertele sale ca pisica cu șóre-

cele, pe care decă l'a prins și strîns odată bine în dinți îl lasă érá sã fugă și apoi érá îl prinde, érá-l lasă și decă vede, că nu mai mișcă îl întórcé cu laba, îl isbește, îl aruncă și numai după aceea îl mánâncă. Mai nainte a lăudat pe Maier, pe un tribun fără nume, care a dus câte-va familii la Feleiid, apoi pe Pap Antonie îl și laudă și-l și calumniază și pe Roth îl înfundă în noroiu, uitând, că mai nainte a lăudat pe cei 200 Sași Aiudani cu Keul al lor!

Așa la un loc laudă, și ne spune, că Românii au fost ómenî bunî, honestî cu frica lui D-đeu, și că numai tribunii au fost adevérate hiene, ca și cum tribunii nu ar fi fost Români, ci vr'o limbă străină din Apocalips! Apoi érá „Prodan derék ember volt“ — și tot a luat dela Czirner și dela alții atâtea buți de vin și D-đeu mai scie câți florini.

Écă așa scie scrie Sz. istoria. Mă bucur că cel puțin despre mine nu póte spune, că am dus și cărat buți de vin, miei dela Aiudani și dela Eppul Antal a lor, nici dela alți proprietari, și-mi pare réu, că decă nu póte spune, că am luat și bani dela cine-

va, nu spune, că am împărțit mulți la cei ce fugeau din Aiud și se opreau și umbreau sub protecțiunea mea, tribunilor și ómenilor mei, a căror număr ni-l arată la pag. 262 a cărții sale, a fi fost de 6—700 suflete ¹⁾ pe care voind ai prăpădi și omori în Aiud, scăpând și fugind de acolo, i-am scutit, adumbrit și dăruit și cu bani după ce i-am lăsat fără casă, masă și locuință. Da afurisit și mare Mefistofeles am trebuit se fiu eu, ca pe unii să-i jăfuesc și omor, pe alții să-i apăr și dăruiesc! Cel puțin Szilágyi așa se nevoesce să arate la lume.

Nu știu decă e drept ceea ce ne spune cineva în „Cartea neagră“, cumcă Iancu ar fi ținut în Alba-Iulia Doctorului Knöpfler: că să fi fost el la 22—25 în Auraria, incendiarea și devastarea ei nu s'ar fi întemplat; dér aceea o cred, că să fi fost eu în 8—9 în Aiud nu i-s'ar fi tras cuiva un fir de păr din cap, chiar și de nu mi-ar fi dat magistratul masă și cină ca lui Prodan.

---

¹⁾ Ezen kősegekben — Ciumbrud și Săncraiu — végre, szánfogatokra telepedett, fel a mint 6—7 száz főre tehető egész menekülő tömeg s folytatták utjokat Tővis felé. Pag. 262.

Décă incendiarea și devastarea Aiudului o aș fi executat eu, în urma unui conclud luat în Blașiu, de care a știut și cocișul Ganya, a lui Tornai Mihaiu (pagina 36) și a spus în gura mare la toți Aiudanii, cum de nu a știut de acest conclud profesorul Maniu Gabor din Blașiu? Să fi scris și poruncit tatălui său comerciant în Aiud să-și strămute marfa la Feleiud său decât din 5 Ianuarie, când a avut audență la mine Ganya până în 8 fiind sərbătorî, nu a putut să fi fugit și D-lui, cu Crișianu, cu Răduțu și alți Români mai de D-ne ajută de acolo, nu să rămână se fiă prădați și omoriți acolo. S'ar fi putut aduce un asemenea conclud ca să nu afle de el compatrioții din Manarade, Hususeu și Cinade, să avertizeze pe marii comercianți ai lor, cum fû Graef, Zirner, Ungerpek etc. etc. etc., ca să fugă și deserteze din Aiud? Cine cunoște legăturile ce le-au avut Sasii, și le vor avea tot-déuna, nu va crede una ca acesta!

Cu atâta mai vêrtos nu, fiind că induce în povestea sa historică la pag. 159 pe Rosetti, Bolescu — Golescu — Bolliac

Ioan Ghica, și D. Brătianu pe un preot tânăr și unul bătrân, dimpreună cu un alt boer patriot din România, cari veniseră la Blașiu ca să desmânte pe Românii ardeleni de-a se bate în contra Maghiarilor¹⁾. Și ce e și mai cu corne, că fiind toți acești boeri la cină la Axente, când era să se scôle dela masă primi Ax. o scrisore sigilată dela G. comando din Sibiiu a cărei cuprins era: Fiind-că trupele maghiare dela Clușiu vor a merge să cuprindă fortăreța Alba-Iulia, fiind Aiudul un punct strategic, acesta trebuie devastat²⁾. Cu devastarea e încredințat prefectul Aksentye.

După comunicarea acestei scrisori s'a continuat consultarea mai departe și s'a

---

¹⁾ E hó 2-án Romániából Rozetti, Bolescu, Bolliac, Ghica Iuon és Brătianu D. vezetésök alatt álló magyar barát román pártnak, egy bukaresti öreg pap, egy fiatalabb pap etc. jelent meg Balázsfalván.... az erdélyi oláhokat a magyarokkal kibékitse. Pag. 159.

²⁾ Vacsora vége felé, éjjél körül tutár érkezet N.-Szebenből.... Miután Enyed a Gyula-Fehérvári várat ostrom alá venni... szándékozó magyar seregnek hatalmas támpontja lehet, ezen város hadászati szempontból el kell pusztítani. Pag. 159—160.

hotărit cu 25 contra 7 voturi devastarea. Ca să vadă séu să prindă cu mâna chiar orbii, că tótă istoria, ce o scrie Sz. pe 56 șire mai lungi decât ale nóstre e o poveste fără de rușine. Trebuie să scie tótă lumea, că Ioan Ghica în acel timp era în Constantinopol, Golesecu la Veneția, Rosetti prins la Turci, Ioan și D. Brătianu la Paris, singur Bolliac rătăcea pe la Pesta, Clușiu și Brașov ¹⁾. Cum s'ar fi putut ca Ax. primind cu stafeta un ordin așa de mare însemnătate să-l supună unei consultări și desbateri. Ordinul nu se discută, ci numai se eșcută. Tóte aceste ni-le spune și scrie Sz., după informațiunea unui om, care a luat parte la acea consultare, și care i-a comunicat sub roza acea istoriă, și nu l'a îndreptățit a-i arăta numele, ce păcat, că Sz. a scris historia devastării Aiudului înainte de 1897, că vedënd séu cetind ce face Banffy cu secretul epistolar în dietă, ne-ar fi arătat și el numele aceluï brav om și cu un denunțiant mincinos am avea mai mult. Când vei avea d-le Szilágyi 3 bani în 2 pungi

---

¹⁾ Veđi Ioan Ghica amintiri din pribegia.

poftesce la Blaşiu, caută şi veđi însuţi casa, în care ăici, că am cinat 33 de inşi la 2 Ianuarie cu cei din România, acea casă mai stă şi acum, tot pe fundamentul de atunci. În ea necum mese şi scaune pentru 33 persoane mari, dér nici 20 copii de scólă nu încap, decât stând unul lângă altul ca sardinele în cuthii de pleu. Eu nu aveam nici casă, nici masă, ci foloseam cele 2 căsuţe şi de locuinţă şi de cancelariă, de bucătăriă, bucătar séu bucătărăsă nu era nici pomană, mâncam pe unde ajungeam aprópe ca Noe din bibliă pe latul sapei, voi ne înăltaţi, ca să aveţi de unde ne trânti!

Décă Ax. a fost așa de circumspect, încât a sciut instrui pe ai séi, ca trecând pe strada Sâncraiuului, să nu incendieze casele jălerilor români? Cum de a fost așa de mişel şi hăbăuc să uite, de ómenii ca Man, Crişianu şi Răduţu? Écă așa să prinde şi cade în grópa cel ce sapă grópa altuia! Multe sunt casele şi familiile românesce în Aiud, la care, şi în care au găsit fugarii şi înspăimântaţii maghiari Aiudani nu numai scăpare, dér şi întreţinere honestă şi cu jertfa de sine, şi alor sale. Noi însă cređend

că nu au făcut ómenii noştri acele fapte ca să fiă lăudaţi şi că póte astăđi la mulţi le pare rău de ce a făcut, nu le mai înşir, voiú spune numai ceea ce ne arată şi Szilágyi la pag. 135.

Cumcă de nu ar fi fost Români Aiu-dani așa de humani şi iubitori de ómeni, cum au fost, s'ar fi omorît încă pe atâţi Maghiari, câţi ni-i arată la pag. 145 punându-i ca popă şi paroch al locului după 32, 35 ani de popiă la 70—80 de capete! — puţin preţ are viaţa ómenilor înaintea onorabilităţii sale! — Décă e periculos a se juca cineva cu focul, şi Sz. să jócă cu viaţa ómenilor ca copii cu bicăşei, decă nu putem ţinea în viaţă ómenii, nu trebuie nici să-i omorîm, şi decă i-au omorît cineva, nu trebuie să ascundem, séu mărim şi duplicăm numărul celor omorîţi. Nu e tot una 70—80, cu 7—8 fiă şi 20—30, decă Sz. ne arată cu numele 25 dómne, domnişóre şi servitóre, pentru ce nu ne arată şi numele celor 70—80 bărbaţi? Pentru că nu au fost atâţia, şi vrea numai să ne înegréscă înaintea lumii şi să provóce rěsbunarea alor séi asupra nóstră. Nu vă mai osteniţi Dom-

nilor a ațîța focul aprópe stins, sub spuză, mai bine fugiți, feriți-vă de el, ca să nu-l aprindeți înainte de a fi stins perfect!

Cu acestea am estras și îndreptat unele aberațiunii și aiurări a popi Szilágyi scrise și ilustrate pe 361 de pagine de 2 orî mai mari decăt ale nóstre, destulă muncă și de o parte și de alta fără vre-o răsplată, adecă fără a putea sci limpede și curat, cum s'a continuat incendiarea făcută fără scop de răs bunare, séu pedepsire a Aiudului, din partea ómenilor lui Niculița, incendiare, care a durat până la 15 Ianuarie 1849 când încă mai fumega câte-va case și vr'o câțiva Români eșiau din ruinele acelor case încărcăți de prădî, și cu buți pline de vin pe saniele lor! Mișei! ticăloși! și prăpădiți ómenî au trebuit să fiă cei 30,000 Români ai lui Szilágyi, decă în 7—8 zile nu a putut căra tótă marfa, de prin 7—10 prăvălii și vr'o 500 de case și să spargă fundul buților nu ca să bea vinul, ci numai să fure cercurile etc. Probă invederată e, că Sz. nu a vădut nici odată 30,000 la un loc, nici ideia nu are decăt pot mânca și bea cele 30,000 în 8 zile. Ce să facem, așa i-a convenit și așa a scris!

Dela pag. 252 înainte autorul nostru se frământă să afle nu cumva incendiarea și devastarea Aiudului, s'au făcut din concludusul și sistemul strategic al generalilor austriaci, atâta țice: e sigur, că armata lui Vardener — despre care țice, că s'a otrăvit, fiind-că a fost amenințat să fiă tras în judecata militară pentru pierderea dela Ciucea — nu s'a dus la Sibiiu, ci în tot timpul cât a ținut devastarea a stat împrejurul Aiudului la Mihalt, Bergin, Alba-Iulia și împrejur și în 14 Ianuarie a ajuns la Ciumbrud, Băgău și Lopadea ung. sub comanda colonelului Schwarzenau, care în noptea de 14—15 Ianuarie a primit 3 stafete una, că Vindischgraetz a cuprins Pesta și a isgonit pe kossuthianī, alta că Bem în 13 Ianuarie a isbit în Têrgu Mureșului și are să mērgă la Sibiiu, după a cărei primire a și dat ordin de plecare.

Cu ocasiunea acēsta un despărțământ de soldați cu un căpitan au alergat pe la Feleiud ca să adune pe refugiții Aiudani, care reîntorcându-se de acolo și trecând prin Aiud a dat pestă 5 sãnni cu câte 2 boi încărcate cu buți pline de vin și alte obiecte,

vădând acésta oficerul a început a înjura și dise în românesce: soldaților „puskátz“ să prea înțelege, că soldații nu au „pușcați-l“, — dér Români au fugit în tóte părțile, și cătanele au dus vinul și celelalte obiecte la Ciumbrud, împărțindu-le la refugiți. —

Mergând încet cătră Ciumbrud le-a eșit înainte — cătanelor și refugiților strînși în Feleiud — Istratye Groza căpitanul lui Axentye ¹⁾ cel mai sângeros și mai înfri-coșat om, care cu ocasiunea catastrofei a omorît cu propria mâna, — pe cine? — Acesta voind a saluta pe oficerul, cu care conveni — să întâlnească — îi întinse mâna, dér auđind cum refugiții îl înjura ținându-i: „Călăule! Tu ai omorît pe tatăl meu! Tu ai ucis pe bărbatul meu! Pe fratele meu! Firea-i afurisit monstrule!“ Oficerul auđind aceste ș'a tras repede mâna ținând, că nu

---

¹⁾ Am văđut la pag. broșurei 49 pe vėduva lui Seres, care scrie, că Istratye era uu hopșitar la alt loc îl face Sz. fiul unui dascăl și tribun, acum e numai căpitan: egy Enyedi közönséges ember. Pag. 261. Eu nu am avut căpitan de peste Mureș, acolo a fost Prodan térparancsnok, ómení ca Groza nu a fost suferiți în lagėrul meu, D-le Sz.! — *Aut.*

e soț — târsa — unui călău și a poruncit să-l înhațe pe Istratye soldații, cari apucându-l de gât peste care undula niscai plete blonde, au dat pe sub acestea de pungulițe subțirele pline cu galbină de furat, — cari îi culeseră de la gâtul lui. — Ce au făcut cătanele cu galbinii și cu calul lui Istratye, nu ne spune Sz. și ne spunându-ne credem, că ne spuse o frumoasă poveste! — ne spune însă că pe Istratye legându-l cu mâinile la spate și înboldindu-l cătanele — Carlferdinandî români, cari câte-va minute înainte nu voiră să puște în cei cu buțile de vin — cu patul puștilor îl duseră în temniță la Alba-Iulia. Am estras aceste, ca să se scie cu câtă ușurință și vrășmășiă ne tracta pe noi, nu numai Maghiarii, ci chiar și oficerii împărătesci. Dela pag. 264 înainte Sz. tracteză despre venirea unei trupe maghiare dela Clușiu, Turda pentru mântuirea Aiudanilor sub comanda lui Perekzi, la 17 Ianuarie.

Din acest tractat scris pe 25 pagine mari pe noi ne pôte interesa, cum au surprins acea mână de ómeni 250 honvedî pedestrii și 24 chveaulegeri — kress —

italiană cu Pereczi, la care mai târziu s'au adaugat încă câți-va călăreți, care nu se țineau nici de óstea lui Bem, nici de a lui Tzetz, cu alte 250 honvedă mare parte Români din ținutul Oradia mare. ¹⁾ Cu aceste trupe veni comitele suprem Br. Kemény István, Vesselény Ferentz, Szilvási Miklos, Zeyk Miklos profesorul Zeik Caroly ²⁾ Toldi Lajos, Miksá Elek, Paget János, și mai mulți alți „fő urak“. Am însemnat numele acestor bărbați rezoluți cu curagiu și determinați, ca să-i cunoască și ai noștri și la timp de nevoie să-i scie imita!

Cu asta ocasiune mulțimea de Aiu-dani în frunte cu Bartok Carol, B. Ferentz și Veres Pál era gata să omórá pe Baro-nul Kemény István, acuzându-l de trădă-tor, și numai cu copilul de 13 ani, autorul

---

¹⁾ Másnap csak ugyan meg is jött — Br. Kemény István — 250 honvéddel Nagy-Várad környékeröl valo fiuk voltak kösztük számos román. Pag. 265 N. E. P.

²⁾ Zeik-anii, ar fi să fiă familia românescă, dela comuna Zeicană în Hațeg, care cuvânt românesc unii filologi îl deduc dela latinescul „Dei-canis“. — *Aut.*

acestei istorii, avu noroc de scăpă cu viața alergând băiatul la Baronul Kemény Far-
kas, care prânția la masă cu câți-va oficeri
de honvedți, și venind cu toții în grabă la
hotelul Biasini. După ce le succese a prinde
pe Bartok Károly și a-i smulge pușca din
mână, cu care vrea să împuște pe Kemény,
încet pe încet se liniști turburarea, — a
zaj. —

Din acésta istorióră un bun politic
și judecător nepărtinitor, ar poté combina,
că prefectul — Főispán — Baronul Ke-
mény István a fost cauza incendiării și a
tuturor relelor, ce au avut loc la Aiud și
împrejurul lui, Cacova, Măjina, Sâncraiu,
Băgău, Cricău, Benic și Șard.

De un óre care interes ar fi pentru
noi și descrierea cum a venit, cum s'a îm-
părțit, cum a surprins acea trupă pe Ro-
mâni prin case și celarii, unde petrecea,
cânta și juca, cum a găsit în apropierea
podului o șiră de paie, cu care aruncându-
le aprinse în furci pe ferestri în casele și
celariile unde petreceau Românii, bând și
cântând i-au sufocat și nădușit cu focul și
fumul și i-au silit să iasă afară, ca să-i

pótă prinde și omori, așa că singur la un loc în 17 Ianuarie au aflat Români din Aiud 28 cadavre de Români¹⁾. Asemenea se întâmplă la casele lui A. Rederberger și celarul lui Bakk János, — más pinzcékbe is találtak földrészeg Oláhokat pag. 275 — cari au plătit cu viața ospățul de mai înainte, „e nehéz munka az egész éj folytán tartott“, adică acea muncă de stîrpire a ținut totă noaptea, — și noi credem, că acei 500 honvedei cu 150 călăreți au omorît în acea singură noapte mai mulți Români, Sași, Unguri și mai ales Țiganii corturari, cari se țin cu câte 20, 30 corturi până în ziua de astăzi la Teuș, decât aceștia în 9 zile începînd din 8—17 Ianuarie și în asta credință mă susține și Szilágyi, care după ce ne spuse mai sus și ne arătă cu numele 25 femei și 70—80 bărbați omoriți neaoși Maghiari Aiudani, la pagina 291 după informațiunea lui Mazsák Hugo, pe care o crede mai probabilă îl pune la netto 800 de suflete! Și e supărat foc pentru ce magistratul dela 1849—50 nu a făcut îndată

¹⁾ Januaris 17-én az Enyedi Oláhok 28 halottat számláltak meg. Pag. 274. N. E. Pust.

catagrafia dispăruților, care atunci îndată s'ar fi putut, dér acum nu se mai pôte face. Dați-mi D-lor administrațiunea comitatului Albei inferióre, și a orașului Aiud, numai pentru 10—15 zile pe mâna mea și v'ași arêta, că se prea pôte; magistratul însê și voi toți nu ați voit a o face ca să se scie, că „Dracul nu e așa de negru cum îl fac ómenii“, fiind-că, de ar fi aflat Guvernul, Impêratul și tótă lumea adevêratul număr al dispăruților, nu v'ați mai putea da de-a róta strigând: luați-l de pe mine, că-l omor!

Dér fiă numărul dispăruților 150—800 atâta stă și e limpede și curat, că în acest număr au figurat mai mulți Nemaghiari. Mai stă, că Aiudul nu a fost așa de ruinat și topit cum voiți a arêta voi, șira de paie ce a găsit'o trupa lui Perekzi la 17 Ianuarie în Aiud, masa la care ședea majorul Kemény Farkas cu câți-va oficeri honvedî, hotelul lui Biasini la care trăsese Br. Kemény István cu cei 10—15 cavaleri și pe urmă maieriștea colegiului unde se concentră trupa ce venise dela Clușiu, Turda etc. după ce termină cu omorul și priusul Nemaghiarilor află la Szöts András, „teli

pinczét“ și „teli kamarát“ pag. 277, adecă celarul și cămara de bucate așa de pline încât s'au săturat cele 6—700 de honvedī cu tot atâți Aiudani, pe cari i-au găsit vii în Aiud și prin pădurile din jur, singur un lucru nu s'a găsit! Vre-un Aiudan, care se apere pe Românii cei beți și cu plosce nu cu arme a mână, cum au apărat în 9 zile aceștia pe Aiudanii, cari au tras la ei!

Óre care suntem mai humani și care mai barbari?

S'ar mai putea afla, și bine stabili un lucru, cum-că, decă am jurat eu pe cele 6000 de ómenī în nóptea de 8—9 Ianuarie ca să trecă și devasteze Aiudul, și am lăsat ca să se prăpădescă, am fost nu numai mișel și de nimic, ci și mare prost; decă nu am orânduit un post de vr'o 40—50 de ómenī cel puțin la părăul și cârciuma Mirislăului, că cel puțin să dea aviso celor ce trebuia să lucre la devastare în tótă securitatea acésta, o puteam face având la salinele Uiórei, cum scrie Sz., 500 grănițeri Români și 15—20,000 Români armați sub

comanda mea. Dăcă nu am făcut'o e probă ¹⁾ cel puțin verosimilă, că nu eu, ci alt cineva a fost Herostratul Aiudului, și ca să mai dau o probă, cât am fost eu în tot timpul de îngrijat pentru bună starea óme- nilor mei dau aici la lumină un circular. Étä-l:

Nr. 144—1848. *Pref. Leg. I primarie.*

„Judecilor, Juraților și Cen-
„turionilor săi!

„Fiind-că se află fórte multe vite,
„parte perdute, rătăcite și înstrăinate, parte
„luate de Unguri furate și jăfuite în satele
„numitei Prefecturî; se demândă mai sus
„numiților Judecii, Jurați și Centurioni, ca
„să spue subordinaților săi, să nu cuteze
„a înstrăina, a pitula, a beli séu a vinde
„vr'una din ast-fel de vite sub nicî un pre-
„text, pentru-că orî care ar cuteza a face
„ast-fel de fapte, se va îndatora a plăti

---

¹⁾ A 20 olasz lovas, és Dánecs Lajos százada a megbomlot tábor ellen rohamra indult, de Perczi öket csak hamar, vizarendelte, nem tartván czélszerűnek, hogy egy maroknyi magyar, fegveres erő 15—20 ezer embert üldözöbe vegyen. Pag, 284.

„vita omului păgubit cu prețul, care l va
 „juđeca 7 (șepte) bătrâni ai satului, afară
 „de aceea va plăti 5 fl. m. c. la sat pentru
 „pedepsă, ér omul, care va afla vita per-
 „dută sě o oprěscă la Judele satului și adu-
 „cěnd 7 martori aceștia vor jura înaintea
 „administratorului, a prefectului, a tribunu-
 „lui sėu a inspectorului și atunci numai va
 „căpěta vita înapoi. Cu ocasiunea acěsta
 „sě face tuturor sătenilor cunoscut, cumeă
 „de un timp încóce a început a domni co-
 „lera și în sănětósa nóstră Transilvania
 „(Ardeal). Bóla acěsta, după cum arată
 „doctorii, nu e lipiciósă ca ciuma; ea însě
 „póte omorî și prăpădi multți ómenți de nu
 „sě vor putea păzi. Drept aceia în lipsa
 „doctorilor și ale foilor publice vě scriem
 „frățesce:

„I. Fiă-care om sě nu-și schimbe în-
 „tru nimic traiul vieții obicínuit până acum.

„II. Așa sě se brodésșă, cât sě nu fiă
 „nici-odată cu rânza gólă sėu flăměnd.

„III. Nu strică vinarsul cu izmă, din
 „care póte gusta cineva mai de multe orți
 „pe ți; multă piparcă strică. Aceste sunt
 „de ținut înainte de a-l lovi colera, éră

„când simte, că are ametelele său îi vine să
 „tórne, are cărceitură la rânză, atunci să
 „i-se frece bine palmele și talpele picioare-
 „lor, fără ca să le ude cu scuipit său mu-
 „rătore; i-se pun 2 cărămidă bine încălđite
 „la spate și la burtă și i-se dă teiū de
 „ismă său harbateiū. — Cei cari umblă pe
 „la orașe își pot cumpăra zahar și picături
 „de-a lui Hofmann, căci și aceste luate cu
 „măsură pot folosi mult, mai mult însă fo-
 „loșesce, decât nu-i frică de coleră, și nici
 „trebuie să-i fiă. — Acesta la fiă-care sat
 „se o decopieze și să o cetască la sătenī.

„Incât pentru moșii, fiă-care să ră-
 „mână în starea mai dinainte de Dumi-
 „neca după Rusalii, când s'au vestit șter-
 „gerea iobăgiei, până va hotărî Dieta Țării
 „despre sórtea tuturoră“.

„Dat Teiuș 12 Aug. n. 1849.

„I. Axentie Severu m. p.“

Dece cerculare de cuprinsul mai sus
 au fost trimise prin toate comunele Prefec-
 turei Legiunei I primarie.

Primele cerculare au fost trimise „cu
 grabă“ la: Sâncel, Biia și Spină primit 1

August v. Sânmiclăuș, Căpâlna, Sântămăria, Feisa, Tătârlaua primit 2 August v. Crăciunel, Făget, Chezler, Tăuși, Lodroman, Lunca, Hussusău primit 3 August v. Glogoveț 4 August v.

Al doilea cercular a fost trimis la: Ciufud, Tiuriu, Obreja, Mihalt, Colibă, Berghin a fost primit în 1 August v. Beșineu, Tău, Ohaba, Roșia sęc. Broșteni, Păuca s'a primit în 2 August v. Presaca, Bogatu, Alămor s'a primit în 3 (15) August ¹⁾ și pe urmă se o aducă judele din Alămor érá la noi. Axente m. p. Alămor, 5 August s'a vestit și s'a trimis înděrěpt⁴.

Ca se vadă și se se convingă, nu numai Szilágyi, dér toți adversarii mei și ai noștri, ce fel de ómení am fost noi prefectii și tribunii, ce creștere am avut și ce moral am profesat, voiú produce aici ultimul cercular din câte am dat eu dela 11 Septevre 1848 până la 19 August 1849.

Étă acel cercular scris cu litere cirilice:

---

¹⁾ Pe dosul cercul aruluieste scris: „Sě și-o decopieze fiă-care notar, se o cetéscă mai de multe ori la ómení“.

Nr. 178—1849. Pref. Leg. I primarie.

„Judecilor, Juraților, Căpitanilor
„tuturilor Românilor.

„Fraților!

„Lupta, care se încinse între noi și
„Maghiari acum un an, se pare că se pre-
„curmă. Suferințele ambelor părți sunt așa
„de mari, încât nu le poate cineva vorbi
„nici scrie. Omoruri, aprinderi și crudeli-
„tăți făcură unii mai mari decât alții. Nu-și
„pot imputa! N'are după ce le părea rău!
„Acum e anul și timpul să încetăm dela
„celea de mai dinainte. Să lăsăm răsbu-
„nare, să gândim cum se trăim în pace cu
„aceia, cu cari avurăm răsboiă“.

„Drept aceea vă provoc în numele
„lui Dumnezeu și a doi împărați¹⁾, în nu-
„mele și pe onórea națiunii române. Să în-
„cetați cu totul tot dela vrășmășii și ti-
„răanii. Décă mai găsiți recruți și cătane
„unguresci prin păduri rătăciți, desarmați-i,
„dați-le pâne în traistă, un călăuz și dru-
„mul... Cu atâta mai vârtos, că după ce

¹⁾ Doi împărați a căror oștiri se întâlneau
atunci la Deva.

„Ungurii peste tot se împăcară cu împă-
 „ratul, de-acum înainte e păcat a omori
 „Unguri și mórtea cu mórte să va răsplăti.

„Șoimușoiu 19 (7) Aug. 1849.

„I. Auxentiu Severu m. p.“

Șoimușul, séu satul din care am scris și espedat acest circular în tóte părțile munților și comitatelor dela Deva în sus, e un sat românesc aprópe față în față cu Deva peste Murăș. In acest sat ajunsesem până la datul de mai sus arėtat, mergēnd dela Alba-Iulia pe malul drept al Mureșului în aripa dréptă a trupelor împērătescirusesci sub comanda lui Lüdertz general șef al acelor oști în Transilvania, în a cărui mâni după depărtarea lui Bem, depuseră cea mai mare parte a ostașilor lui Bem armele și fură făcuți prinsoneri. Nu vor sci prețui nicī-odată adversarii noștri cugetul espres al meu din acest circular, în care ȃic Românilor mei, că nu numai să înceze dela tóte hostilitățile contra adversarilor noștri, ci celor ce i-ar prinde prin păduri să le dée pâne în traistă și un călăuz ca să-i scóță din păduri la vr'un drum

și întrebându-i încătrău vor să mērgă, să le arete drumul, ca să mērgă fiă-care unde doresce. Și fiind-că nu am ȃis sē-i dēe nici pe mānile Rușilor, în cari apucaseră cei vre-o 6—7000 de sub comanda lui Bem, nici pe mānile împērăteștilor, cari ajutați de oștile împērătescī-rusescī, cuprinseseră tōtă Ungaria și Transilvania.

E semn învederat, că atunci mai cre-deam într'o bună înțelegere frățescă între noi și Maghiari, ceea ce astăȃi nu mai cred.

Poftiți domnilor, mai sbierați și um-pleți tōte ȃiarele cu calumniile vōstre. Mai ȃice-ȃi-ne, că am fost tăciunări, ucigași, barbari și doritori de sānge și devastări.

Dēcă am sciut eu ținea 800 de fe-ciorī, dēcă nu cu de tōte, cel puțin cu pāne și mālaiū uscat 5 luni de ȃile la munte fără a fi primit afară de cele 2000 fl. dela Administrațiunea din Blașiu dela alt-cineva dați sēu daruri alți bani și victualii. Dēcă în cele din urmă m'am îngrijit chiar și de sănătatea întregēi prefecturī, apoi orī-cine pōte crede, că aș fi îngrijit și de viața pē-cătoșilor, cari ar fi incendiat și devastat Aiudul din ordinul sēu porunca mea!

Pentru a putea înțelege cum „Pereci” reîntorcându-se cu 700 Aiudani strînși din toate părțile la Turda, cu care ocaziune mă alungă pe mine și 2 companii de grănițeri dela Vinț ar trebui să mai scriu o istoriă întrégă și să repețesc cele ce le-am scris deja la memorii, a căror publicare va depinde dela primirea acestei critice și răspuns, până atunci notez, că comandantul acelei trupe Pereci, pare-mi-se a fi armean, érá sufletul ei a fost căpitanul Danciu, care cu Românașii săi dela Oradea mare a ținut sus și tare stindardul libertății maghiare, amăgit fiind de a crede, că aceea e pentru toți! Óre de s'ar mai repeți odată asemenea scene, tot așa ar urma cei dela Oradea mare și jur? Terminând, stă a recunósce cu destulă părere de réu cum că, a doua catastrofă dela 26 Iulie 1849 a fost urmarea ómenilor mei. După ce noi ne-am bătut în 25 Iulie cu o trupă maghiară începënd dela 5 óre diminéța, și până la 12 din dí, și am împins acea trupă dela Gura Ampoiții până la rípa roșiă dela Șard de prin tufe și de pe Bermezeu așa încât acea trupă reterând, a lăsat la prăvăria din Alba-

Iulia tóte provisiunile, ce le avea acolo la Barabant, precum și 12 cară cu morți, și un mare număr de răniți și în fugă trecând Mureșul au incendiat podul după sine ca să nu o pótă persecuta Iancu care, eram eu ¹⁾).

După acésta luptă și victoriă am trimis eu pe căpitanii Iulian și Ioan Munténu, cu 2 companii de feciori și 2 cară, ca să aducă sare cu orî-ce preț dela Salinele Uiórei, sare de care am dus noi lipsă și dor de 2, 3 luni și am suplinit'o cu prav de pușcă, pentru că înainte de a ne trage la munte în 29 Mart. 1849, de bucate, grâu, cucuruz, ovés, am sciut a ne provisiona, dér de sare nu ne-am adus aminte și așa am dus mare lipsă nu numai noi dér toți locuitorii munților fiind încungiurați din tóte părțile, pe la eșirea căilor și cărărilor din munte de trupe kossuthiane, așa pentru a răspunde acelei lipse și pentru a ne provedea cu sare pentru venitor, am trimis acele 2 cară ca să pótă străbate la Saline și reîntórce în tacte le-am dat drept apërare cele 2

¹⁾ Vedî: „Die Romänen der Öst. Monarchie“.
Pag. 144—47.

compănii cu 400 feciori, cari a 3 di în 29 Iulie s'au și reîntors la locul destinațiunei lor, fără însă de a ne raporta comandantii lor, că ar fi întâmpinat vre-o opozițiune, séu ar fi avut vre-o luptă cu cineva; și decă pot fi unele fapte sângeróse, ce ne arată Sz. că a comis acea trupă adevărată și anume, că Aiudanii vedând, că se apropiă cele 2 compănii ale nóstre, și de astădată au fugit în tóte părțile și a rămas orașul pustiu, și că acea trupă afară de aceea, că a omorît 14 ómení cea mai mare parte bêtrâni, s'a apucat și a risipit și împrăștiat tóte crucile de grâne, care erau sece-rate, așa încât Aiudanii rămaseră și pe anul 1850 fără pâne.

Apoi trebuie să scim, că feciorii din cele 2 compănii erau aprópe toți din satele de pe linia Murășului, începând dela Căpud în sus, lipsind acești feciori 4, 5 luni de ȃile dela casele părinților, le va fi ars inima să mai vadă pe ai lor, și să afle cum și ce au pățit în atâta amar de timp? Să vor fi furișat dela compănii cu scirea, voia și fără de aceste a căpitanilor din Teuș, unii feciori de o parte ca să-și mai vadă pă-

rinții, frații etc., de alta, ca să se preme-
nescă cu cămeși curate și întregi în locul
celor purtate în 5 luni de ȕile și murdare,
apoi aflând dela ai lor cum au fost pușcați
și aruncați în Murăș părinții și frații lor
la Uióra, de „trifoiul“ Kemény, Pogany și
Boer Feri membrii vérbiroság-ului. Nu ne
va prinde nici o mirare, decă-și vor fi răs-
bunat omorul părinților contra celor 17 de-
nuncianți, cari au fost cauza omorului pă-
rinților lor. Érá că aceștia au fost denun-
cianți, ne face să presupunem etatea lor
— „többynire 60 éven felüli korban“ — cea
trecută de 60 ani.

Incât pentru risipirea și împrăștiarea
crucilor de grâne, din care cauză ar fi ră-
mas Aiudanii fără pâne, d-l Szilágyi a ui-
tat la acest loc, ce a scris la pag. 343.

Az enyedi határ ez esztendőben kü-
lönösen gazdag aratással kecsegtetett.... etc.
Pogány György látván, hogy az aratásra....
senki sem közeledik.... ezzel is Jakab Károly
szolgabírot bizza meg etc.

Am vedut mai sus la pag. 167 cum
că vice-spanul Ribitzei în Zarand și vice-
comitele Pogány György la Aiud au arat

și sămănat cu robota pământurile lui și ale Aiudanilor; la acest loc vedem, că acest din urmă a și secerat grânele Aiudanilor tot asemenea; prin urmare e lucru natural că secerătorii vor fi eșit, cu séu după ómenii și feciorii noștri, deși vor fi luat plata lor, că dóră așa ne învață s. scriptură, că e vrednic lucrătorul de plata sa. Aceștia însă nu vor fi împrăștiat, ci vor fi încărcat pe cară și vor fi dus acasă, ce vor fi putut cu graba. Feciorii mei nu ȳic ba, vor fi împrăștiat vre-o clăditură două de fân, parte ca să dea la cei 8 boi dela carăle cu sare și caii căpitanilor, de mâncare, parte ca să dórme și ei o nópte pe așternut móle, că dormiseră 120 nopti cu capul pe piétră, cu prefectul și căpitanii lor împreună!

Ca să terminăm cu referatul nostru în scurt și în estras a întregii cărți a lui Sz. am mai avea să luăm la analiză și îmburdăm și cele ce le mai scrie dela pag. 350—161 sub rubrică cine a fost făptuitorul cel mai de frunte în 1849 la devastarea Aiudului, Prodan séu Akszentye Severu?

Însă după ce ne spune, că la început scriitorii maghiari excipiind pe Kemény

Gábor legă devastarea Aiudului de numele lui Prodan și pe Akszentye Sever îl făcea scăpat — „futni engedték“ — îndată la pag. 351 ne spune, că acum după 41 ani de cercetări, cu suflet curat — nyugot — se poate spune: că nu Prodan, ci Akszentye Szever e „a fő bünös“ — capul păcătoșilor, séu cel mai păcătos, — du-te muiere în pace credința ta te-a mântuit!..

Ca să probeze amicul nostru acesta mare osândă, pusă pe capul meu, aduce mai multe vorbe, de pe stradă și combinațiuni curioșe în felul lor, dér la punct 3 îmi dă un atestat așa de frumos, încât a meritat să-i dic mai sus amicul nostru, și adecă scrie 3 Tabără¹⁾ trupa, care stea sub comanda lui Akszentye, în așa măsură depindea de voia lui, încât de nu ar fi voit el devastarea Aiudului, a bună sémă nu s'ar fi întemplat.

Mulțamind d-lui Sz. pentru acest atestat îl asigur, că tocmai fiind-că ómenii de-

---

¹⁾ 3. Akszentyetől a vezetése allat álló oláh tábor annyira fűgöt, hogy ha Enyed pusztulását ő nem akarja való, és a tábor Enyed ellen bizonyára nem indult volna meg.

pindeau așa de tare de voința mea expresă și cred că și probată e afirmațiunea mea, că: nu a trecut nici unul și nu a luat parte la devastare, pentru că Salca pe care l'am trimis eu de ajutor ómenilor lui Niculița sã ajute ca sã se stingã focul șirei de paie și celor 3 cãsute, ce le incendiaserã ómenii lui Niculița, dupã ce fũ primit în capëtul stradii Sãncraifului prin o salvã de glónțe din partea Aiudanilor, dupã ce strãbãtũ cu tóte acestea cu vãnãtorii noștri, — cari erau mai aleși, și mai disciplinați decãt orice altã trupã regulatã — în oraș, și restabili întru atãta ordinea încãt autorul, aũdi cu urechile sale, când bãtũ orologiul din turnul bisericei 12 óre și putũ veni plãngẽnd de-alungul stradei magyar utza pãnã la ai sãi, sã reĩntórse cu ómenii cei comanda la Ciumbrud ¹⁾).

Prin urmare incendiatorii Aiudului au fost hoții și tâlharii romãni, maghiari, țigani și puțini sași, ceea ne aratã la mai

---

¹⁾ Vedĩ: „Romãnen der österreichischen Monarchie“. Pag. 105.

multe locuri și Szilágyi ¹⁾, cari sub paza gardiștilor din Sabeș comandantul pieței c. r. căpitan Gratze s'au năpustit din toate părțile asupra Aiudului cu cei 39—400 de refugiți din toate părțile de frica furcilor și a răsbunării nesocotiților magnați și tot felul de proprietari maghiari.

Raportul său documentul, la care am provocat mai sus conține: „Nach mitternacht „sah man Ajud nach allen Seiten in Flammen und meine Tribune berichten mir, „dass Sie nicht mehr im stande wahren des „furchtbaren Elementes Meister zu werden“.

Din contextul acestui concept se vede că, său eu, care l'am conceput numai în Septemvre, său culegătorul, care l'a pus în presă în Decemvre 1894 a scăpat din vedere „die ich neuerdings zum auslöschen „comandirte mir berichteten“, prin urmare

---

¹⁾ Pénz adjátok. . oláh és magyar nyelven. Pag. 67. Nota nagy gyanu hogy az egész rabló csapat magyar parasztokból állot, csakhamar egy cigány állított bé kezibe véres lándsával, és így szólott: menyek iszom még egy keveset, de hamar vissza térek, hogy lándsámmal megöljek mindnyájokat. Pag. 220.

acest text ar fi trebuit să sune: După mie-
dul nopții se vedea flacări în toate părțile
Aiudului, și eu, dând ordin din nou tribu-
nilor — Procopiu, Albin, Munténu — să
mêrgă să stingă flacările, aceștia mi-au re-
portat, că nu sunt în stare de-a mai putea
domina séu potoli acele flacări.

D-l Szilágyi provocându-se la răspunsul
ce am dat eu la comitele Teleki în 1890
pag. 8 în care ca și în raportul adese-orî
menționat, am afirmat: că colonelul Lozenau
era în Bucerdea pe vorba séu spusa lui Va-
dadi Gergely dice, că Lozenau era în Obreja
și numai la 10 Ianuarie 1849 a trecut dela
acest loc la Bucerdea, chiar așa să fiă, acesta
nu probéză, că eu nu aș fi făcut raport
acelui brav colonel, despre cele ce începuse-
ră a se petrece la Aiud. Nicî ca acesta,
decă ar fi dorit a alerga în ajutorul Aiudului,
nu ar fi putut veni dela Obreja mai
ușor și mai curênd, decât dela Bucerdea
— peste dealul cel mare, mare — în aju-
torul Aiudului, ci probéză numai, că, séu
scirea, ce o aveam eu despre Brigada lui
Lozenau, nu era exactă, séu Vadadi Ger-
gely — more patrio — a spus lui Sz. o

laudă gólă; atâta ne spune și Szilágyi cum eă: spunându-i căpitanul Apfler lui Lozenau, că arde Aiudul, i-a răspuns, „sciu bine că arde“, probă învederată, că raportul meu apucase a fi comunicat colonelului înainte de a căpitanului.

Altmintrea nu sciu, ce se cred și se aleg din scriptele lui Sz. pentru că la pag. 59 ne spune, că Vadadi Gergely — cadetul — nu era cu Lozenau la Obreja, ci numai cu compania regimentului Turski, de care se ținea el la Mihaltű și că larma, pușcăturile¹⁾ și vaietele Aiudanilor, se auđeau din dealu Zariesului departe de 21·5 kilometrii „credeat judeus apeles“, adecă credă cine va vrea, de ar fi fost pușcături de tunuri ar mai trece povestea, dér pușcături de pistóle cum avea hoții și fugarii séu fu-

---

¹⁾ Én, mondja Vadadi Iánuár 9-én éjjel Mihaltz falván voltam, hol Turczki ezred egy százada — nu o brigadá — alomásozott. Miután Enyed kigyult 5-öd magammal kimentem a Zeries tétőre... és onnan néztük Enyed égését, jól hallatszottide Enyedről egész éjjelen a kiabálás, jajgatás, lövöldözés, döngetés, kutyák vonításának lármája. (Miháltzfalv a Enyedtől 21·5 Km. távolságra fekszik). Pag. 59.

găriții noștri, e greu și peste putință de crezut apoi să se fi aușit lătratul cânilor la 21·5 kilometrii, nici Vadadi, care e bun vânător, nu o poate crede, și decă am adus'o eu înainte, am făcut'o, ca să avem o probă mai mult, cu câtă ușurință scriu compatrioții noștri historia.

Dela pag. 354 „Sălăgénul“ nostru scrie Biografia lui Prodan, Papp Antal, Butyán, Bálinth Simon, Birlea Péter, Repedje Nyikuláj, Nemes Juvon și a lui Akszentye Szeveru séu Ioanne Raț Baci, multe sunt de ăș, de negat și îndreptat la biografia fiă-cărui din aceștia, la care datori sunt să pună mâna și uměru toți câți au cunoscut pe vre-unul din ei ce știu. Eu voiŭ arěta la memorii de astădată, spun numai, că Nemes din locul acesta, nu e tot cel, despre care ne spuse Szilágyi că se presentă cu G. Istratye ca să facă cortele la 6000 feciori, ci acest Nemeș, e cel ce mă scósă pe mine în 25 Octomvre dela masa Dómnei Pogany și în 7 Noemvre mi-a adus vin din celarul lui Kemény la Ciumbrud, orí cât de hoș și ucigaș cum scrie Sz. a putut să fiă acest fost căpitan — nu tribun — al meu, eu nu mă lapęd

de el, spun numai atâta, că el, după ce ne-am organizat noi după 1 Decemvre 1848 din nou, și am conseris și chiămat în lagăr numai unul din cei ce era doi în o casă séu pe o moșiă neavând frate séu fiu bun de-a purta arma nu a fost conseris nu a luat parte la expedițiunea Hoidin — Ciucea, nici nu a fost chiămat la paza țermurului Mureșului la 7—8 Ianuarie 1849. Prin urmare decă a fost el la Aiud în 8, 9, 10 Ianuarie decă a prădat, omorât etc., nu pôte cădea răspunderea pe mine, pentru că nu mai era sub conducerea mea, ci liber era să mérgă unde vrea și pentru faptele lui bune, rele nu eu, ci Administrațiunea civilă, Popa Georgiu Manu s'ar putea lua la răspundere.

Eu sciu numai că, acest Nemeș — ne nemes — a avut 2 moșii, una dela tată-séu și alta dela socru-séu, după muiere, și Dobai proprietarul locului îi luà cu puterea discreționară o moșiă, și în loc de-a o da altui iobagiu, cum era dator să facă potrivit cu legea, o ținù și încorporà cu a sa, ceea ce l'a constatat viața, ce i-o luară Roșienii în 21 Octomvre cu ocasiunea desarmărei.

La cele ce privesce biografia mea reflectez numai următoarele:

Szilágyi afirmă la mai multe locuri a cărții sale, că pe mine m'a vădut unii și alții din Aiudani în acele zile în Aiud, între altele scrie la pag. 200, că părinții săi mă cunoștea și mă vedură trecând cu alți călăreți spre Aiud în 9 Ianuar! Voiu să știu, că de unde? de când? în ce timp? și loc? făcură părinții lui Sz. și toți sodalii Crișianului, câte babe și bulendre pe care le arată cu numele cunoscință cu mine? fiind-că eu numai în 1846 odată și în 1848 a doua oră pe un ger de 22—24 grade, când nu âmbra nime pe strade am fost în Aiud ca să arēt colonelului Remer, că nu pot să-i împlinesc ordinul cel primisem în 27 Decemvre dela el¹⁾.

Din 14 Septemvre 1848 până la 8 Ianuarie 1849 comunicațiunea între Aiud și Blășiu, locul stabil al meu, a fost întrepruptă, Aiudanii n'au venit să mă vadă, și eu nu am avut nici un dor și zor să-i ved

---

¹⁾ Veđi: „Romänen der Östr. Monarchie“. Pag. 102.

pe ei! Aşa dără de unde m'ar fi putut cunosce?

Noi prefectii, tribunii, vice-tribunii semne distinctive la gulere, la mâneci, pălării, căciule nu am avut, âmblam fiă-care cu ce am âmblat până la 14 Septemvre și eu pe timpul devastării Aiudului eram îmbrăcat cu haine românesce ordinare; cióreci albi de pânură de 4—50 cr. cotul, țundra sură ce o luasem cu 8 fi. m. c. șerpar — curea chimir — de 2 fi., căciulă de 5 fl. écă tot costumul meu, în acest costum nu m'a putut cunosce nici o babă, nici o buléndră moșnegi și viteji de ai lui Szilágyi. Istoria însé a celor 3 călăreți dela pag. 200 a lui Sz. totuși e adevărată, însé nu eram eu între ei, ci era Procopiu comandantul vânătorilor, tribunul Albini dela Cutu și I. Munténu dela Băgău, pe cari îi rugasem eu să trecă la Aiud, că un fel de patrolă să vadă ce se petrece acolo, și să-mi spună și mie care încă nu puteam pune piciorul și scărița în urma raportului, ce-mi făcură acei 3 tribuni. Am afirmat și afirm eu, că Aiudul l'au incendiat și devastat hoții inter-

națională și refugiații din părțile Clușului, Turda, Târgu Mureșului, Vint, etc.

Terminând, mulțămesc D-lor Ioan Micu Moldovan pentru împrumutarea documentelor, la care am provocat, D-lor profesori Vas. Goldisiu, care a tradus catastrofa dela Auraria — Presaca, și Dr. I. Bunea cu Nicol. Bogdan, cari a tradus cele 16 pag. „Catastrofa Aiudului“ dorind ca scriptele mele să fiă considerate și apreciate ca o doctrină seu prelecțiune, din care să învețe toți, cei ce trăiesc în astă îngustă patriă, ce să facă și cum să se porțe. Rog pe bunii cetitori să primescă lucrarea mea, fără pre-judecată și să o judece „sina ira et studio“ cu atâta mai vârtos că, ea nu e productul vre-unui plan precugetat, de-a instrui seu proba ceva, ci e numai o lucrare defensivă care nu ar fi văduț nici odată lumina dîlei, decă adversarii noștri ar fi scris lucrurile petrecute obiectiv și exact, ceea ce cred a fi arătat eu cu tótă cunoscința reale personale și întemeiată chiar pe scriptele adversarilor.

Deci :

După mine copii cu D-zeu și dreptul nostru înainte ! Adevărul, dreptatea și onoarea să fiă treimea, la care să ne închinăm, pe cari să o profesăm și pentru care să ne luptăm până la cea mai de pe urmă picătură de sânge !

CUPRINSUL

Sumariu al răspunsului:

	Pag.
Introducere	3
Cine a fost Br. Kemény �i cum am venit în conflict cu el	12
Surprinderea mea, �i a Tribunalului Todoran la S�ncraiu �i Ciumbrud, depradarea averei Baronului Kemény	21
Ingrozitorul macel al Zlăgnenilor -- tradu- cere de Goldi�	31
Pl�nsorile a 9 văduve maghiare ale căror b�rba�i fuseră omoriți în t�mna a. 1848 adresate �i predate �nal�tatului �mp�rat la 1852 c�nd veni la Transilvania	41
Declara�iunea Iancului asupra m�ceiului dela Presaca, �np�ciuirea Ighiuanelor cu Popa Culi�ia, maltratarea mai multor Maghiari din partea Românilor �i cum a desarmat Iancu pe gardi�tii unguri din Abrud	50
Venirea lui Dragus �i a a lui Hatvani la Abrud, alungarea acestuia, omorul lui Dragus. Incendiarea Abrudului. Salva- rea a 300 femei	57
Planul masacr�rei nobilei maghiare în	

- 1848, masacrări diferite, Memorandul din 30 Decembre 1849 scris de Canonicul Raduly din Alba-Iulia, prin care se arată că Românii au pierdut în 1848, 1849 40,000 feciori și bărbați pe Câmpul de Onóre, se arată ca adversarii au incendiat și prefăcut în cenușă 100 de sate românesce, érá în parte 239, și ca tóte daunele ce le au îndurat Românii fac 29,260,000 66
- Istoria procesului intentaat de Susana Kabos pentru omor și jaf contra mea și ultima Resoluțiune a lui 73
- Critica afirmațiunilor „Cărții negre“, probe că e apocrifă și document, că nu Românii, ei înșii gardiștii mag. din Auraria au dat primele salve contra Românilor și că numai sumeția lor nevrând a se micșora și preda armele Românilor a fost urmarea măcelului dela Presaca 83
- Desarmarea gardiștilor dela Șiard, Ighiu, Cricău, și Benic, și masacrarea lor la acestea locuri 125
- Tot acestea la Sângătin. Numérul luptătorilor ambelor părți la Cerbu și nimicirea celor 3800 ai lui Hatvani 134
- Causele acestei nimiciri și cum însuflețirea trupelor prevaléză disciplina și suplinesce comanda 141

- Reflecșiuni la plânsorile celor 9 văduve, Iancu și Mikes nu pot fi inculpați de omorul celor 60 Magyari dela Cucerdea, și celor 200 la Grind, Buténu nu fű judecat de vre-un tribunal militar, ci spēnzurat la ordinul lui Hatvani din pofta de câștig, și de témă sě nu afe Kossuth ce a pățit cu Brigada lui Ciutak. Diferența între comandantii Kossuthiani Prefecții și Tribunii Români 146
- Salvarea celor 300 femei, moșnegi din Biserica gr. cat. dela Abrud. Atestatul văduvei Pogány născută Comitesa Kuhn și a Domnișórei Bertha Pogány. Inburdarea afirmațiunilor Cărții negre, despre ne-capacitatea lui Iancu, și sělbatăcia lui Balinth 150
- Popa Tamasi dela Strajiă nu pôte fi martorul crudelității îndeplinite asupra deregătorului lui Redei, Memorandul din 30 Decembre 1849 atribuit concepțiunei Canonicului Raduly nu pôte fi genuin și că pe calea ce o bat Autorii maghiari nu ne vom înțelege în veci vecilor, părerea Kronstädter Zeitung în privința acēsta 156
- Moralu, honestitatea, și abnegațiunea, cu care Iancu desarměză gardiștii din Abrud, Siard, Ighiu, Benic, Teușiu Aiud, incendiarea Vinților, disciplina severă

ce a domnit în Prefectura Blașului sub
conducerea mea 160

Pentru-ce nu au fost și nu pot fi Români
mulțamitori magnaților de stergerea iobagii? fasiunea profesorului Glodariu
despre cele petrecute la Sângătin, și a
preoților Barna și Suciul despre Răsbunările judeciului de Sângiuri la Sali-
nele Uiórei, 600 victime ale acestei
răsbunări 162

Incendiarea A udului și istoricul acestui oră-
șel din secolul 13 până la 1848—49 183

Primul ordin de ȃi al prefectului Ioane
Axente Severu cãtrã centurionii sãi și
Români 190

Securitatea persónei și averei, ordinea sub
durata organisãrei și înarmãrei Româ-
nilor, în tóte pãrțile țerei, până dupã
12 și 15 Octomvre 1848 ȃile funeste, în
care furã spëndurați Vasi Papp, Simonis,
Baternai și Protopopu Turcu la Têrgu-
Mureșului și la Clușiu 191

Atacul lui Baumgarten în contra lui Prodan,
incendiarea și încenușarea comunelor
rom. Măjina și Cacova, surprinderea lui
Axente și Todoran la Sânceraiu cãderea
acestuiã și a vice-tribunului Barna cu 36
lagăreni. Desastrul acestui cãpitan-ma-
jor cu ai sãi în 28 Octomvre la Cricãu 193

- Deșertarea Aiudului, retrăgerea trupelor kossuthiane și a celei mai mari părți din locuitorii maghiari la Turda și Clușiu dempreună cu 40.000 sēcui, ce veniseră dela Agyakfalau în ajutorul Aiudanilor până la Ernot, de unde îi alungară la-gėranii Romāni sub conducerea lui Miches și a vice-prefectului Teslovan -- Tacit — 196
- Intrarea lui Iancu cu căpitanul Gratze la 11 Noemvre în Aiud, Incendiarea Vin-ților, venirea Gardei săsesci din Sabes la Aiud, instalarea locuitorilor din Mă-jina și Cacova prin Prodan în locuințele părăsite ale Aiudanilor, neorānduiela prada, furturile câte s'au comis sub durata acestui timp, până la reterarea lui Vardener dela Ciucea la Aiud . . . 203
- Reorganizarea magistratului, reîntōrcerea refugiților dela Clușiu și Turda. Insti-tuirea lui Prodan de căpitan al piaței în locul căpitanului Gratze, ridicarea de 19 ostatici din fruntașii orașului și depārtarea lor cu óstea generalului Vardener la Sibiu, convocarea din nou a lagėranilor romāni, faimele sinistre despre incendiarea Aiudului, neodihna locuitorilor, scrisórea D-rului Intze din Alba-Iulia, arētānd ca secură și posi-tivă devastarea Aiudului. Trimiterea unei deputațiunii la Turda ca să cėră

- ajutor dela colonelul Czetz, aducerea de arme pe furiș la Aiud. Circularea ómenilor lui Axente în 7 Ianuarie între Aiud și Vinț. Respingerea unui convoiú cu arme între Mirisláu și Lopadea rom. în nóptea de 7 Ianuarie de ómenii lui Axentye 212
- Grija și neodihna Aiudanilor, facerea de cortele pentru 6000 ómení ai lui Axente, la 8 Ianuarie 1849 contra - mandarea acestui ordin prin altul de „Xeverus Axente prefect“, venirea lui Prodan la Aiud, cina datá de magistrat la casa faurului Crișianu, la care a participat prefectul Butyan din Zarand, Popa Balint dela Roșia și alți popí și plugari Români, dimpreună cu Hank primarul orașului etc. consuitările acestora asupra sorții Aiudului 244
- Catastrofa séu descrierea — ala Virgilius a Trojanilor — incendiárei și devastárei Aiudului prin 25—30,000 Români jurați și trimiși de Aksentye pentru acóstea tradusá de Dr. Bunea și profesorul Bogdan 255
- Criticá amánunțitá a acestei descrieri poetice - tragice - fantastice a lui Szilágyi, lipsa de motive și probe materialí a scriptelor lui Sz., Atestatul primáriei dela Ciumbrud, Ordinul tipárit din 28 De-

cemvre c. v., din care se vede, că eu nu am avut 600 ómenī în nóptea de 8 spre 9 Ianuarie în Tâmpähaza, Ciumbrud, Băgău și Lopadea unгурéscă și că nu am avut ordin din vre-o parte a incendia și devasta Aiudul 273

Rémâne decī constatat, că Aiudul nu l'am incendiat nicī eu, nicī ómenii mei, ci mulțimea de hoți internaționali, cari dela 11 Noemvre 1848 se încuibaseră acolo, sub domnia Gardiștilor Sași cu căpitanul Gratze, precum și de refugiții Români din părțile Clușiului Têrgul Mureșului în urma venirii oștilor kosuthiane și crudelităților, ce comitea mării proprietari etc. și decă nu am dat ordin ca ai mei să stingă focul și înceteze devastarea, nu-s de inculpat, fiind-că nicī generalii împêrătesci, nu au voit să facă acésta 299

Cina dată lui Prodan, participarea lui Balinth, Buténu și a mai multor preoți rom., precum și a primarului Hank, la acea cină critică. Numêrul devastatorilor ridicat la 25—30,000, persecuțiunea celor notați cu fapte rele și provocarea și apêrarea acestora 307

Mărinimitatea, cu care unii tribuni, preoți roș și ânesci, și locuitorii români din Aiud au primit în casele lor pe Aiudani, cum

i-au apărat, de furia devastărilor, cum au împărțit cu ei toate câte avea și cum în contrast cu acestea au prădat Sașii din ținutul Blașului, dimpreună cu Popa Roth al lor, ba chiar și soldații împărătești, critica acestor afirmațiuni, cu care Sz. nu poate inculpa și pe Ax.

311

Combaterea afirmațiunei cum că Aiudul ar fi fost incendiat etc. din un conclud, ce s'ar fi luat în Blașiu în 2 Ianuarie la cina, ce a dat Ax. la 33 persoane între cari au fost și 7 boieri din România Rozeti, Golescu, Bolliac și Brătianii, ordinul primit de la comanda generală, prin care era însărcinat Ax. cu pustiirea Aiudului, critica și răsturnarea acestor afirmațiuni și proba că: decă Ax. ar fi fost însărcinat cu acesta, el ar fi îngrijit ca fruntașii Români din Aiud să fiă cruțați éra Sasii, cari au legături în toate părțile, ar fi aflat de acest ordin și ar fi prevenit pe frații lor din Aiud, ca să nu fiă masacrați alături cu maghiarii . . . . .

317

Numărul celor omorâți, cari ar fi fost dublu de n'ar fi apărat Românii pe cei ce alérgă la ei, mișei au trebuit să fiă cei 25—30.000 Români, decă le-a trebuit 7—8 zile pentru a incendia 500 case și a prada averea din 7—8 prăvălii. In timpul incendiărei armata împără-

téscă a stat în apropierea Aiudului și numai în 14 Ianuarie a venit la Ciumbrud, Bagău și Lopadea ung. cu ocaziunea acésta un despărțământ a alertat la Feleiu, a adunat pe Aiudanii, ce i-a găsit fugiți acolo și aducându-i la Ciumbrud, i-a trimis cu săniile de preiunctură la Teuș și Alba-Iulia, împreună cu Groza Istratye, pe care-l arestară . . . . .

321

Venirea căpitanului Pereci, cu 500 honvedei și 40—50 călăreți la Aiud, urmat de mai mulți magnați, pentru a aduna de prin păduri și ascunsuri pe fugiții Aiudani, încercarea mulțimei din Aiud de a omori pe Br. Kemény István, masacrarea Românilor, pe cari aceste trupe îi aflară în Aiud, bând, cântând și jucând, a căror număr a bună seamă a întrecut pe al maghiarilor, Aiudul până la 17 Ianuarie nu era așa de rău devastat cum scrie Sz. . . . .

325

Două proclamațiuni ale lui I. Axentiu Severu către centurionii și primarii români pentru a proba, că de ar fi dat el ordin de incendiarea etc. Aiudului ar fi îngrijit de vedete, că cei ce incendia și devasta se nu pótă fi surprinși de trupele adversarilor și omoriți, cum fură de ale lui Pereci . . . . .

330

Lupta și victoria dela Gura Ampoiții în 25 Iulie, alungarea insurgenților peste Mureș, deschiderea fortăreței Alba Iulia și recunoscere, cumcă cei ce au trecut la 26 Iulie 1849 prin Aiud și au mai prădat și omorât 14 capete de om au fost în adevăr ómení de sub comanda mea, eu însé nu i-am trimis pentru acésta, ci după sare, la salinele Uiórei unde informându-se cum au fost împuşcați ai lor 600 la număr de tribunalul Sângiurilor, drept rěsbunare póte că au comis asemenea crudelități . . .

338

Probe cumcă Aiudul l'au incendiat, prădat și devastat hoții internaționalí, carí se adunară la Aiud din 11 Noemvre sub presidiul gardiștilor Sași și căpitanul Gratze și se înmulțiră cu cei 39—4000 carí veniră în 8 Ianuarie fără arme la Aiud după cum scrie Sz. Décă Lozenau în 8—9 Ianuarie nu a fost în Bucerdea ci Mihalțiu séu Obreja nu e probă, că, eu nu i-ași fi reportat și nu l'aș fi rugat să vină în ajutorul Aiudului, și că e peste putință că larma, pușcăturile și lătratul cânilor din Aiud, să se fi audít în nóptea de 8—9 Ianuarie până în vêrful Zarieșului depărtare de 23—5 kilometri . . . . .

342

Biografiile lui Prodan, Butyan Balinth, Birlea Repede, Nemes și Aksentye de Sz. Nemes numai era sub comanda mea, nu pe mine ci pe Procopiu cu Albini și Munteanu îi vedură unii Aiudani în 9 Ianuarie mergând și venind din Aiud aceștia însă au mers acolo trimiși de mine ca să vadă ce se întâmplă și să-mi facă raport, în urma căruia am afirmat totdeauna cumcă Aiudul a fost incendiat de hoții internaționali și s'a topit cu scirea, voia comandanților împărătesci și neputința lui Czetz.

Pe mine nu a putut să mă cunoscă Aiudanii pentru că din 14 Sept. 1848 până în 11 Noemvrie comunicațiunea a fost întreruptă între noi, și, noi prefectii tribunii nu aveam semne distinctive, după cari să fi putut fi cunoscuți. Mulțămind celor ce mi-a venit în ajutor pentru îndeplinirea acestei lucrări, provoc pe toți bunii copii, că pentru *adevăr, dreptate și onórea* națiunei române să lupte până la cea mai de pe urmă picătură de sânge.

Auctorul.

ERATA.

<i>greșit.</i>			<i>îndreptat.</i>
pag.	șirul	în loc de:	să se cetască:
13	ultim	spanie	eparie*)
16	21	nu	mie
18	5	sumus	sumum
25	2	pitaria	pălăria
47	20	lai	la
51	6	căci	carii
60	7	ordinat	ordinar
69	1	Hoszutelek	Dostat
99	5	învoiroa	învoirea
150	10	va	să
159	18	Berzivtzi	Berzentzei
164	14	unguri	hungarii
168	4	26 Februar	23 Februar
174	15	Goerge	Georgie
177	10	mincios	mincinoși
185	4	15—18	13—15
186	13	retormole	reformele
191	ultim		1843 16-án
197	19	neaștaptata	neașteptate
267	8	si dementele	șielamintele
215	23	20—22	40—45
223	14	auctore	auctorem

*) Eparia dela épa-mandiaria, manzaria Vlădicului în Bercu între Veza-Ciufud.

<i>greșit.</i>			<i>îndreptat.</i>
pag	șirul	în loc de:	să se cetască:
242	9	că tribunul	ca tribun
225	16	încredințați	în credință
227	18	ei	Eh
232	6	prostituți	prostituțiu
233	22	Varodi	Vadadi
234	14	spus	pus
237	11	Turda	Aiud
293	9	creditorii nu	creditorii nu e
310	19—20	Cetenii Stremțienii	Ceteni Stremțienii
315	23	miei	niei
324	2	pușcatz	pușcatzil
"	3	pușcatzil	pușcat
336	13	Lüdertz	Lüders
338	17	stă	caută
342	22	161	361
348	2	la 215	la depărtare de
352	8	10	10

